

საქართველოს მეცნიერებათა აკადემია
პ. გუგუშვილის სახელობის ეკონომიკის ინსტიტუტი

რამაზ აბესაძე
ნანული არევაძე

როლანდ სარჩიმელია
მედეა მელაშვილი

ეკონომიკური განვითარების და პრობნოზირების პრობლემები

“უნივერსალი”

თბილისი

2004

ნაშრომი ეძღვნება ეკონომიკური განვითარებისა და პროგნოზირების პრობლემებს საბაზრო ეკონომიკის პირობებში, მათ შორის, პოსტკომუნისტური ტრანსფორმაციის დროს. მასში შესწავლილია ისეთი საკითხები, როგორიცაა: ეკონომიკური განვითარებისა და ეკონომიკური ზრდის ურთიერთდაშორებულობა; ეკონომიკური განვითარების ბუნებრივ-რესურსული, ადამიანური, ინსტიტუციური, ტექნოლოგიური, საგარეო-ეკონომიკური, ეკოლოგიური და სხვა ფაქტორები; ჩრდილოვანი ეკონომიკის გავლენა ეკონომიკურ განვითარებაზე; საბაზრო ურთიერთობათა პირობებში რისკის გათვალისწინებით ეკონომიკური პროგნოზირების სრულყოფის პრობლემები.

სამეცნიერო რედაქტორები:

გიორგი წერეთელი – ეკონომიკურ მეცნიერებათა
დოქტორი, პროფესორი

არჩილ თეთრაული – ეკონომიკურ მეცნიერებათა
დოქტორი, პროფესორი

რეკენზენტები:

ვალერიან დათუკიშვილი – ეკონომიკურ მეცნიერებათა
დოქტორი, პროფესორი

კლიმენტი აჩელაშვილი – ეკონომიკურ მეცნიერებათა
დოქტორი, პროფესორი

ა $\frac{0601000000}{640(07) - 04}$

Академия Наук Грузии
Институт экономики имени П. Гугушвили

Рамаз Абесадзе

Роланд Сарчимелия

Напули Аревадзе

Медея Мелашвили

ПРОБЛЕМЫ ЭКОНОМИЧЕСКОГО РАЗВИТИЯ И ПРОГНОЗИРОВАНИЯ

«Универсали»
Тбилиси
2004

Работа посвящается проблемам экономического развития и прогнозирования в условиях рыночной экономики, в том числе при посткоммунистической трансформации. В ней изучены такие вопросы, как: взаимоотношение между экономическим развитием и экономическим ростом; природно-ресурсные, человеческие, внешнеэкономические, экологические и другие факторы экономического развития; влияние теневой экономики на экономическое развитие; проблемы совершенствования экономического прогнозирования в условиях рыночных отношений с учётом риска.

Научные редакторы:

Георгий Церетели – доктор экономических наук,
профессор

Арчил Тетраули доктор экономических наук,
профессор

Рецензенты:

Валериан Датукишвили - доктор экономических наук,
профессор

Клименти Ачлашвили - доктор экономических наук,
профессор

А $\frac{0601000000}{640(07) - 04}$

ISBN 99940-32-73-9

© «Универсали»

Academy of Sciences of Georgia
P. Gugushvili Institute of Economics

Ramaz Abesadze

Roland Sarchimelia

Nanuli Arevadze

Medea Melashvili

THE PROBLEMS OF DEVELOPMENT AND FORECASTING

“Universali”
Tbilisi
2004

The work is dedicated to the problems of economic development and forecasting in market economic conditions and in post communist transformation. It analyses the following issues: the relationship between economic development and economic growth; nature-resource, human, institutional, technological, foreign economic, ecological and other factors of economic development; the influence of shadow economy on economic development; the problems of improvement of economic forecasting in market relationship with regard for risk.

Scientific editors:

Giorgi Tsereteli – Doctor of Economic Sciences, professor

Archil Tetrauli - Doctor of Economic Sciences, professor

Reviewers:

Valerian Datukishvili Doctor of Economic Sciences,
professor

Kliment Achelashvili Doctor of Economic Sciences,
professor

A $\frac{0601000000}{640(07) - 04}$

წარსულში ეკონომიკური ზრდის პრობლემების შესწავლას ჩვენთან გაცილებით მეტი ყურადღება ეთმობოდა, ვიდრე ეკონომიკური განვითარების კვლევას. ეს გამოწვეული იყო იმით, რომ ცვლილებები ეკონომიკური განვითარების თვალსაზრისით ძლიერ ნელა, თითქმის შეუმჩნეველად მიმდინარეობდა და ამიტომ, ძირითადი აქცენტი ეკონომიკურ ზრდაზე იყო გადატანილი. თუმცა, ეკონომიკური ზრდის საკითხების შესწავლის დროს განიხილებოდა ისეთი საკითხებიც, რომლებიც ეკონომიკაში თვისებრივ ცვლილებებთან, ანუ ეკონომიკური განვითარების პრობლემებთან იყო დაკავშირებული.

მსოფლიო მასშტაბით პოსტინდუსტრიალიზაციის პერიოდის დადგომამ და უპრეცედენტო, ყოვლისმომცველი გარდაქმნების არსებობამ პოსტკომუნისტურ ქვეყნებში, მწვავედ დააყენა დღის წესრიგში ეკონომიკური განვითარების და პროგნოზირების პრობლემების შესწავლის გააქტიურების აუცილებლობა. წინამდებარე ნაშრომიც სწორედ ამის ერთერთი მოკრძალებული მცდელობაა. იგი შესრულებულია საქართველოს მეცნიერებათა აკადემიის პ. გუგუშვილის სახელობის ეკონომიკის ინსტიტუტის ეკონომიკური განვითარების განყოფილების თანამშრომლების მიერ (ეკონომიკურ მეცნიერებათა დოქტორი, პროფესორი რ. აბესაძე (თავი I, §3-ის გარდა), ეკონომიკურ მეცნიერებათა დოქტორი რ. სარჩიმელია (თავი III), ეკონომიკურ მეცნიერებათა კანდიდატი, დოცენტი ნ. არევაძე (თავი II), მეცნიერ-თანამშრომელი მ. მელაშვილი (I თავის §3)).

ავტორები ყოველგვარ საქმიან რჩევას მადლიერების გრძნობით მიიღებენ.

ეკონომიკური განვითარების თეორიული პრობლემები

1.1. ეკონომიკური განვითარება და ეკონომიკური ზრდა

ცნება “ეკონომიკური განვითარება” ხშირად გაიგივებულია ცნებასთან “ეკონომიკური ზრდა.” ეს, უპირველეს ყოვლისა, გამოწვეულია იმით, რომ ჩვენთან უფრო დიდი ყურადღება ეთმობოდა ეკონომიკის რაოდენობრივ და არა თვისებრივ, ხარისხობრივ მაჩვენებლებს. ისტორიულად იგივე მიდგომა იყო მსოფლიოს სხვა ქვეყნებშიდაც, ვიდრე განვითარებული ქვეყნების ეკონომიკა პოსტინდუსტრიული განვითარების ფაზაში არ შევიდა.

განსხვავება ზემოაღნიშნულ ამ ორ კატეგორიას შორის თვით მათ გამომსახველ სიტყვათა მნიშვნელობებში დევს. სიტყვა “ზრდა” ნიშნავს რაიმეს სიდიდეში მომატებას, ან მისი რაოდენობის გადიდებას. შესაბამისად, იგი დაკავშირებულია საგნის ან მოვლენის მხოლოდ რაოდენობრივ ცვლილებასთან, მატების მიმართულებით. სიტყვა “განვითარება” კი ნიშნავს რაიმეს ერთი მდგომარეობიდან მეორეში, უფრო სრულყოფილში გადასვლას. მაშასადამე, იგი გამოხატავს საგნის ან მოვლენის უპირატესად თვისებრივ ცვლილებას, სრულყოფის მიმართულებით. შეიძლება დავასკვნათ, რომ ეკონომიკური ზრდა ნიშნავს ეკონომიკის მასშტაბების რაოდენობრივ გადიდებას, ეკონომიკური განვითარება კი ეკონომიკის სრულყოფას, მის ახალ თვისებრიობაში გადასვლას.

ეკონომიკურ ლიტერატურაში “ეკონომიკური ზრდის” ცნებაში ფართო გაგებით, ასევე მოისაზრება ეკონომიკის თვისებრივი ზრდაც. მართალია, ასეთი მიდგომა გამოწვეულია ამ ტერმინისათვის უფრო დიდი დატვირთვის მინიჭების სურვილით, მაგრამ მაშინ, როდესაც ეკონომიკის თვისებრივი სრულყოფის გამოსახატავად არსებობს გაცილებით უფრო შესატყვისი ტერმინი “ეკონომიკური განვითარება,” “ეკონომიკური ზრდის” ცნების ამ კონტექსტში მოხმარება არამიზანშეწონილია.

ყოველივე ეს სრულიადაც არ ნიშნავს იმას, რომ ეკო-

ნომიკურ ზრდასა და ეკონომიკურ განვითარებას შორის კავშირი, და თანაც სიღრმისეული კავშირი, არ არსებობს. თუნდაც ის ფაქტი, რომ რაოდენობრივი ცვლილება საბოლოოდ გადადის თვისებრივ ცვლილებაში, მეტყველებს იმაზე, რომ ეკონომიკური ზრდა განვითარების ერთერთი არსებითი ფაქტორია. მაგალითად, თანამედროვე მსოფლიოში ინდუსტრიალიზაციის მასშტაბების სრულიად განსაზღვრული დონის მიღწევის გარეშე, პოსტინდუსტრიული ეკონომიკის ჩამოყალიბება შეუძლებელი იქნებოდა. რა თქმა უნდა, მრავალი სხვა ასეთი ფაქტის მოყვანა შეიძლება ეკონომიკის ისტორიიდან.

თავის მხრივ, ეკონომიკური განვითარება ქმნის განუსაზღვრელ პირობებს ეკონომიკის არა მხოლოდ თვისებრივი სრულყოფისა, არამედ მისი შემდგომი რაოდენობრივი ზრდისა. მაგრამ ეკონომიკური ზრდას შესაძლებელია ადგილი ჰქონდეს ეკონომიკური განვითარების გარეშე, მაგალითად მაშინ, როდესაც ადგილი აქვს წარმოების ფაქტორთა ექსტენსიურ ზრდას. ამის კარგი მაგალითია ინდუსტრიალიზაციამდელი ეკონომიკური სისტემების არსებობა. განსაკუთრებით, აღსანიშნავია ტრადიციული ეკონომიკა, რომლის მასშტაბების გადიდება ათასწლეულების მანძილზე თითქმის ეკონომიკური განვითარების გარეშე ხდებოდა. თუმცა, საბოლოო ანგარიშით ეკონომიკური ზრდის არნახული დაჩქარება მაინც სწორედ ეკონომიკური განვითარების შედეგად ხდება.

ეკონომიკური განვითარების არსებობაც შესაძლებელია ეკონომიკური ზრდის გარეშეც, უფრო მეტიც, ეკონომიკური დაქვეითების პირობებშიც კი. ამის მაგალითს წარმოადგენს ეკონომიკური ტრანსფორმაციის (ეკონომიკის თვისებრივი სრულყოფის) პროცესი პოსტკომუნისტური ქვეყნების უმრავლესობაში, რომელიც ეკონომიკური დაქვეითების პირობებში მიმდინარეობდა და ზოგიერთში ახლაც მიმდინარეობს. ეკონომიკურ განვითარებას ეკონომიკური ზრდის გარეშე შესაძლებელია ადგილი ჰქონდეს ასევე განვითარებულ ქვეყნებშიც, ვინაიდან აქ მოსახლეობის ზრდის ტემპები მცირეა, ხოლო ადამიანთა ცხოვრების დონის მატება შესაძლებელია მოხდეს თანამედროვე უახლესი ტექნოლოგიების გამოყენების შედეგად, მასალა- და ენერგოტევადობის შემცირების, პრო-

დუქციის სამომხმარებლო თვისებების გაუმჯობესების და სხვა თვისებრივი ცვლილებების ხარჯზე. თუმცა ეს დამოკიდებულება იარსებებს მოკლევადიან პერიოდში, რაც შეეხება გრძელვადიან პერიოდს, ეკონომიკურ განვითარებას აუცილებლად მოყვება ეკონომიკური ზრდა და პირიქით. მაშასადამე, ეკონომიკური განვითარება და ეკონომიკური ზრდა გრძელვადიან პერიოდში ერთმანეთის გარეშე არ არსებობს.

ბუნებრივია, იბადება კითხვა, თუ რატომაა ეკონომიკური განვითარების დონე მკვეთრად განსხვავებული მსოფლიოს სხვადასხვა ქვეყნებში. რატომაა, რომ ერთ ქვეყანაში მეტია საყოფაცხოვრებო პროდუქტები, უკეთესია სამედიცინო მომსახურება, მეტია განათლების მიღების შესაძლებლობა და ა.შ.. ვიდრე მეორეში, რომ უძველეს ხანასა და შუა საუკუნეებში მაღალგანვითარებული ქვეყნები (მაგალითად, ინდოეთი) დღეისათვის ნაკლებგანვითარებულნი, ხოლო ჩამორჩენილი ქვეყნები (მაგალითად, ჩრდილო ამერიკა) ყველაზე მოწინავენი არიან. პასუხი, რასაკვირველია, ერთია – იმიტომ, რომ ამ ქვეყნების ეკონომიკური ზრდის ტემპები ერთმანეთისაგან მნიშვნელოვნად განსხვავდებოდა. მაგრამ ეს პასუხი მოვლენის მხოლოდ ზედაპირული გამოვლინებაა, ვინაიდან ეკონომიკური ზრდის ტემპებს გრძელვადიან პერიოდში სწორედ ეკონომიკური განვითარების პროცესები განსაზღვრავენ. ეკონომიკური განვითარების მსვლელობა კი, თავისთავად, არსებული ეკონომიკური სისტემით და განვითარებაზე მოქმედი ფაქტორებით განისაზღვრება.

ეკონომიკური სისტემა ემსახურება იმ საქონლისა და მომსახურების წარმოებას, განაწილებას, გაცვლასა და მოხმარებას, რომლებიც განკუთვნილნი არიან ადამიანთა საზოგადოების მოთხოვნილებათა მაქსიმალური დაკმაყოფილებისათვის. იგი ფუნქციონირებს გარკვეული ორგანიზაციული წყობის პირობებში. ეკონომიკური სისტემის ელემენტებია: საკუთრების ფორმები, ფიზიკური და ადამიანური კაპიტალი, ტექნოლოგია და ინსტიტუტები. ეკონომიკური განვითარების დროს პროგრესული ცვლილებები ხდება სწორედ ეკონომიკური სისტემის ელემენტებში, რაც გამოხატულებას პოულობს ეკონომიკის რაოდენობრივ და თვისებრივ მახასიათებლებში. ამ განვითარების მთავარი მამოძრავებელი ძალაა

ადამიანთა საზოგადოების დაუოკებელი ლტოლვა თავიანთი სულიერი და ფიზიკური მოთხოვნილებების დაკმაყოფილების გაუმჯობესებისაკენ. ეკონომიკური სისტემის სრულყოფის აუცილებლობას განაპირობებს ასევე ის ფაქტი, რომ ეკონომიკური რესურსები არის შეზღუდული, ხოლო ადამიანთა მოთხოვნილებები შემოუსაზღვრავი. ეკონომიკური რესურსები რომ შეზღუდული არ იყოს, მაშინ საჭირო იქნებოდა პროდუქციის და მომსახურების მხოლოდ წარმოება და საჭირო აღარ იქნებოდა მათი განაწილება და გაცემა, ვინაიდან პროდუქციის წარმოება შესაძლებელი იქნებოდა ნებისმიერი რაოდენობით. ეკონომიკური სისტემის ამოცანა იქნებოდა მხოლოდ ხარისხის ამაღლება. არ იარსებებდა კონკურენცია, საჭირო აღარ იქნებოდა ფული და ა.შ. ეკონომიკური რესურსების შეზღუდულობა კი მოითხოვს, სულ უფრო ეფექტიანად გამოვიყენოთ ისინი და, ასევე, შევინარჩუნოთ მომავალი თაობებისათვის.

თუ ეკონომიკური სისტემის ელემენტებს შორის ცვლილებები თანხედენილია, მაშინ ადგილი აქვს სინერგიულ ეფექტს, რის გამოც, ეკონომიკური განვითარების პროცესი ძლიერდება. როდესაც აღნიშნულ ელემენტებს შორის წინააღმდეგობა წარმოიშობა, მაშინ აუცილებელი ხდება მთელი ეკონომიკური სისტემის შეცვლა, რომელიც ხორციელდება ან რევოლუციური (ნახტომისებური), ან ევოლუციური (თანდათანობითი) განვითარების გზით. პირველ შემთხვევაში ადგილი აქვს სწრაფ ცვლილებებს ეკონომიკური სისტემის ელემენტებში, რასაც მოყვება საზოგადოებრივი წყობილების ასევე სწრაფი შეცვლა (მაგალითად, ფეოდალურიდან კაპიტალისტურზე გადასვლის დროს). მეორე შემთხვევაში ცვლილებები მიმდინარეობს თანდათან და საზოგადოებრივი წყობილებაც იცვლება შეუმჩნეველად, თუმცა არსებითად (მაგალითად, ინდუსტრიული საზოგადოებიდან პოსტინდუსტრიულ საზოგადოებაზე გადასვლა). ორივე შემთხვევაში მიიღება ეკონომიკის თვისებრივად ახალი მდგომარეობა, რომელიც ეკონომიკური განვითარების შემდგომი დაჩქარების საშუალებას იძლევა. ასპარეზზე გამოდიან ახალი ძალები, რომლებიც კიდევ უფრო აძლიერებენ ეკონომიკური განვითარების პროცესს. საქმე გვაქვს თვისობრივად ახალ საკუთრების ფორ-

მებთან, ფიზიკურ და ადამიანურ კაპიტალთან, ტექნოლოგიებთან და ინსტიტუციებთან და ა.შ.

არა ერთმა ცნობილმა მეცნიერმა მიუძღვნა შრომები ეკონომიკური განვითარების პრობლემებს. ამ მხრივ პირველობას იმსახურებს ამერიკელი მეცნიერის ი. შუმპეტერის შეხედულებები, რომლის მიხედვითაც ეკონომიკურ განვითარებაში უპირატესობა ინოვაციებს და მეწარმეობას ენიჭება. განსაკუთრებული ინტენსივობით ეკონომიკური განვითარების პრობლემები მუშავდება მეოცე საუკუნის სამოციანი წლებიდან. მაგალითად, ამერიკელი ეკონომისტი, სოციოლოგი და ისტორიკოსი უ. როსტოუ აყალიბებს ეკონომიკური განვითარების სტადიების თეორიას. იგი გამოყოფს შემდეგ ხუთ სტადიას: 1. ტრადიციული 2. აღმავლობისათვის წანამძღვრების შექმნის პერიოდი 3. აღმავლობა 4. მოძრაობა სიმწიფისაკენ. 5. მაღალი მასობრივი მოხმარების საუკუნე.

ახალი ინდუსტრიული საზოგადოების თეორია აღწერილია ამერიკელი ეკონომისტის ჯ. გელბრეიტის შრომებში, რომლის მიხედვითაც სულ უფრო სრულყოფილი ტექნიკის გამოყენება იწვევს კაპიტალიზმის შინაგან გარდაქმნას. პოსტინდუსტრიული საზოგადოების თეორიის პირველი წარმომადგენელია ამერიკელი სოციოლოგი დ. ბელი, რომლის მიხედვითაც პოსტინდუსტრიული საზოგადოება ხასიათდება შემდეგი ხუთი ნიშანთვისებით: 1. ეკონომიკის გადასვლა უპირატესად საქონლის წარმოებიდან უპირატესად მომსახურების წარმოებაზე 2. დასაქმებულთა შორის პროფესიონალი სპეციალისტების და ტექნიკოსების ხვედრითი წილის ზრდა 3. თეორიული ცოდნის წამყვანი როლი 4. ტექნიკურ-ეკონომიკური გარემოს ორიენტაცია ტექნოლოგიების კონტროლზე 5. გადაწყვეტილების პროცესთა უზრუნველყოფა ახალი, ინტელექტუალური ტექნოლოგიების მეშვეობით. ამერიკელი სოციოლოგი და ფუტუროლოგი, სუპერინდუსტრიალიზაციის წარმომადგენელი გამოყოფს განვითარების სამ სტადიას. პირველი ეს არის, “ცივილიზაციის აგრარული სტადია,” რომელიც დაიწყო დაახლოებით ათი ათასი წლის წინ, მეორე – “პლანეტარული ცივილიზაციის ტალღა,” რომელიც დაიწყო XVII საუკუნეში სამრეწველო რევოლუციით და რომელმაც დაამკვიდრა ინდუსტრიული ცივილიზაცია, მესამე

ტალღა დაიწყო XX საუკუნის 60-იანი წლებიდან და რომელსაც მოჰყვა “წარმოებასა და მოხმარებაზე ორიენტირებული” ინდუსტრიული ინდივიდუუმის” გადასვლა “ახალ სულიერ, შემოქმედებით ფასეულობებზე ორიენტირებულ ინდუვიდუუმზე.”

აღსანიშნავია ასევე, ერთიანი ცივილიზაციის თეორია, რომლის ყველაზე ცნობილი წარმომადგენელია იაპონური წარმოშობის ამერიკელი ეკონომისტი ფ. ფუკუიამა, რომლის მიხედვითაც მსოფლიო გარდაიქმნება ერთიან საზოგადოებად. ამიტომ თითქოსდა დადგება “ისტორიის დასასრული.” ამ თეორიის საპირისპიროა ცივილიზაციათა შეჯახების თეორია, რომლის წარმომადგენლის, ამერიკელი პროფესორის ს. ხანგტინგტონის აზრით “ცივი ომის” შემდეგ მსოფლიო სულ უფრო მრავალპოლარული გახდება, როგორც პოლიტიკური, ისე ეკონომიკური თვალსაზრისით.¹

ეკონომიკური განვითარების შესახებ არსებობს სხვა მოსაზრებებიც, რომელთაც ასახვა ჰპოვეს ინსტიტუციურ-სოციოლოგიური მიმართულების სხვა წარმომადგენელთა ნაშრომებში და რომის კლუბის მოხსენებებში.

თანამედროვე პირობებში მსოფლიოში ეკონომიკური განვითარების ძირითად მიმართულებას წარმოადგენს პოსტ-ინდუსტრიალიზაცია, რომელიც სათავეს იღებს განვითარებულ ქვეყნებში XX საუკუნის მეორე ნახევრიდან და რომელიც დღესაც გრძელდება. პოსტინდუსტრიული საზოგადოების ძირითადი ნიშანთვისება არის ის, რომ მისთვის დამახასიათებელია ეკონომიკის მესამე სექტორის (მომსახურების) ხვედრითი წილის ზრდა, მაშინ როდესაც ტრადიციული საზოგადოების დროს დომინირებდა ეკონომიკის პირველადი სექტორი (სოფლის და ტყის მეურნეობა, მონადირეობა და თევზჭერა), ხოლო ინდუსტრიალიზაციის დროს ეკონომიკის მეორადი სექტორი (მრეწველობა და მშენებლობა). თუ ტრადიციულ საზოგადოებაში ძირითადი ეკონომიკური ურთიერთობები დაკავშირებული იყო მიწასთან, ინდუსტრიულ საზოგადოებაში კი კაპიტალთან, პოსტინდუსტრიულ საზოგადოებაში იგი დაკავშირებულია ცოდნასთან და მაღალ კვალი-

¹ Мировая экономика. М., «Юристъ», 1999. გვ. 65-72.

ფიციურ შრომასთან, ინფორმაციული, მეცნიერებატევადი დარგების პრიორიტეტულ განვითარებასთან. ამ საზოგადოების მიზანია ადამიანის ყოველმხრივი განვითარება სოციალური თანასწორობის, ინტელექტუალური სრულყოფის, ცხოვრების დონისა და ხარისხის ამაღლების საფუძველზე. მისი ძირითადი მიზანია, აგრეთვე, ზრუნვა მომავალი თაობებისათვის, მდგრადი ეკონომიკური განვითარების მიღწევის მეშვეობით.

პოსტინდუსტრიული ეკონომიკური სისტემის ჩამოყალიბება განხორციელდა ინდუსტრიული ეკონომიკური სისტემის განვითარების, მისი ელემენტების თანდათანობით სრულყოფის საფუძველზე. ძირეული ცვლილებები მოხდა როგორც ფიზიკურ, ისე ადამიანურ კაპიტალში, ტექნოლოგიებში, საკუთრების ფორმებში და ინსტიტუციებში. ფიზიკური კაპიტალი აქ ეფუძნება უმაღლეს ტექნოლოგიებს. წარმოების ელექტრონიზაცია, ფართო კომპიუტერიზაცია და რობოტიზაცია ადამიანს ათავისუფლებს წარმოების უშუალო პროცესებიდან და ანიჭებს მას წარმოების პროცესების რეგულატორისა და კონტროლიორის ფუნქციებს. ამის საფუძველზე მაღლდება მოთხოვნა დასაქმებულთა კვალიფიციური დონისადმი, იზრდება წარმოების, შრომისა და მიღებული პროდუქციის ინტელექტუალიზაციის დონე. თავის ძველ მნიშვნელობას კარგავს ინდივიდუალური კერძო საკუთრება, დომინირებულ მნიშვნელობას იძენს საკუთრების ასოცირებული ფორმები (კოოპერაციული, აქციონერული, პარტნიორული, კოლექტიური, კორპორაციული, შერეული). შესამჩნევად იზრდება ინსტიტუციების, განსაკუთრებით, სახელმწიფოს როლი, რომლის მეშვეობითაც ხორციელდება ბაზრის ნაკლოვანებების დაძლევა და რომელიც საბაზრო ეკონომიკას სოციალურ მიმართულებას აძლევს. აქედან გამომდინარე, პოსტინდუსტრიულ სამეურნეო სისტემას აქვს როგორც “სოციალური,” ასევე “შერეული” ხასიათი. არსებითად საქმე გვაქვს ახალ ეკონომიკასთან, ანუ შერეულ ეკონომიკასთან.

ეკონომიკური განვითარების პროცესი დიდადაა დამოკიდებული მის საწყის დონეზე. მაგალითად, ეკონომიკურად ჩამორჩენილ და განვითარებად ქვეყნებს შეუძლიათ მზამზარეულად გამოიყენონ განვითარებული ქვეყნების გამოცდილება, ტექნოლოგიური და ინსტიტუციური მიღწევებით და

სხვა. მაშინ როდესაც, განვითარებული ქვეყნები ამ შესაძლებლობებს მოკლებულნი არიან.

1.2. ეკონომიკური განვითარების ფაქტორები

ეკონომიკური განვითარების ფაქტორები განსაზღვრავენ ეკონომიკური განვითარების თვისობრივ და რაოდენობრივ მხარეს. სწორედ მათი ოპტიმალური შეხამებით და გამოყენების შედეგად არის შესაძლებელი ეკონომიკური განვითარების დაჩქარება, რაც საბოლოო ანგარიშით ხარისხობრივ და რაოდენობრივი მაჩვენებლებში ჰპოვებს ასახვას. შეიძლება გამოიყოს ეკონომიკური განვითარების შემდეგი ძირითადი ფაქტორი:

ბუნებრივ-რესურსული პოტენციალი. ბუნებრივ-რესურსული პოტენციალი ეკონომიკური განვითარების ერთ-ერთი ფუძემდებლური, უნივერსალური ფაქტორია. ბუნებრივი რესურსი მრავალფეროვანია. იგი მოიცავს მიწის, ნიადაგის, წყლის, ტყის, ბიოლოგიურ (მცენარეთა და ცხოველთა სამყარო), მინერალურ (სასარგებლო წიაღისეულები), კლიმატურ, რეკრეაციულ და პლანეტარულ-კოსმოსურ რესურსებს. შეიძლება ითქვას, რომ თანამედროვე პირობებში ცალკეული ქვეყნისათვის აღნიშნულ ფაქტორს გადამწყვეტი მნიშვნელობა არა აქვს, ვინაიდან ეკონომიკის ინტერნაციონალიზაციის გაძლიერების შედეგად ბუნებრივი რესურსებით ღარიბი მაღალტექნოლოგიური ქვეყნები (მაგალითად, იაპონია, სამხრეთ კორეა, სინგაპური და სხვა) წარმატებით იყენებენ სხვა ქვეყნების ბუნებრივ რესურსებს. მაგრამ სხვა თანაბარ პირობებში ბუნებრივი რესურსებით მდიდარი ქვეყანა დამატებით უპირატესობებს ფლობს. მაგალითად, კუვეიტში ცხოვრების დონე მაღალია იმიტომ, რომ იგი ნავთობის უმდიდრეს მარაგებს ფლობს, ხოლო ტროპიკული აფრიკის ქვეყნებში ეკონომიკური განვითარების პროცესი მნიშვნელოვნად ფერხდება იმის გამო, რომ ისინი მეტად ღარიბნი არიან ბუნებრივი რესურსებით. თუ მსოფლიო ეკონომიკას წარმოვიდგენთ როგორც ერთი ქვეყნის ეკონომიკას, მაშინ დაერწმუნდებით, რომ ბუნებრივი რესურსების გარეშე შეუძლებელი იქნება ეკონომიკის არათუ განვითარება, არამედ-არსებობაც კი.

ეკონომიკურ განვითარებაზე ბუნებრივი რესურსების ზეგავლენა გამოიხატება იმაში, რომ: ეკონომიკური საქმიანობის დროს ხდება ახალი სახეობის რესურსების ათვისება (მაგალითად, ატომური ენერგია, მზის ენერგია, ბიოენერგია და ა.შ.), რომელსაც ხშირად უდიდესი მნიშვნელობა აქვს ეკონომიკური განვითარებისათვის; ბუნებრივი რესურსები, როგორც განახლებადი, ისე არაგანახლებადი, უშრეტო არ არის, რის გამოც, აუცილებელია მათი რაციონალური გამოყენება – განახლებადი რესურსებისა ისე, რომ მოხერხდეს მათი განახლება, ხოლო არაგანახლებადი რესურსებისა, მაქსიმალური ეკონომიურობით, რათა რაც შეიძლება დიდხანს იქნეს შესაძლებელი მათი მარაგების გამოყენება. ამასთანავე, აუცილებელია არაგანახლებადი რესურსების ალტერნატიული წყაროების ძებნა, რათა კაცობრიობა პირისპირ არ დადგეს მათი ამოწურვით გამოწვეული მოსალოდნელი კატასტროფის საფრთხის წინაშე; ეკონომიკური განვითარების დროს გათვალისწინებული უნდა იქნეს ბუნების კანონთა მოქმედება, ვინაიდან მათი შეცვლა ადამიანს არ შეუძლია; ბუნებრივი რესურსების რაციონალური გამოყენებისათვის აუცილებელი ხდება ეკონომიკის შესაბამისი დარგების წარმოშობა, რაც მნიშვნელოვან გავლენას ახდენს მის სტრუქტურაზე, რაც თავისთავად იწვევს პროგრესულ ცვლილებებს ეკონომიკაში.

ფიზიკური კაპიტალი. ფიზიკური კაპიტალი ასევე ეკონომიკური განვითარების ერთ-ერთი ფუძემდებლური და უნივერსალური ფაქტორია. ფიზიკური კაპიტალი არის ის მანქანები, იარაღები, მოწყობილობები, შენობები, ნაგებობები და ა.შ. რომელთა მეშვეობითაც ადამიანები აწარმოებენ საქონელსა და მომსახურებას. ფიზიკურ კაპიტალში ყოველგვარი პროგრესული ცვლილება უშუალოდ განაპირობებს ეკონომიკურ განვითარებას, ვინაიდან იგი იწვევს შრომის მწარმოებლურობის ამაღლებას, პროდუქციის ხარისხის გაუმჯობესებას, პროდუქციის მასალა- და ენერგოტევადობის შემცირებას, შრომის პირობების გაუმჯობესებას და ა.შ.

რაოდენობრივი და თვისებრივი ცვლილებები ფიზიკურ კაპიტალში იწვევს ფიზიკური შრომის სულ უფრო დაშორებას პროდუქციაზე უშუალო ზემოქმედებისაგან და ეს როლი

ეკისრება ფიზიკურ კაპიტალს. შესაბამისად იზრდება ადამიანის წარმოების პროცესების მაკონტროლებელი ფუნქცია, რაც თავის მხრივ არა ფიზიკურ, არამედ უფრო მეტად ინტელექტუალურ შრომას საჭიროებს. ასეთი შრომა კი უმთავრესად ეფუძნება ცოდნასა და გამოცდილებას, რომელსაც ადამიანი სწავლისა და მუშაობის პროცესში იძენს. ამიტომ ეკონომიკის საბოლოო შედეგებში იზრდება არა მხოლოდ ადამიანის ცოდნისა და გამოცდილების მნიშვნელობა, არამედ ფიზიკური კაპიტალის როლი და მნიშვნელობა. ფიზიკურ კაპიტალში მატერიალიზებულია წარმოების პროცესში კაცობრიობის მიერ დაგროვილი ცოდნა და გამოცდილება.

ტექნოლოგია და ტექნოლოგიური ცოდნა. ტექნოლოგია არის ის წესი და საშუალება, რომლის მეშვეობითაც ხდება ამოსავალი მასალების გარდაქმნა საჭირო საქონლად ან მომსახურებად. უფრო ზუსტად ტექნოლოგია ეს არის შერწყმა კვალიფიციური ჩვევების, მოწყობილობების, ინფრასტრუქტურის, ინსტრუმენტების და შესაბამისი ტექნიკური ცოდნის, რათა განხორციელდეს სასურველი გარდაქმნები მასალებში, ინფორმაციებში ან ადამიანებში.¹ მისი კომპონენტებია მანქანები, მოწყობილობები და ნედლეული, მაგრამ მთავარია ის წესი, რომლის მეშვეობითაც ხორციელდება ეს გარდაქმნები.

ტექნოლოგიური ცოდნა ნიშნავს საქონლისა და მომსახურების საწარმოებლად საუკეთესო ტექნოლოგიების შერჩევას, იგი იმაზე მეტყველებს, თუ როგორ ერკვევიან ადამიანები მსოფლიო ტექნოლოგიურ მიღწევებში.

ტექნოლოგიის სრულყოფას მიეყვართ მწარმოებლურობის ამაღლებასთან, ადამიანის როლისა და ფუნქციების შეცვლასთან წარმოების პროცესში, ქვეყნის საწარმოო შესაძლებლობათა ზრდასთან. ტექნოლოგიური პროგრესი ხორციელდება ინოვაციების მეშვეობით. ასეთი დიდი ინოვაციები კაცობრიობის ისტორიაში იყო სამრეწველო რევოლუცია, სტანდარტიზაცია, მექანიზაცია, კონვეიერული ხაზები. მათი მეშვეობით შესაძლებელი გახდა უწყვეტი მოქნილი საწა-

¹Мескон М.Х., Альберт М., Хедоури Ф. Менеджмент. М., «Дело», 1992. გვ. 94-95

რძორო პროცესების განხორციელება, ავტომატური მოწყობილობების გამოყენების საფუძველზე, რომელიც თავის მხრივ ეფუძნება წარმოების ელექტრონიზაციას, კომპიუტერიზაციას და რობოტიზაციას. თანამედროვე პირობებში დიდ მნიშვნელობას იძენს ეკოლოგიური უნარჩენო ტექნოლოგიების შექმნა, რომელსაც უდიდესი მნიშვნელობა აქვს მსოფლიოს მდგრადი ეკონომიკური განვითარებისათვის.

ადამიანური კაპიტალი. ადამიანური კაპიტალი არის ის ცოდნა და უნარი, რომელსაც ადამიანი იძენს განათლებისა და პრაქტიკული გამოცდილების გზით და იყენებს წარმოების პროცესში. ახალი ეკონომიკა მოითხოვს ადამიანური კაპიტალის უკიდურესად მაღალ ხარისხს, რომელიც ორიენტირებული უნდა იქნეს უახლეს ტექნიკასა და ტექნოლოგიაზე, ინფორმაციულ-კომპიუტერული სისტემის ფართოდ გამოყენებაზე, მოქნილ წარმოებაზე, ინოვაციების სისტემის დანერგვაზე. ადამიანური კაპიტალის ყველაზე მნიშვნელოვანი კომპონენტია განათლება. მას დიდი მნიშვნელობა აქვს ეკონომიკური განვითარებისათვის, რადგანაც იგი იწვევს დადებით გარეგან ეფექტს. განათლებულ ადამიანს მეტი შესაძლებლობები აქვს ახალი იდეების შესაძრწავებლად, რომელიც მიმართულია, როგორც ტექნოლოგიის სრულყოფის, ასევე მართვისა და ორგანიზაციის ახალი მეთოდების შემწავებლისაკენ. ამიტომაა, რომ ქვეყნისათვის მეტად არასასურველია ეგრეთწოდებული “ტვინების გადინება” – განათლებული მშრომელების გასვლა ქვეყნიდან ცხოვრების უკეთესი პირობების საძებნელად.

ვინაიდან კაპიტალის შექმნისა და გაფართოების პროცესი წარმოადგენს ინვესტირების პროცესს, ამიტომ განათლების მიღებაზე გაწეული დანახარჯები არის ადამიანში განხორციელებული ინვესტიციები. ასეთი ინვესტიციების გაწევა მოხდება მაშინ, როდესაც დიდი მოთხოვნა იქნება მაღალკვალიფიცირებულ მუშაკებზე, რის გამოც მათ მაღალანაზღაურებადი დაინტერესებაც ექნებათ. მაგრამ იმის გამო, რომ საზოგადოებაში სიმდიდრის მიხედვით არსებობს სხვადასხვა ფენები, ახალგაზრდები შესაძლებელია არათანაბარ სასტარტო პირობებში აღმოჩნდნენ, ცოდნის მიღების მიმართებით. ასეთ ვითარებაში სახელმწიფომ უნდა შექმნას ისეთი

განათლების სისტემა, რომელიც ყველა ადამიანს, მიუხედავად მათი სოციალური მდგომარეობისა ერთნაირ სასტარტო პირობებში ჩააყენებს.

ინვესტიციებს ადამიანურ კაპიტალში შეიძლება მივაკუთვნოთ არა მხოლოდ პირდაპირი დანახარჯები განათლებაზე, არამედ დანახარჯები თვითგანათლებაზე, გამოცდილების ამაღლებაზე, ჯანმრთელობის დაცვაზე და მეცნიერების განვითარებაზე. სწორედ ადამიანური კაპიტალის ხარისხობრივი და რაოდენობრივი ზრდა წარმოადგენს უმნიშვნელოვანეს ფაქტორს ეკონომიკის გარდაქმნის, ეკონომიკური და იურიდიული ინსტიტუტების მოდერნიზაციისა და სრულყოფის მიმართულებით.¹

ინსტიტუციები. ინსტიტუციონალიზმი ნიშნავს იმას, რომ ადამიანთა ეკონომიკური ქცევები მნიშვნელოვნად განისაზღვრება საზოგადოების სოციალურ-სამართლებრივი მოწყობით, ასევე ტრადიციებით, ადათებით, ჩვევებით და ა.შ. მადენად, ინსტიტუციები მოიცავს არა ფორმალურ (ტრადიციები, ადათები, ჩვევები) და ფორმალურ ინსტიტუციებს, რომელშიდაც, ერთი მხრივ, შედის დაწესებულებათა სისტემა (ბაზრები, საბაზრო ინფრასტრუქტურა, ფირმები, პროფკავშირები, სახელმწიფო, ეკონომიკის მართვის ორგანოები და ა.შ.), მეორე მხრივ, კი სამართლებრივი ნორმების ერთობლიობა (კანონები, დადგენილებები, ბრძანებები, ნორმატიული აქტები და ა.შ.). ინსტიტუციონალიზმს საფუძველი ჩაეყარა XIX-XX საუკუნეების მიჯნაზე. მისი ფუძემდებელია ამერიკელი ეკონომისტი ტ. ვებლენი, ხოლო ყველაზე ცნობილი წარმომადგენლები დ. კომონსი, უ. მიტჩელი, მ. ეებერი, ე. ზომბარტი, დ. გელბრეიტი, ა. გ. მიურდალი, რ. კოუსი, ა. ალჩიანი, კ. ეროუ, დ. ბიუკენენი, დ. ნორტი, ტ. სტიგლიცი, ო. იული-ამსონი და სხვ. ინსტიტუციონალიზმის მიხედვით ეკონომიკურ პროცესებზე გავლენას ახდენს არა მხოლოდ წმინდა ეკონომიკური, არამედ სოციალურ-ეკონომიკური, პოლიტიკური, სამართლებრივი და ფსიქოლოგიური ფაქტორები, ასევე ტრადიციები, ადათები, ჩვევები, ინსტიტუტები, რელიგია,

¹ Экономика развития: модели становления рыночной экономики. М., «ИНФРА-М», 2001, გვ. 81-82

ეთიკური და ესთეტიკური ნორმები, მეცნიერება და ა.შ.¹

შეიძლება ერთმანეთისაგან განვასხვაოთ ტრადიციული, ანუ ძველი ინსტიტუციონალიზმი და ახალი, ანუ ნეოინსტიტუციონალიზმი. ტრადიციული აერთიანებს სოციალურ-ფსიქოლოგიურ, სოციალურ-სამართლებრივ, ინსტიტუციურ-სტატისტიკურ და სოციოლოგიურ მიმდინარეობებს. ხოლო ახალი ნეოინსტიტუციონალიზმის ძირითად პრობლემას წარმოადგენს ადამიანის ქცევის მოტივაცია, მის მიერ გადაწყვეტილებების მიღების პროცესი, პირობები და წანამძღვრები.

გამოგონება და ინოვაცია. გამოგონება ეს არის ახალი ტექნიკის აღმოჩენა, ხოლო ინოვაცია ამ გამოგონების გამოყენება პროდუქციის საწარმოებლად, ანალოგიურად იმისა, როგორც განსხვავდება ერთმანეთისაგან წმინდა მეცნიერების განვითარება და მისი შედეგების გამოყენება წარმოებაში. ასევე, როგორც შესაძლებელია მეცნიერული აღმოჩენები მიღებულ იქნეს ერთ ქვეყანაში, ხოლო გამოყენებული მეორეში, ასევე, შესაძლებელია გამოგონება მოხდეს ერთ ქვეყანაში, ხოლო მისი გამოყენება – სხვაგან. მაგალითად, ატომური ენერგიის სფეროში თეორიულ გამოკვლევათა მთელი ტვირთი იკისრა ევროპამ, ხოლო პირველი ატომური რეაქტორი და პირველი ატომური ბომბი შექმნილი იქნა ამერიკელების მიერ.

გამოგონების და ინოვაციის საფუძველს წარმოადგენს აღმოჩენები, უპირველეს ყოვლისა, ფუნდამენტურ, შემდეგ კი გამოყენებით მეცნიერებებში. ამდენად, მეცნიერების განვითარება ეკონომიკური განვითარების საფუძველთა საფუძველია. შეიძლება ითქვას, რომ ეკონომიკური განვითარების პროცესი ეს არის ინოვაციათა განხორციელების პროცესი, როგორც ფიზიკური კაპიტალში, ასევე წარმოების ორგანიზაციის ფორმებში, ადამიანურ კაპიტალში, ტექნოლოგიებში, ინსტიტუტებში და ა.შ. სწორედ ინოვაციების მეშვეობით ხორციელდება პროგრესული ცვლილებები ტექნიკაში, ადამიანთა ცოდნაში, უნარ-ჩვევებში, ტრადიციებში, სამართლებრივ და კულტურულ ნორმებში და ა.შ.

¹ Гукасьян Г.М. Экономическая теория: проблемы «новой экономики». «Питер», 2003. гл. 27-28.

13. ეკონომიკური განვითარების საგარეო ეკონომიკური ფაქტორი

საგარეო ეკონომიკური ურთიერთობები უდიდეს გავლენას ახდენენ ქვეყნის ეკონომიკურ განვითარებაზე, იწვევენ რა პროგრესულ ცვლილებებს ეკონომიკური რესურსების გამოყენებაში, ეკონომიკის სტრუქტურაში, ეკონომიკის სახელმწიფო რეგულირებაში, ხელს უწყობს ცოდნის, ტექნოლოგიების, ორგანიზაციის და მართვის ახალი ფორმებისა და მეთოდების გავრცელებას მთელს მსოფლიოში და სხვა.

გამოყოფენ საერთაშორისო ეკონომიკური ურთიერთობების შემდეგ ძირითად ფორმებს: საერთაშორისო ვაჭრობა საქონლითა და მომსახურებით; კაპიტალის საერთაშორისო მიგრაცია; სამუშაო ძალის საერთაშორისო მიგრაცია; ცოდნისა და ტექნოლოგიების საერთაშორისო გადაცემა; საერთაშორისო სავალუტო-საანგარიშო ურთიერთობები.

ჯერ კიდევ უძველეს დროში მსოფლიოში პირველ სახელმწიფოს – ეგვიპტეს სავაჭრო ურთიერთობები ჰქონდა მეზობელ თემებთან. საერთაშორისო ვაჭრობის განვითარებას დიდად შეუწყო ხელი საბაზრო ურთიერთობათა ჩამოყალიბებამ, დიდმა გეოგრაფიულმა აღმოჩენებმა, მანქანური წარმოებისა და თანამედროვე ტრანსპორტისა და კავშირგაბმულობის საშუალებათა განვითარებამ. საბოლოოდ ჩამოყალიბდა საქონლისა და მომსახურების მსოფლიო ბაზარი (XIX საუკუნის ბოლოს). ამავდროულად იწყება წარმოების ფაქტორთა გატანა.

ქვეყნებს შორის ეკონომიკური კავშირების დამყარებას აქვს თავისი მიზეზები, რომელთაგან თითოეული გამომდინარეობს მოცემული ქვეყნის განვითარების ინტერესებიდან, რომელიც შრომის საერთაშორისო დანაწილებას ემყარება. საერთაშორისო ეკონომიკურ ურთიერთობათა განვითარებასთან ერთად ვითარდებოდა შესაბამისი თეორიები. მაგალითად, მერკანტილისტული თეორიის მიხედვით ყოველმხრივ უნდა შეზღუდულიყო იმპორტი (გარდა ნედლეულისა), და წახალისებულიყო ექსპორტი, რათა ქვეყანაში შემოსულიყო რაც შეიძლება მეტი ვალუტა. აბსოლუტურ უპირატესობათა თეორიის მიხედვით (ა. სმიტი), მიზანშეწონილია ქვეყანაში

შემოტანილი იქნეს ის საქონელი, რომელთა წარმოებაზე დანახარჯები უფრო მაღალია, ვიდრე საზღვარგარეთის ქვეყნებში, ხოლო გატანილ იქნეს ის საქონელი, რომელთა წარმოებაზე დანახარჯები უფრო ნაკლებია, ვიდრე საზღვარგარეთის ქვეყნებში. შეფარდებითი უპირატესობის თეორიის მიხედვით (დ. რიკარდო) ქვეყნისათვის სასარგებლოა შემოიტანოს ის საქონელი, რომლის წარმოების დანახარჯები შედარებით უფრო მაღალია, ვიდრე ექსპორტირებული საქონლისა. წარმოების ფაქტორთა თანაფარდობის თეორიის (ხეკ-შერ-ოლინის თეორია) მიხედვით ქვეყანამ უნდა მოახდინოს იმ საქონლის ექსპორტი, რომლის წარმოებაც ეფუძნება მოცემული ქვეყნისათვის ჭარბი ეკონომიკური ფაქტორების გამოყენებას, ხოლო იმპორტი იმ საქონლისა, რომლის წარმოებისათვისაც იგი ფაქტორების ნაკლებობას განიცდის (თუმცა ეს თეორია ყოველთვის პრაქტიკით არ დასტურდება, რაც ამერიკის მაგალითზე უსვენა რუსი წარმოშობის ამერიკელმა ეკონომისტმა ე. ლეონტიევმა, რის გამოც ამ ფაქტორს ლეონტიევის პარადოქსი ეწოდა). კონკურენტული უპირატესობის თეორიის (მ. პორტერი) მიხედვით ქვეყნის, დარგისა და ფირმის კონკურენტული უპირატესობა განისაზღვრება იმ მაკროგარემოს მდგომარეობით, რომელიც არის მოცემულ ქვეყანაში. მაკრო გარემოს კი განსაზღვრავს: წარმოების ფაქტორები, მოთხოვნა შიგა ბაზარზე, მონათესავე და შემსები დარგების განვითარება, მენეჯმენტისა და კონკურენციის დონე, სახელმწიფოს ეკონომიკური პოლიტიკა და შემთხვევითი მოვლენები. მასშტაბის ეფექტის თეორიის (პ. კრუგმანი) მიხედვით ვაჭრობა სასარგებლოა თვით იმ ქვეყნებს შორისაც კი, რომლებიც წარმოების ფაქტორთა ერთიან პოტენციალს ფლობენ, რაც გამოწვეულია იმით, რომ მონოპოლისტური კონკურენციის დროს წარმოების მასშტაბის ზრდის გამო პროდუქციის თვითღირებულება მცირდება, რის გამოც ასეთი ქვეყნისათვის სასარგებლოა აწარმოოს ტექნოლოგიურად ერთგვარი პროდუქცია და გაცვალოს ერთმანეთში. (მაგალითად, მსოფლიოს ავტომობილის მწარმოებელი ქვეყნები). ცალკეულ შემთხვევაში, ალბათ, ყველა ამ თეორიის, ზოგჯერ კი მათი სინთეზური გამოყენებაც შეიძლება გახდეს საჭირო. შესაძლებელია სხვა შემთხვევაც, როდესაც

საგარეო ვაჭრობას სხვა ფაქტორებიც განსაზღვრავს: მოდა, გემოვნება, გეოგრაფიული სიახლოვე, შემთხვევითი მოვლენები, ბუნებრივი კატასტროფები, ომები, ტექნოლოგიური აფეთქებები და ა.შ.

კაპიტალის მოძრაობასთან დაკავშირებული თეორიები უპირველეს ყოვლისა შეეხებოდა პორტფელურ ინვესტიციებს, რომელთაგან შეიძლება გამოიყოს ნეოკლასიკური, ნეოკინსიანური და მარქსისტული შეხედულებანი. კლასიკური შეხედულებების მიხედვით (დ. მილი) კაპიტალი ქვეყნებს შორის გაიტანება იმის გამო, რომ კაპიტალის ნორმა ამ ქვეყნებს შორის განსხვავებულია. კაპიტალი გაიტანება ზემოაღნიშნული მოგების მიღების პერსპექტივით. ნეოკინსიანური შეხედულების მიხედვით კაპიტალის გატანაზე შესაძლებელია გავლენა იქონის ლიკვიდურობამ, რის გამოც ინვესტორი თავისი კაპიტალის ნაწილს ათავსებს, შესაძლოა, დაბალი მოგების, მაგრამ მაღალ ლიკვიდურ სფეროში (დ. ტობინი, ჩ. კინდლბერგერი). კ. მარქსი თვლიდა, რომ კაპიტალის გატანა გამოწვეული იყო მისი სიჭარბით ექსპორტიორ ქვეყანაში, ამასთან ჭარბ კაპიტალად ის თვლიდა ისეთ კაპიტალს, რომლის გამოყენებაც ქვეყანაში გამოიწვევდა მისი ნორმის შემცირებას.

პირდაპირ ინვესტიციებთან დაკავშირებით არსებობს კაპიტალის გატანის მონოპოლისტურ უპირატესობათა (ს. ხაიმერი, ჩ. კინდლბერგერი), ინტერნალიზაციის (პ. ბაკლი, მ. კესონი, ა. რაგმენი და სხვა), ეკლექტიკური (დ. დანინგი) მოდელები.¹

თანამედროვე პირობებში როდესაც მსოფლიო ეკონომიკა ერთიანი სამეურნეო ორგანიზმის ფორმას იღებს, კაპიტალის გატანის სხვა გარემო არსებობს. ერთიანი მსოფლიო ეკონომიკური მექანიზმის და თანამედროვე კომუნიკაციის საშუალებების არსებობის პირობებში შეიძლება ითქვას, რომ კაპიტალის გატანას ადგილი აღარ აქვს. შეცვლილია კაპიტალის გატანის ფორმებიც, კაპიტალის გატანა დიდი მოცულობით ხდება არა უშუალოდ რომელიმე სახელმწიფოს ან ინვესტორის მიერ, არამედ შუამავლის, რომელიმე საერთაშორისო ეკონომიკური ორგანიზაციის მიერ. ეს ორგანიზაციები

¹ Мировая экономика. М., «Юристъ», 1999, გვ. 38-49

თავიანთ ხელში უყრიან რა თავს მსოფლიოში არსებულ უზარმაზარ თავისუფალ ფინანსურ სახსრებს, ისინი მას აბანდებენ სხვადასხვა ქვეყნებში, საიდანაც იღებენ ფინანსურ მოგებას. ეს ინვესტიციები, რასაკვირველია, აღარ წარმოადგენს არც წმინდა პირდაპირ, აღარც წმინდა პორტფელურ ინვესტიციას. შესაძლებელია მათ არაპირდაპირი საერთაშორისო ინვესტიციები ეუწოდოთ.

სამუშაო ძალის საერთაშორისო გადაადგილების მიზეზად ითვლება შრომის არათანაბარი ანაზღაურება მსოფლიოს ქვეყნებს შორის. თუმცა, ამ მიზეზით ვერ აიხსნება სამუშაო ძალის მიგრაცია ისეთ ქვეყნებს შორის, რომელთაც განვითარების დაახლოებით ერთნაირი დონე აქვთ (დიდ ბრიტანეთსა და აშშ შორის). ეს მიაჩნია იმაზე, რომ არსებობს სამუშაო ძალის მიგრაციის სხვა კუთხური, კულტურული, ფსიქოლოგიური თუ სხვა სახის ფაქტორებიც.

ბუნებრივია იბადება კითხვა, თუ რამდენად შესაძლებელია ამა თუ იმ ქვეყნისათვის საერთაშორისო ურთიერთობებში ჩართვა. ნათელია, რომ ამ ურთიერთობებში ჩართულია ყველა ქვეყანა მიუხედავად მათი მისწრაფებისა ამ პროცესებისაკენ, მსოფლიოში თავისთავად მიმდინარე ინტერნაციონალიზაციისა და ტრანსნაციონალიზაციის პროცესების გამო. მაგრამ ეს არის ქვეყნის პასიური მონაწილეობა აღნიშნულ მოვლენებში. ამოცანა მდგომარეობს იმაში, რომ ქვეყნის მონაწილეობა საერთაშორისო პროცესებში იყოს აქტიური, ანუ მან თვითონ უნდა ეცადოს დაიპყროს მსოფლიო ფაზრის რაც შეიძლება დიდი სეგმენტი. ეს ამოცანა, რასაკვირველია მსოფლიოში მიმდინარე უმძაფრესი კონკურენციის პირობებში ძნელად განსახორციელებელია. ამის მიღწევა შესაძლებელია მხოლოდ ქვეყნის კონკურენტუნარიანობის ფორმირების და მისი შემდგომი გაძლიერების საფუძველზე.

მსოფლიო მასშტაბით საერთაშორისო ეკონომიკური ურთიერთობები ცხადია, ხელს უწყობენ ეკონომიკურ განვითარებას, ეკონომიკური რესურსების უფრო რაციონალურად გამოყენების და მეცნიერულ-ტექნიკური პროგრესის დაჩქარების საფუძველზე. რაც შეეხება ცალკეულ ქვეყნებს, მათი გონივრული მოქმედების შემთხვევაში საერთაშორისო ეკონო-

მიკურო ურთიერთობები დადებით გავლენას ახდენს ეკონომიკურ განვითარებაზე, თუმცა არის შემთხვევები, როდესაც ერთი და იგივე პროცესი ერთ ქვეყანაზე ახდენს დადებით, ხოლო მეორეზე უარყოფით გავლენას. მაგალითად, საქონლის გატანის შემთხვევაში თუ საქონელი სათანადო ხარისხისაა, მაშინ იგი ორივე ქვეყნისათვის სასარგებლოა, ხოლო თუ საქონელი უხარისხო, მოძველებული, ან ეკოლოგიურად არასუფთაა, მაშინ ეს პროცესი უარყოფით გავლენას ახდენს იმპორტიორ ქვეყანაზე. კაპიტალის გატანის შემთხვევაში, თუ იგი ფიზიკურად და მორალურად მოძველებული არ არის, იგებს იმპორტიორი ქვეყანა, ხოლო ექსპორტიორი ქვეყანა, თუ ამ კაპიტალის მოცემულ ქვეყანაში გამოყენება შეიძლებოდა, აგებს. თუკი ადგილი აქვს ჭარბი კაპიტალის გატანას, მაშინ ექსპორტიორი ქვეყანაც იგებს. განსაკუთრებით ცუდია “კაპიტალის გადინების” პროცესი, როდესაც კაპიტალის გატანას ადგილი აქვს მაშინ, როდესაც ქვეყანაში არ არის შექმნილი შესაბამისი კლიმატი მოცემული კაპიტალის გამოსაყენებლად, ან იგი არაკანონიერი წარმოშობისაა.

სამუშაო ძალის მიგრაციის შემთხვევაში ეკონომიკურ განვითარებას შედარებით ხელს უწყობს მუშათა იმიგრაცია. ემიგრაცია განსაკუთრებით ცუდია მაშინ, როდესაც ადგილი აქვს მაღალკვალიფიციური კადრების გასვლას. ყველაზე მეტი ზიანი მოაქვს ეგრეთწოდებულ “გონების გადინებას,” ანუ განსაკუთრებული ნიჭით დაჯილდოებული ადამიანების – “ვარსკვლავების” გასვლას სხვა ქვეყნებში. რაც შეეხება ტექნოლოგიების (ცოდნის) გატანას, ერთმნიშვნელოვნად, იგი ხელს უწყობს უფრო დაბალგანვითარებული ქვეყნის ეკონომიკურ განვითარებას. თუმცა, ახალი ტექნოლოგია დროებით მონოპოლიას აძლევს ამ ტექნოლოგიის შემქმნელ ქვეყანას, რის გამოც ეს ქვეყანა იღებს შედარებით უპირატესობას ამ ფაქტორის მიხედვით.

1.4. მსოფლიო ეკონომიკის გლობალიზაცია და ეკონომიკური განვითარების პრობლემები

საერთაშორისო ეკონომიკურ ურთიერთობებს ჯერ კიდევ შორეულ წარსულში ჩაეყარა საფუძველი. მაგრამ, მსოფ-

ლიო ეკონომიკა ყალიბდება მას შემდეგ, რაც წარმოქმნა საქონლისა და მომსახურების მსოფლიო ბაზარი და დაიწყო წარმოების ფაქტორთა გატანის პროცესი, რასაც მოსდევს ეკონომიკის ინტერნაციონალიზაციისა და ტრანსნაციონალიზაციის გაძლიერება, მსოფლიო ეკონომიკის მისწრაფება საქონლის, მომსახურების, კაპიტალის, სამუშაო ძალის, ცოდნის და ა.შ. ერთიანი ბაზრის ჩამოყალიბებისაკენ, ანუ მსოფლიო ეკონომიკის გლობალიზაციისაკენ.

შეიძლება გამოიყოს მსოფლიო ეკონომიკის გლობალიზაციის სამი ეტაპი. პირველი ეს არის 1820 -1914 წლები, როდესაც მნიშვნელოვნად ძლიერდება საერთაშორისო ვაჭრობა, იწყება სამუშაო ძალისა და კაპიტალის გატანა. ყოველივე ამას ხელი შეუწყო სატელეფონო კაბელის გაყვანამ, რომლითაც დიდი ბრიტანეთი დაუკავშირდა ჩრდილო ამერიკას. თუ მანამდე ინფორმაციის გადაცემას ლონდონიდან ამერიკამდე სჭირდებოდა დაახლოებით სამი კვირა, 1914 წლისათვის ეს დრო შემცირდა ერთ წუთამდე. ამაში ასევე დიდი როლი ითამაშა მსოფლიოს წამყვანი ქვეყნების მიერ ოქროს სტანდარტის სისტემის შემოღებამ, რითაც სასურველი გარემო შეიქმნა ინვესტიციების განხორციელებისათვის. მეორე პერიოდი მოიცავს 1914-1950 წლებს. მსოფლიო ომების და დიდი ეკონომიკური დეპრესიის გავლენის გამო ამ პერიოდში სახელმწიფოებში თავი იჩინა ანტიგლობალურმა მისწრაფებებმა, უპირატესობა მიენიჭა ეროვნული ინტერესების დაცვას, მნიშვნელოვნად შეიზღუდა იმპორტი, ხოლო ზოგიერთმა ქვეყანამ მთლიანად მოახდინა ბლოკირება გარე სამყაროდან. მესამე ეტაპი გლობალიზაციისა იწყება 1950 წლიდან და გრძელდება დღემდე. ეს ეტაპი არის გლობალიზაციის ყველაზე ინტენსიური განვითარების პერიოდი, როდესაც: იგი უპირველეს ყოვლისა, ხორციელდება რეგიონალიზაციის მეშვეობით, რის საფუძველზედაც ძლიერდება საერთაშორისო ეკონომიკური ინტეგრაციის პროცესი; თავბრუდამხვევი ტემპებით მიმდინარეობს ეროვნული ეკონომიკის ტრანსნაციონალიზაცია. ტრანსნაციონალური კორპორაციები წარმოადგენენ მთავარ ძალას მსოფლიო ეკონომიკაში ინტერნაციონალიზაციის პროცესების დასაჩქარებლად. სწორედ მათი საქმიანობა გარდაქმნის მსოფლიო მეურნეობას

საქონლის, მომსახურების, კაპიტალის, სამუშაო ძალის და ცოდნის ერთიან ბაზრად; საერთაშორისო ეკონომიკურ ურთიერთობებში დომინირებს არა საერთაშორისო ვაჭრობა, არამედ წარმოების და გასაღების ორგანიზება უშუალოდ საზღვარგარეთ; ხორციელდება მსოფლიო საფინანსო ბაზრების ფორმირება და მათი არნახული დივერსიფიკაცია. ძლიერდება უნიფიკაციის ტენდენცია ტექნოლოგიის, ეკოლოგიის, საბუღალტრო და სტატისტიკური აღრიცხვის, განათლებისა და კულტურის და სხვა სფეროებში; ახალი საინფორმაციო ტექნოლოგიების, ელექტრონული სისტემების დანერგვის მეშვეობით ხორციელდება მსოფლიო საკომუნიკაციო ქსელის დივერსიფიკაცია; ყალიბდება მძლავრი საერთაშორისო ეკონომიკური ორგანიზაციები, რომლებიც მთელ მსოფლიოში ნერგავენ მაკროეკონომიკური პოლიტიკის ერთიან კრიტერიუმებს და თანდათან ახდენენ გლობალიზაციის ინსტიტუციონალურ გაფორმებას. მათი გადაწყვეტილებები სულ უფრო ხშირად ხდება იურიდიულად აუცილებელი ნომინალურად სუვერენული სახელმწიფოებისათვის; გლობალიზაცია შეიჭრა შიდასახელმწიფოებრივ სფეროშიც და თანდათან ხდება შიდა ცხოვრების ერთერთი განმსაზღვრელი ფაქტორი, რომლის სიძლიერე ბევრად აჭარბებს ეროვნული სახელმწიფოს შესაძლებლობებს; ძლიერდება საერთაშორისო კონკურენცია ისეთ სუბიექტებს შორის, რომელთაც არ აქვთ განსაზღვრული სახელმწიფოებრივი წარმოშობა და რომლებიც კონკურენციას უწევენ ეროვნულ კომპანიებს, დევნიან რა მათ საკუთარი ბაზრებიდან; სულ უფრო და უფრო მეტი სახელმწიფო ებმება გლობალიზაციის პროცესებში, ყალიბდება გლობალური ცივილიზაციის შესაბამისი საერთო ჩვევები, გემოვნებები, ფასეულობები, შეხედულებები, აზროვნება და ა.შ.

იმ ფაქტს, რომ გლობალიზაციის პირობებში, როგორც საქონლის და მომსახურების, ასევე წარმოების ფაქტორთა გატანას ადგილი აქვს ძირითადად განვითარებული ქვეყნებიდან განვითარებად ქვეყნებში, ადასტურებს ის, რომ ტრანსნაციონალური კორპორაციების მშობელი კომპანიების უდიდესი ნაწილი სწორედ განვითარებულ ქვეყნებშია განლაგებული. ამასთან, ტრანსნაციონალური კორპორაციები უპირატესობას ანიჭებენ პირდაპირ ინვესტიციებს, ვინაიდან

ისინი ღებულობენ თავისუფალ დაშვებას სხვა ქვეყნების ბუნებრივ და შრომით რესურსებზე, უერთებენ რა მათ, თავიანთ საკუთარ რესურსებს - კაპიტალს, ცოდნას, ტექნოლოგიას, მეწარმეობრივ უნარს.

ეკონომიკურ ლიტერატურაში არსებობს აზრთა სხვადასხვაობა გლობალიზაციის წარმომშვებ მიზეზებთან დაკავშირებით. ერთ ნაწილს მიაჩნია, რომ გლობალიზაცია არის ისტორიული განვითარების ობიექტური შედეგი, მეორე ნაწილი კი თვლის, რომ იგი ორგანიზებულია მსოფლიოს წამყვანი სახელმწიფოების მიერ ეროვნული რესურსების თავიანთ სასარგებლოდ გამოყენების და საბოლოო ანგარიშით ეროვნული სახელმწიფოების საბოლოოდ გაუქმებისა და ერთიანი მსოფლიო სახელმწიფოს შექმნის მიზნით.

ჩვენი აზრით გლობალიზაცია ეროვნულ ეკონომიკათა განვითარების პროცესის რეალური შედეგია, რასაც შემდეგი ძირითადი მიზეზები განაპირობებს: 1. ეკონომიკური განვითარების შინაგანი მოთხოვნები ამაღლდეს ადამიანთა ცხოვრების რეალური დონე, რითაც დაინტერესებულია მსოფლიოს ყველა ქვეყანა. 2. ადამიანთა პირადი ინტერესების დაკმაყოფილების მოტივაცია, მიიღოს რაც შეიძლება მეტი მოგება. 3. მსოფლიოში გადაუჭრელი გლობალური პრობლემების არსებობა, რომელთა გადაწყვეტაც ცალკეულ ქვეყნებს არ შეუძლიათ.

საყოველთაოდ ცნობილია, თუ რა დადებით მომენტებთანაა დაკავშირებული საგარეო ვაჭრობა მასში მონაწილე ქვეყნებისათვის. იგი თითოეულ ადამიანს საშუალებას აძლევს მოიხმაროს მეტი და უფრო მრავალფეროვანი საქონელი და მომსახურება. ასევე თითოეული მეწარმე რაც შეიძლება მაღალი მოგების მიზნით თავიანთ შესაძლებლობებს იყენებენ არა მხოლოდ ქვეყნის შიგნით, არამედ ქვეყნის გარეთაც, გააქვთ რა თავიანთი წარმოების ფაქტორები. დღეისათვის არსებობს მრავალი გლობალური პრობლემა, რომელთა გადაჭრა ცალკეული სახელმწიფოებისათვის შეუძლებელია და ერთიან ძალისხმევას მოითხოვენ. მაგალითად, ეს პრობლემებია: სიღარიბისა და ჩამორჩენილობის დაძლევა; მშვიდობის დამყარება და განიარაღება; სურსათით უზრუნველყოფა; ბუნებრივი რესურსებით უზრუნველყოფა; ეკოლოგი-

ური და დემოგრაფიული სტაბილურობა; ადამიანური პოტენციალის განვითარება; მსოფლიო ოკეანის და კოსმოსის ათვისება და სხვა.

მიუხედავად იმისა, რომ გლობალიზაციის პროცესში ყველა ქვეყანა ღებულობს გარკვეულ სარგებელს, ამ სარგებლის ხარისხი და რაოდენობა სხვადასხვა ქვეყნისათვის სხვადასხვაა. პრიორიტეტული მდგომარეობა ფაქტია, განვითარებულ ქვეყნებს უჭირავთ, ვინაიდან სწორედ ისინი ფლობენ ჭარბი რაოდენობის და შესაბამისი ხარისხის წარმოების ფაქტორებს, ისინი აწარმოებენ მეტი რაოდენობისა და მაღალი ხარისხის პროდუქციას. ასეთი მდგომარეობა განაპირობებს იმას, რომ განვითარებული ქვეყნები მსოფლიო მასშტაბით: 1. იყენებენ გაცილებით იაფ სამუშაო ძალას და იაფ რესურსებს 2. იზიდავენ მაღალი კვალიფიკაციის სამუშაო ძალას 3. ხშირ შემთხვევაში სხვა ქვეყნებში გააქვთ დაბალი ხარისხისა და ნახმარი პროდუქცია 4. აწარმოებენ ფიზიკურად და მორალურად მოქველებული ტექნიკის გატანას 5. ექმნებათ ხელსაყრელი პირობები მეცნიერულ-ტექნიკური პროგრესის დასაჩქარებლად, ამისათვის საჭირო უზარმაზარი რესურსების მოზიდვის გამო მსოფლიო მასშტაბით.

სხვა ქვეყნები გლობალიზაციის პროცესში: 1. იყენებენ მსოფლიოში დაგროვილ დიდ გამოცდილებას და მეცნიერულ-ტექნიკური პროგრესის უახლოეს მიღწევებს. 2. იღებენ დიდ ფინანსურ დახმარებებს 3. წყვეტენ მრავალ (სიღარიბის, ეკოლოგიურ, სამედიცინო) პრობლემას.

მაგრამ გლობალიზაციას თან ახლავს ნაკლოვანებებიც, რომელთა გათვალისწინებასა და თავიდან აცილებაზე უნდა იზრუნოს, მსოფლიოს როგორც წამყვანმა, ისე სხვა ქვეყნებმა. ეს პრობლემები ძირითადად შემდეგში მდგომარეობს: 1. მოიცავს რა გლობალიზაცია ცალკეულ ეროვნულ ეკონომიკათა თითქმის ყველა სფეროს, ზღუდავს სახელმწიფო მარეგულირებელი ფუნქციის განხორციელების შესაძლებლობას 2. გლობალური მასშტაბით რაიმე ნეგატიური მოვლენის წარმოშობისას დიდია მისი მსოფლიოს ყველა ქვეყანაზე გავრცელების ალბათობა 3. გლობალიზაციის პროცესში იმდენად დიდია ეკონომიკური ნაკადების მასშტაბები, არ არის გამორიცხული, ზოგიერთ შემთხვევაში, იგი დამან-

გრეველი გამოდგეს ცალკეული, განსაკუთრებით კი სუსტი ქვეყნებისათვის 4. იზრდება განვითარებადი ქვეყნებიდან სამუშაო ძალის, მათ შორის მაღალკვალიფიციური კადრების ემიგრაციის მასშტაბები 5. გლობალიზაციის დროს წარმოშობილი მიგრაციის დიდი მასშტაბები დემოგრაფიულ პრობლემებს წარმოშობს ბევრ ქვეყანაში. 6. გლობალიზაციას ხშირად არაერთგვაროვანი განსხვავებული მიმართებები აქვს სხვადასხვა ქვეყნებისა და დარგების მიმართ, რაც საგრძნობ დეფორმაციებს იწვევს ცალკეული ქვეყნებისა და დარგების განვითარებაში. 7. გლობალიზაციისათვის დამახასიათებელია არასტაბილურობა საფინანსო ბაზარზე. “ცხელი ფულის” გაძლიერებულმა გადადინებებმა შეიძლება გამოიწვიოს არა მხოლოდ რყევები კაპიტალის ბაზარზე, არამედ საბანკო, სავალუტო და საერთო ფინანსური კრიზისი.

ლიტერატურაში არსებობს აგრეთვე რადიკალური მოსაზრებები გლობალიზაციის ნეგატიური მხარეების შესახებ, რომ წამყვანი ქვეყნები განვითარებად ქვეყნებში ახდენენ ბუნებრივი რესურსების მტაცებლურ გამოყენებას, ეკოლოგიური სიტუაციის გაუარესებას, შრომის პირობების გაუარესებას, სიღარიბის ზრდას, კონკურენტუნარიანობის შემცირებას, რომ გლობალიზაცია ხელს უწყობს ეროვნული კულტურის დეგრადირებას, ტრადიციების მოშლას და საერთოდ, ეროვნული თვითმყოფადობის დაკარგვას.

რასაკვირველია, გლობალიზაციის პირობებში ასეთი საფრთხე მართლაც არსებობს, მაგრამ ასევე გასათვალისწინებელია, რომ გლობალიზაცია რეალური პროცესია, რომლის გაუქმებაც არცერთ ცალკე აღებულ ქვეყანას არ შეუძლია. გლობალიზაციის პროცესი არის მსოფლიო ბაზრის სუბიექტებს და სახელმწიფოებს შორის დიდი კონკურენციის, მაგრამ ამავე დროს დიდი ურთიერთდახმარების პროცესი. ამიტომ, საჭიროა არა გლობალიზაციის საერთოდ უარყოფა, არამედ თითოეული სახელმწიფოს მისწრაფება გამარჯვებისათვის ამ დიდ კონკურენტულ ბრძოლაში. რასაკვირველია, არა ძალით, არამედ ცოდნით, მეცნიერების განვითარებით, უმაღლესი ტექნოლოგიების შექმნით, კულტურის სრულყოფით, ინტელექტის ამაღლებით და ა.შ. მართალია, გლობალიზაციის პირობებში სახელმწიფოს ზოგიერთი ფუნქცია იზღ-

უდება, მაგრამ იგი იძენს უფრო დიდ, საერთაშორისო ფუნქციას, რომელიც მიმართული უნდა იყოს გლობალიზაციის ნეგატიური ზემოქმედების განეიტრალებისაკენ, დახმარებების ეფექტიანი გამოყენების, კონკურენტუნარიანობის ამაღლების, საუკეთესო ეროვნული ტრადიციების შენარჩუნების და მისი შემდგომი სრულყოფისაკენ. წინააღმდეგ შემთხვევაში ქვეყანა შესაძლებელია აღმოჩნდეს ეკონომიკური კოლაფსის საშიშროების წინაშე, რასაც ასევე მოჰყვება მეცნიერების, კულტურის, ტრადიციებისა და ა.შ. დეგრადაცია.

1.5. ეკონომიკური განვითარების ეკოლოგიური ფაქტორი

“ეკოლოგია” ბერძნული წარმოშობის სიტყვაა და ნიშნავს ბიოლოგიის ნაწილს, რომელიც შეისწავლის ცოცხალ ორგანიზმებს და მათ გარემო ბუნებასთან ურთიერთდამოკიდებულებას. რასაკვირველია, ეკონომიკურ ლიტერატურაში ეს ტერმინი ზუსტად აქ მოტანილი გაგებით არ გამოიყენება. ვინაიდან ცოცხალ ორგანიზმებზე უდიდეს გავლენას ახდენს ბუნებათსარგებლობისა და ბუნების დაცვის პროცესები, ამიტომ “ეკოლოგიის” ცნება ბუნებათსარგებლობისა და გარემო ბუნების დაცვის ეკონომიკური პრობლემების შესწავლის დროსაც გამოიყენება. აქედან გამომდინარე, ეკონომიკური განვითარების ეკოლოგიური ფაქტორი გამოხატავს იმ გავლენას, რომელიც რაციონალური ბუნებათსარგებლობის და გარემო ბუნების დაცვის მოთხოვნები ახდენს ეკონომიკაზე, ვინაიდან ამ მოთხოვნების გათვალისწინება და განხორციელება მნიშვნელოვან თვისებრივ ცვლილებებს იწვევს ეკონომიკაში.

რაციონალური ბუნებათსარგებლობის და გარემო ბუნების დაცვის მოთხოვნები თავისთავად დაკავშირებულია ეკონომიკური რესურსების შეზღუდულობასთან, ბუნების დაბინძურებასთან და თვით ბუნების დამანგრეველი ძალების მოქმედების შედეგებთან. მსოფლიოში, ამ ასპექტის გათვალისწინებით შეიძლება გამოიყოს ეკონომიკური განვითარების სამი ეტაპი. ამ ასპექტის გათვალისწინებით, შეიძლება გამოიყოს მსოფლიოში ეკონომიკური განვითარების სამი ეტაპი. პირველ ეტაპზე ბუნებრივი რესურსები ამოუწურავად ითვლებო-

და და მთავარი ყურადღება საწარმოო სიმძლავრეთა ზრდას ეთმობოდა. მეორე ეტაპზე, მართალია, მხედველობაში მიიღებოდა რაციონალური ბუნებათსარგებლობისა და გარემო ბუნების დაცვის მოთხოვნები, მაგრამ მათი სრულყოფილი განხორციელება არ ხდებოდა. მესამე ეტაპზე ეკონომიკა შედის მდგრადი ეკონომიკური განვითარების სტადიაში, რომელიც დღესაც გრძელდება. საერთოდ, აღნიშნულ პრობლემას მსოფლიო მასშტაბით განსაკუთრებული ყურადღება მხოლოდ XX საუკუნის 60-იანი წლების ბოლოს და 70-იანი წლების დასაწყისიდან მიექცა. 1972 წელს ქალაქ სტოკ-ჰოლმში იმართება მსოფლიო კონფერენცია ბუნების დაცვის საკითხებზე, რომელზედაც გამოთქმული იქნა შემოთავაზება იმის შესახებ, რომ ეკონომიკური ზრდის არსებული ტემპების შენარჩუნების შემთხვევაში კაცობრიობას კატასტროფა ემუქრებოდა. კონფერენციის მიერ მიღებული იქნა “ნულოვანი ზრდის” პროგრამა, რომელიც ითვალისწინებდა როგორც ეკონომიკური ზრდის, ისე მოსახლეობის ზრდის ტემპების შეკვეცას. რასაკვირველია, ამ პროგრამას განხორციელება არ ეწერა და არც განხორციელებულა. 1987 წელს გავრცელდა გარემოსა და განვითარების საერთაშორისო კომისიის მოხსენება “ჩვენი საერთო მომავალი”, რომელშიდაც შემოთავაზებული იქნა “მდგრადი განვითარების სტრატეგია.” 1992 წელს რიო-დე-ჟანეიროში გარემოსა და განვითარების საკითხებზე ჩატარდა მეორე მსოფლიო კონფერენცია, რომელზედაც შემუშავებული და მიღებული იქნა პროგრამა – “დღის წესრიგი XXI საუკუნისათვის” – სადაც გადმოცემულია მდგრადი განვითარების არსი და ამოცანები. მდგრადი განვითარების არსი ძირითადად მდგომარეობს იმაში, რომ საზოგადოებამ უნდა შეძლოს დღევანდელი მოთხოვნილებების დაკმაყოფილება, მაგრამ საფრთხის წინაშე არ უნდა დააყენოს მომავალი თაობების მოთხოვნები და თვით არსებობის საკითხიც კი.

მდგრადი განვითარების მოთხოვნათა განხორციელება შესაძლებელია მხოლოდ საზოგადოებასა და ბუნებას შორის ნივთიერებათა და ენერგიის რაციონალური გაცვლის შედეგად. ეს კი მიიღწევა მაშინ, როდესაც ადამიანთა მოთხოვნილებების დაკმაყოფილება დაემყარება ბუნების თვითაღდგე-

ნისა და აღწარმოების მკაცრ კანონზომიერებას. მაშასადამე, დღის წესრიგში დგას, საზოგადოებისა და ბუნების განვითარების, ანუ კოევოლუციის ამოცანა. ჩვენი პლანეტის ბიოსფერო გადადის ახალ თვისებრიობაში – ნეოსფეროში, მოაზროვნე გარსში, სადაც ადამიანები ამცირებენ ბიოსფეროსადმი არა მხოლოდ მის, არამედ ბუნების დამანგრეველი ძალების მიერ მიყენებული უარყოფითი ზემოქმედების შედეგებს.

როგორც ეხედავთ, ეკოლოგიური ფაქტორის გათვალისწინების შედეგად ეკონომიკა გადადის სრულიად ახალ მდგომარეობაში, რომელსაც მოჰყვება თვისებრივი ცვლილებები ეკონომიკის თითქმის ყველა ელემენტში, თვით საკუთრების ფორმებშიც კი. საკუთრების ფორმებში ცვლილებები ეკოლოგიური ფაქტორის გავლენით ხდება იმიტომ, რომ რაციონალური ბუნებათსარგებლობის და გარემო ბუნების დაცვის მოთხოვნების გადაჭრა სხვადასხვა კონკრეტულ შემთხვევებში უკეთ ხერხდება საკუთრების შესაბამისი ფორმების გამოყენების დროს. მაგალითად, თეორიაში კარგადაა ცნობილი, რომ “საერთო რესურსების ტრაგედია” ადგილი აქვს მაშინ, როდესაც ეკონომიკურ რესურსებზე არ არსებობს კერძო საკუთრება. ხშირ შემთხვევაში იმავე თვალსაზრისით უმჯობესია საერთო საკუთრების არსებობა და სხვა.

ეკოლოგიური ფაქტორი ასევე იწვევს ცვლილებებს რესურსების გადანაწილებაში და სიმძლავრეთა განლაგებაში, ეკონომიკის სტრუქტურაში, ფიზიკურ და ადამიანურ კაპიტალში, პროდუქციის ხარისხში და ა.შ. რესურსების დიდი ნაწილი მიედინება ბუნების დაცვის ღონისძიებათა უზრუნველსაყოფად, ხოლო საწარმოო სიმძლავრეების განლაგება უმჯობესია იქ, სადაც ყველაზე ოპტიმალურად იქნება დაცული რესურსების რაციონალურად გამოყენებისა და გარემო ბუნების დაცვის მოთხოვნები. ბუნებისდაცვით პრობლემათა გადასაჭრელად წარმოიშვება შესაბამისი დარგები, რომლებიც ეკონომიკაში მნიშვნელოვან სტრუქტურულ ცვლილებებს იწვევენ. იგივე მოთხოვნები წარმოშობს პრინციპულად ახალ მასალა- და ენერგოდამზოგ უნარჩენო და სხვა ეკოლოგიურ მოწყობილობებს და ტექნოლოგიებს, რომელთა მომსახურება დაკავშირებულია ახალი პროფესიის

(ინჟინერეკოლოგები, ენერგოეკოლოგები, ეკონომისტ-ეკოლოგები, ეკოლოგიური ექსპერტები და სხვა) კადრების წარმოშობასთან. აღნიშნული მოთხოვნები ასევე იწვევენ ცვლილებებს ინსტიტუციებშიც (კანონებში, ეკონომიკის მართვის ორგანოებში, ადამიანის ჩვევებში, ტრადიციებში და ა.შ.). ეკოლოგიური ფაქტორი ეკონომიკური ზრდის ტემპებზე მოქმედებს როგორც შენელების, ისე დაჩქარების მიმართულებით. შენელების მიმართულებით იმიტომ, რომ იგი იწვევს დამატებით დანახარჯებს ფირმების მხრიდან, რაც ამცირებს მათ რენტაბელობას და შესაბამისად ერთობლივი მიწოდების სიდიდეს. დაჩქარების მიმართულებით კი იმიტომ, რომ ჯერ ერთი, ეკოლოგიურ პროდუქტებზე სულ უფრო და უფრო იზრდება მოთხოვნა, და მეორეც, ბუნებისდაცვითი მოთხოვნების განხორციელების პროცესში წარმოიშეება და ყალიბდება შესაბამისი დარგები, რაც, რასაკვირველია, ასევე ეკონომიკური ზრდის ტემპებს აჩქარებს. ამასთანავე, აღსანიშნავია, რომ თავდაპირველ ეტაპზე, ბუნებისდაცვით მოთხოვნილებათა განხორციელებისა, ეკონომიკურ ზრდაზე შემანელებელი ზემოქმედება გაცილებით მეტია, ვიდრე დამაჩქარებელი, თუმცა ეს სხვაობა თანდათან მცირდება და მაშინ, როდესაც მთელი ეკონომიკის ეკოლოგიზაცია დასრულდება, ეს სხვაობა საერთოდ აღარ იარსებებს. ალბათ, ამ ეტაპისათვის ბუნებისდაცვითი პროცესები აღარ უნდა წარმოადგენდეს “გარე ეფექტს” საბაზრო სისტემისათვის, ვინაიდან თითოეული ეკონომიკური აგენტი გაითავისებს, რომ დედამიწა ყველა ადამიანის საერთო საცხოვრებელი ოჯახია და მისი ნებისმიერი დაუშვებელი დაბინძურება ყველასათვის საზიანო იქნება. სწორედ ისე, როგორც თითოეული ოჯახი, რომელიც იძენს შეშის ღუმელს დაუფიქრებლად იღებს დანახარჯებს მასთან ერთად საკვამლე მილის შესაძენად, რათა თავიდან აიშოროს კვამლის საცხოვრებელ ბინაში დაგროვება, სწორედ ასევე, თითოეულმა აგენტმა დაუფიქრებლად უნდა გასწიოს ის ხარჯები, რომელიც თავიდან აგვაშორებს დედამიწის, ჩვენი საერთო საცხოვრისის დაბინძურებას.

1.6. ეკონომიკური განვითარების თავისებურებები პოსტკომუნისტური ტრანსფორმაციის დროს

მას შემდეგ, რაც ყოფილმა სოციალისტურმა ბანაკმა, რომელსაც საბჭოთა კავშირი ლიდერობდა, მარცხი განიცადა, საზოგადოებაში მოსაზრება იმის შესახებ, პროგრესული იყო თუ არა მბრძანებლურ-ადმინისტრაციული სისტემა, ორად გაიყო. უმრავლესობა თვლის, რომ ასეთი სისტემა იყო საზოგადოების ბუნებრივი განვითარებიდან გადახრა და რომ მისი შეცვლა ობიექტურ აუცილებლობას წარმოადგენდა. არცთუ მცირე ნაწილს მიაჩნია, რომ იგი იყო კაცობრიობის ისტორიაში ყველაზე პროგრესული სისტემა და რომ მისი დამარცხება მხოლოდ სუბიექტური მიზეზების გამო მოხდა. სამართლიანობა მოითხოვს ითქვას, რომ აღ იშნული სისტემა ალბათ დროის მოთხოვნა იყო და მან კაცობრიობის ისტორიაში თავისი როლი შეასრულა. სხვაგვარად დედამიწის დიდ ნაწილზე, ასეთი წყობილების არსებობა შეუძლებელი იქნებოდა. მაგრამ, ისიც ნათელია, რომ მბრძანებლურ-ადმინისტრაციული სისტემა არსებით ნაკლოვანებებს ფლობდა, რომელმაც თავი განსაკუთრებით ი. სტალინის გარდაცვალების შემდეგ იჩინა და რომელთა აღმოფხვრაც აუცილებელი იყო. შესაძლებელია კამათი მხოლოდ იმის შესახებ, თუ რა გზებით უნდა განხორციელებულიყო ამ ნაკლოვანებათა დაძლევა: არსებული წყობილების შენარჩუნების (როგორც ეს მაგალითად, ჩინეთში მიმდინარეობს), თუ ახალი წყობილების დამყარების პირობებში. თუმცა დღეისათვის ამაზე მსჯელობაც დაგვიანებულია, ვინაიდან ფაქტი სახეზეა, თითქმის ყველა კომუნისტური იდეოლოგიის ქვეყანა როგორც ეკონომიკური, ისე პოლიტიკური გარდაქმნების გზას დაადგა. მიუხედავად იმისა, რომ ეს პროცესები სხვადასხვა ქვეყანაში ერთმანეთისაგან მნიშვნელოვნად განსხვავდება, მიზანი ერთია – ეკონომიკური განვითარების დაჩქარება, ეკონომიკის საბაზრო და სახელმწიფო რეგულირების ოპტიმალური ურთიერთშეხამების საფუძველზე. ე.ი. შერეული, ანუ ახალი ეკონომიკის აშენება.

რაში მდგომარეობდა მბრძანებლურ-ადმინისტრაციული ეკონომიკური სისტემის ძირითადი ნაკლოვანებები, რომელე-

ბიც ხელს უშლიდნენ ეკონომიკის შემდგომ განვითარებას? ამ კითხვაზე პასუხი დამაჯერებლად მოცემულია ეკონომიკური მეცნიერების ცნობილ წარმომადგენელთა ნაშრომებში¹, რომელთა ძირითად არსი მოკლედ შეიძლება შემდეგნაირად ჩამოყალიბდეს:

1. ცვლის რა საბაზრო მექანიზმს, სახელმწიფოს ეკონომიკური ფუნქცია, ერთიანი ცენტრი იძულებულია გადაამუშაოს უზარმაზარი მოცულობის ინფორმაცია, რათა შემდეგ გასცეს ბრძანება თითოეული ეკონომიკური აგენტისადმი რა, რამდენი, როგორ და ვისთვის აწარმოონ. მაგრამ ერთ ორგანიზაციას, როგორი უნიკალური შესაძლებლობებიც არ უნდა ჰქონდეს მას, დანაკარგების გარეშე ამის გაკეთება არ შეუძლია. ეს შეუძლებელია თვით დროის მოკლე შუალედშიც კი, მითუმეტეს ხუთწლიანი პერიოდის განმავლობაში (რომლის მიხედვითაც დგებოდა ეკონომიკური და სოციალური განვითარების გეგმები, და რომელთა შესრულებაც სავალდებულო იყო), ვინაიდან გარემო, რომელშიდაც ფუნქციონირებს ეკონომიკა, მუდმივ ცვლილებებს განიცდის, რის გამოც, გამუდმებით იცვლება ეკონომიკაზე მოქმედი ფაქტორები. ბუნებრივია, ამის გამო გეგმები ვერ სრულდება და იწყება ქაოსი – შეზღუდული რაოდენობის ეკონომიკური რესურსები გამოიყენება მეტად არარაციონალურად. საბაზრო ეკონომიკა კი ამ პრობლემას ფასების მექანიზმის მეშვეობით თითქმის ავტომატურად აგეარებს.

2. საგეგმო ეკონომიკის დროს ასევე დიდია ტრანსაქციური დანახარჯების სიდიდე, რომელიც გაიწევა საგეგმო დაეალებათა მისაღებად და მათ ცხოვრებაში გასატარებლად საჭირო უზარმაზარი ბიუროკრატიული აპარატის შესანახად.

3. კერძო საკუთრების და მეწარმეობის აკრძალვის გამო თითქმის მთლიანად იგნორირებულია ადამიანთა შემოქმედებითი უნარი, თუმცა ცალკეული პირები მაინც ახერხებენ თავიანთი შესაძლებლობების გამოვლენას, მაგრამ ეს ხდება

¹ მაგალითად, Корнаи Я. Дефицит. М., Экономика». 1990; Коуз П. Фирма, рынок и право. М., 1993; Мизес Е.Л. Бюрократия. Запланированный хаос. Антикапиталистическая ментальность. М., «Дело». 1993; Хайек Ф. Погубная самонадеянность. М., 1991 და სხვა

ჩრდილოვან ეკონომიკაში; რომლის წინააღმდეგ ბრძოლა ასევე დიდ დანახარჯებს მოითხოვს.

4. ეკონომიკური განვითარების ლოგიკას ასეთ პირობებში მიუყავართ ტოტალიტარიზმთან, ანუ ისეთ სისტემასთან, სადაც ადამიანური საქმიანობის ყველა დარგი ხელისუფლებას ემორჩილება, რაც ასევე დაკავშირებულია ტრანსაქციური დანახარჯების მზარდ სიდიდესთან. ასეთ პირობებში ხელფასის დაბალი დონის გამო თანდათან ჩნდება და ვითარდება კორუფცია, რომელიც მთელი საზოგადოების გარკვეულ წესად იქცევა და ტრადიციის ხასიათსაც კი იძენს. ყალიბდება ეგრეთწოდებული “ბიუროკრატიული” ანუ “ადმინისტრაციული” ბაზარი, სადაც გაცვლა ხდება არა იმდენად მატერიალური ფასეულობებით, არამედ ძალაუფლებით და ხელქვეითობით, წესებითა და მათი დარღვევებით და ა.შ. ასეთი ურთიერთობების წლების განმავლობაში განმეორებადობის გამო საზოგადოებაში ყალიბდება შესაბამისი წეს-ჩვეულებები, იქმნება დაუწერელი სამართალი, რომელიც უდიდეს გავლენას ახდენს ადამიანთა ქცევებზე.

5. მეურნეობრიობის ასეთი სტილი წარმოშობს მუდმივ დეფიციტს, როგორც მწარმოებლებისათვის, ისე მომხმარებლებისათვის, რაც თავისთავად იწვევს წარმოების დიქტატს მომხმარებლებზე. ჩნდება რიგები და “დახლქვეშა პროდუქცია” და ა.შ.

6. სახელმწიფოს მხრიდან ელინდება ცალკეულ საწარმოთა მკაცრი რეგლამენტაცია და ამავე დროს მათზე ზრუნვა. მართალია, თითოეული საწარმო განიცდის რესურსების ნაკლებობას, მაგრამ ამავე დროს მას შეუძლია იმუშაოს ზარალის პირობებში, იგი არასდროს არ გაკოტრდება, ვინაიდან აუცილებლად დაეხმარება სახელმწიფო და იხსნის გასაჭირისაგან. ასეთ პირობებში უარესდება პროდუქციის ხარისხი, რიგებით შეწუხებული ადამიანები კი ყიდულობენ ყველაფერს, მიუხედავად მათი ხარისხისა.

7. მოთხოვნის მუდმივი სიჭარბე მიწოდებაზე წარმოშობს ფულადი მასის ზრდას და მის მრავალჯერად სიჭარბეს სასაქონლო მასასთან შედარებით. ასეთი დისბალანსის შედეგად გამოწვეული ინფლაციური პროცესები ითრგუნება ძალით, ფიქსირებული ფასების მეშვეობით. ადგი-

ლი აქვს ფარულ ინფლაციას, რაც თავის გამოხატულებას პოულობს რიგებში, ტალონებში, ბარათებში თუ დეფიციტური საქონლის განაწილების სხვა ფორმებში.

8. ცენტრალიზებული საგეგმო ეკონომიკური წყობილების დროს სახელმწიფო შედარებით უმნიშვნელო მონაწილეობას იღებს საერთაშორისო ეკონომიკურ ურთიერთობებში, რაც იწვევს ეგრეთწოდებული ვალუტის “შავი ბაზრის” წარმოშობას, ასევე გასაგებია, თუ რაოდენ დიდ დანაკარგებთან არის დაკავშირებული ქვეყნის მოწყვეტა მსოფლიო ეკონომიკური პროცესებისაგან.

9. ერთი მხრივ, ცალკეული ადამიანის ყოველმხრივი დამოკიდებულება ხელისუფლებაზე და მეორე მხრივ, სახელმწიფოს მათზე მზრუნველობა, ბაღებს ინფანტილიზმს და უუნარობას, ბრძანებისა და მზრუნველობისაკენ მაყურებელ ადამიანთა ტიპს.

რეფორმების განხორციელების მცდელობა საგეგმო ეკონომიკის გარდაქმნისა დაწყებული იქნა იუგოსლავიაში XX საუკუნის 50-იანი წლებიდან, შემდეგ, გერმანიის დემოკრატიულ რესპუბლიკაში, ჩეხოსლოვაკიასა და უნგრეთში. სერიოზული ეკონომიური რეფორმები კი, რომელსაც საბოლოოდ დიდი შედეგები მოჰყვა, დაიწყო ჩინეთში 1978 წელს. დიდი მასშტაბის გარდაქმნები, რომელსაც თან მოჰყვა ეპოქალური მნიშვნელობის პოლიტიკური ცვლილებები დაიწყო 1989 წელს ყოფილ საბჭოთა კავშირში და რომელიც გარკვეულწილად დღესაც მიმდინარეობს¹. რეფორმების გზაზე ამ ქვეყნებმა უკვე გადალახეს მრავალი სირთულე და მეტნაკლები სიდიდით გარკვეულ წარმატებებს მიაღწიეს.

შესაძლებელია გამოვყოთ პოსტკომუნისტური ტრანსფორმაციის ძირითადი დამახასიათებელი თავისებურებები: 1. ანალოგიური გარდაქმნების პრაქტიკის უქონლობა. 2. გარდაქმნის მიმდინარეობა ეკონომიკური სტაგფლაციის პირობებში. 3. სახელმწიფოს ეკონომიკური ფუნქციების ძირეული ტრანსფორმაცია. 4. ღრმა ინსტიტუციონალური გარდაქმნები და ადამიანის როლისა და ადგილის ცვლილება. 5. სტრუქ-

¹ Линвуд Т., Гаигер Макроэкономическая теория и переходная экономика. М., «ИНФРА-М», 1996 გვ. 378-379

ტურული კრიზისი. 6. საგარეო ფაქტორის როლის ზრდა 7. სოციალური პრობლემების გამწვავება და სხვა.

პოსტკომუნისტურ ტრანსფორმაციას მსოფლიოში ანალოგი არ მოეპოვება. იგი არის უნიკალური მოვლენა, რომელიც დამახასიათებელია მსოფლიოს მხოლოდ რამდენიმე ქვეყნისათვის. ეს, რასაკვირველია ბადებს მნიშვნელოვან სიძნელეებს რეფორმების განხორციელების გზაზე, თუნდაც მოულოდნელი პრობლემების წარმოშობის თვალსაზრისით. მართალია, გარდაქმნის მიზანი თითქმის ცხადია – მბრძანებლურ-ადმინისტრაციული სისტემის შეცვლა საბაზრო მექანიზმით, მაგრამ, ჯერ ერთი, საბაზრო ეკონომიკამ დიდი ცვლილებები განიცადა და მეორეც, იგი თანამედროვე პირობებში არსებობს არა ერთი რომელიმე, არამედ ერთმანეთისაგან საკმაოდ მკვეთრად განსხვავებული ფორმით (მაგალითად, საბაზრო ეკონომიკის ამერიკული და შვედური მოდელი და ა.შ.).

პოსტკომუნისტური ტრანსფორმაციის პროცესი ქვეყნების უდიდეს უმრავლესობაში მიმდინარეობს არსებული სისტემის ძირეული ნგრევის პირობებში, რის გამოც გარდაქმნების პირველ ეტაპზე მას აუცილებლად მოსდევს ეკონომიკური დაქვეითება და ინფლაციური პროცესების გაძლიერება (არსებული ფარული ინფლაციის გამო). შეიძლება ითქვას, რომ საბაზრო სისტემაზე გადასვლის საწყისი ეტაპი მიმდინარეობს ტრანსფორმაციული სტაგფლაციის პირობებში.

გარდამავალ პერიოდში ხორციელდება სახელმწიფოს ეკონომიკური ფუნქციების ძირეული ტრანსფორმაცია. იგი კარგავს ეკონომიკის უშუალოდ მართვის, მაგრამ იძენს ფორმირებადი ბაზრის და ტრანსფორმაციული პროცესების რეგულირების ფუნქციას. შეიძლება ითქვას, რომ საბაზრო ეკონომიკაზე გადასვლის პროცესში სახელმწიფოს აკისრია გარკვეული ინდიკატორის როლი, რომელსაც შეუძლია დააჩქაროს ან შეანელოს ამ გადასვლის მიმდინარეობა. მეცნიერულად დასაბუთებული მექანიზმის შემუშავების და მისი განხორციელების მეშვეობით სახელმწიფომ შეიძლება იგივე როლი შეასრულოს საბაზრო ურთიერთობათა დამყარების, შემდეგ კი მისი განმტკიცების საქმეში, როგორსაც თვით მეწარმეობა ასრულებს.

პოსტკომუნისტური ტრანსფორმაციის დროს მიმდინარეობს სიღრმისეული ინსტიტუციური ცვლილებები. განსაკუთრებით სწრაფად იცვლება, ფორმალური, შედარებით ნელა კი არაფორმალური ინსტიტუტები. ფორმალური ინსტიტუტებიდან იცვლება საკანონმდებლო და ნორმატიული ბაზა, ეკონომიკის მართვის ორგანოების სტრუქტურა და ფუნქციები, ყალიბდება საბაზრო ინფრასტრუქტურა და ა.შ. არაფორმალური ინსტიტუტებიდან კი იცვლება დამკვიდრებული ტრადიციები, ადამიანთა ქცევები, ესთეტიკური და ეთიკური ღირებულებები და ა.შ. უდიდესი მნიშვნელობა აქვს კომუნისტურ ქვეყნებში ჩამოყალიბებული Homo soveticus-ის ადამიანის ტიპის გარდამნას Homo economicus –ად. ბუნებრივია, ეს მეტად სიღრმისეული პროცესი ერთბაშად ვერ განხორციელდება, ვინაიდან ადამიანებში საკმაოდ დიდი ხნის მანძილზე რჩება ძველი მენტალიტეტი. ამის გამო ტრანსფორმაციის პირობებში ყალიბდება ადამიანის ახალი ტიპი Homo transformativus-ი, რომელიც ჯერ არ არის Homo economicus-ი, მაგრამ არც საქმოსანია (საბჭოური გაგებით), მას შეიძლება პოსტსაქმოსანი ადამიანი ეწოდოს.¹

სტრუქტურული კრიზისის საფუძველს გარდამავალ პერიოდში წარმოადგენს ფასების გათავისუფლება, რის გამოც მწარმოებლის პრიმატი მომხმარებლის მიმართ იცვლება მომხმარებლის პრიმატით მწარმოებლის მიმართ. ის წარმოებები, რომელთა პროდუქციაზე მოთხოვნა კლებულობს, იკვეცება, ხოლო წარმოებები, რომელთა პროდუქციაზე მოთხოვნა იზრდება – ფართოვდება. სტრუქტურული ცვლილებები მიმდინარეობს ყველა მაკრო, დარგობრივ, შიდადარგობრივ და მიკრო დონეზე, საკუთრების ფორმებში ტექნიკასა და ტექნოლოგიებში, ინსტიტუციებში და ა.შ.

საგარეო ეკონომიურ ურთიერთობათა ლიბერალიზაცია ეკონომიკური რეფორმების დაჩქარების და ეკონომიკის შემდგომი განვითარების ერთ-ერთ მნიშვნელოვან ფაქტორს წარმოადგენს, რაც ხორციელდება უცხოური ინვესტიციების შემოსვლის და საერთაშორისო ეკონომიური ორგანიზაცია

¹ ელ. პაპავა. პოსტკომუნისტური კაპიტალიზმის პოლიტიკური ეკონომია და საქართველოს ეკონომიკა. თბ., 2002. გვ. 112-116.

ების დახმარების გზით. ყოველივე ეს, სახელმწიფოს მიერ სწორი საგარეო ეკონომიკური პოლიტიკის გატარების პირობებში, ამცირებს გარდამავალი პერიოდის ხანგრძლივობას და აჩქარებს ეკონომიკური განვითარების ტემპებს, ისე, რომ საჭირო აღარ გახდება გარდამავალი ეკონომიკის ქვეყნებმა გაიარონ ინდუსტრიალიზაციის ყველა ის ეტაპი, რომელიც განვითარებულმა ქვეყნებმა გაიარეს. მაგრამ თუ ქვეყანა ეფექტიანად ვერ გამოიყენებს საგარეო ბერკეტებს, მაშინ ისინი შესაძლებელია განვითარების შემაფერხებელ ფაქტორებად იქცნენ. მაგალითად, საერთაშორისო სესხების არაეფექტიანად გამოყენებას აუცილებლად მოჰყვება დიდი რაოდენობის საგარეო ვალების მძიმე ტვირთის წარმოშობა, რამაც ქვეყანა შესაძლებელია დეფოლტედ გამოცხადებამდე მიიყვანოს. ამავე დროს, თუ სახელმწიფომ არ განახორციელა გააზრებული პროტექციონისტული პოლიტიკა, მას ეკონომიკის მთელი რიგი ეროვნული დარგების გაჩანაგება და კონკურენტუნარიანობის შესუსტება მოჰყვება. რეფორმების განხორციელებისათვის უდიდესი მნიშვნელობა აქვს აგრეთვე სოციალურ ფაქტორს, ვინაიდან სწორედ საზოგადოებაში არსებული სოციალური ფენების შრომითი და პოლიტიკური აქტიუობა მნიშვნელოვნად განსაზღვრავს გარდაქმნების მსვლელობის სისწრაფეს და საბოლოო შედეგს. სიტუაციას ართულებს ის, რომ პირველ ეტაპზე მნიშვნელოვნად მცირდება მოსახლეობის ცხოვრების დონე. განსაკუთრებით ამას ადგილი აქვს რეფორმების ჩქარი წესით ("შოკური თერაპია") განხორციელების დროს. ამდენად, სოციალური დაცვის პრობლემა გარდამავალი პერიოდის ერთერთი მნიშვნელოვანი პრობლემაა.

საბაზრო ტრანსფორმაციის კანონზომიერებებიდან გამომდინარე, გარდამავალ პერიოდში უნდა განხორციელდეს შემდეგი გარდაქმნები: ფასების ლიბერალიზაცია; სახელმწიფო ბიუჯეტის დეფიციტის აღმოფხვრა; ინფლაციის შეზღუდვა და აღმოფხვრა; საბაზრო ეკონომიკის შესაბამისი საკანონმდებლო ბაზის ფორმირება და სრულყოფა. საკუთარი ვალუტის შემოღება (იმ ქვეყნებისათვის, რომლებმაც ახლა მოიპოვეს დამოუკიდებლობა); საგარეო ურთიერთობათა ლიბერალიზაცია, მეწარმეთა ფენის ჩამოყალიბება; პრივატი-

ზაციის განხორციელება; ფულად-საკრედიტო და საფინანსო სისტემის გარდაქმნა (ახალი საბანკო სისტემის და კაპიტალის ბაზრის ფორმირება); საგადასახადო სისტემის გარდაქმნა და სრულყოფა; სოციალური დაცვის სისტემის ფორმირება; ანტიმონოპოლიური პოლიტიკის განხორციელება და კონკურენციის გაძლიერება; ეკონომიკის სახელმწიფო რეგულირების სრულყოფა; ეკონომიკური კრიზისის დაძლევა და ზრდის მდგრადი ტემპების შენარჩუნება.

საყოველთაოდ ცნობილია, პოსტკომუნისტური ტრანსფორმაციის ორი ძირითადი გზა: 1. საბაზრო ეკონომიკაზე დაჩქარებული გადასვლა (მაგალითად, პოლონეთი, იუგოსლავია, უნგრეთი, ჩეხოსლოვაკია) და 2. საბაზრო ეკონომიკაზე თანდათანობითი გადასვლა (მაგალითად, უზბეკეთი). მაგრამ არსებობს ქვეყნები, სადაც არცერთი ეს გზა სრულყოფილად გამოყენებული არ იქნა, მათ შორის არის საქართველოც.

საქართველოში, დამოუკიდებლობის მოპოვების შემდეგ თავი იჩინა ქვეყნის ეკონომიკის იმ ნაკლოვანებებმა, რომლებიც წლების განმავლობაში გროვდებოდა. იგი ეკონომიკის უმნიშვნელოვანესი პარამეტრების მიხედვით დამოკიდებული აღმოჩნდა სხვა ქვეყნებზე. მდგომარეობას ართულებდა რთული პოლიტიკური და კრიმინოგენული სიტუაცია, ომი ტერიტორიული მთლიანობის შენარჩუნებისათვის. სახელმწიფო ძირითადად მხოლოდ სხვა ქვეყნების დამხარების, სხვადასხვა სესხებისა და კრედიტების ხარჯზე ახერხებდა უკიდურესად გამწვავებული სოციალურ-ეკონომიკური პრობლემების ნაწილობრივ შემსუბუქებას. სახელმწიფოს არ გააჩნდა მეცნიერულად დასაბუთებული რეფორმების გატარების სტრატეგია. ეკონომიკური რეფორმების მოდელის შერჩევისათვის საქართველოში დიდი შრომა არ გაწეულა, რადგანაც რეფორმები დაიწყო პირდაპირ რუსული ვარიანტის მიხედვით. ძირითად აქცენტი აღებული იქნა მაკროეკონომიკურ და ფინანსურ სტაბილიზაციაზე, მაშინ, როდესაც ქვეყანას თავდაპირველ ეტაპზე არც მაკროეკონომიკა და არც ფინანსები გააჩნდა, რის გამოც, რეალური გარდაქმნების გატარება

შეუძლებელი გახდა.¹

მიუხედავად ამისა, საქართველო მტკიცედ დაადგა საბაზრო ეკონომიკის ზრდას და ამ მიმართულებით არაერთი ღონისძიება იქნა გატარებული. უპირველეს ყოვლისა ეს ეხება ფასების ლიბერალიზაციას, რამაც, რა თქმა უნდა, პირველ ეტაპზე მძიმე მდგომარეობაში ჩააყენა, მაგრამ ამის გარეშე შეუძლებელია საბაზრო მექანიზმის, ბაზრის ჩამოყალიბების თვითრეგულირების მექანიზმის ამოქმედება. ამასთან, ფასების ლიბერალიზაცია საქართველოსათვის იძულებითი ღონისძიება იყო, რადგანაც მაშინ იგი ჯერ კიდევ სამანეთო ზონაში იმყოფებოდა.

რეფორმების დაწყების ეტაპზე მიღებული იქნა სხვა მნიშვნელოვანი გადაწყვეტილებებიც: მაგალითად, დადგენილებები მიწის რეფორმის შესახებ, რომელიც ითვალისწინებდა მოსახლეობის საკარმიდამო ნაკვეთების შევსებას და რომელიც განხორციელდა კიდევაც. ასევე მიღებული იქნა დადგენილება “სასოფლო-სამეურნეო მიწების რეფორმის მიმდინარეობის შესახებ”, რეფორმები გატარდა საბინაო სექტორშიც, სადაც განხორციელდა საცხოვრებელი ბინების პრივატიზება უფასოდ. დროებითი მთავრობის მიერ მიღებული იქნა დოკუმენტი “საქართველოს რესპუბლიკის ეკონომიკური რეფორმების ძირითადი მიმართულებანი,” ასევე პრივატიზების სახელმწიფო პროგრამა. 1993 წელს შემუშავებულ იქნა “საქართველოს რესპუბლიკაში მაკროეკონომიკური სტაბილიზაციისა და სისტემური ცვლილებების საშუალოვადიანი პროგრამა”, დადგენილება “საქართველოს რესპუბლიკის ეკონომიკური და სოციალური განვითარების ინდიკატური დაგეგმვის შესახებ”, დოკუმენტი “საქართველოს რესპუბლიკის სოციალურ-ეკონომიკური განვითარების პრინციპების შესახებ”. 1994 წელს დამუშავდა “საქართველოს რესპუბლიკაში მაკროეკონომიკური სტაბილიზაციისა და სისტემური ცვლილებების ანტიკრიზისული პროგრამა,” დოკუმენტი “განცხადება ეკონომიკური პოლიტიკის შესახებ”.

დამოუკიდებლობის მოპოვების შემდეგ საქართველოს

¹ მესხია ი. მურჯინელი მ. ეკონომიკური რეფორმა საქართველოში, თბ., “თსუ გამომცემლობა,” 1996. გვ. 28

ისევ სამანეთო ზონაში იმყოფებოდა, მაგრამ საქართველოს ბანკის მიერ სრულად დაუსაბუთებელი კრედიტების გაცემის გამო მას რუსეთის მთავრობამ ფულის ერთეულის მიწოდება შეუწყვიტა. საქართველო იძულებული გახდა სათანადო მომზადების გარეშე შემოეღო საკუთარი ფულის ერთეული. 1993 წელს შემოღებულ იქნა გარდამავალი ვალუტა - კუპონი, მაგრამ ვინაიდან შიგა ბაზრზე ბრუნვაში იმყოფებოდა აგრეთვე რუსული რუბლი და აშშ დოლარი მას მოჰყვა კუპონის დეველუაცია, ფულადი მასის ზრდა და ჰიპერინფლაცია. ჰიპერინფლაციას ხელი შეუწყო ეროვნული ბანკის მიერ დაუსაბუთებლად კრედიტების გაცემამ.

უნდა აღინიშნოს, რომ მიუხედავად გარკვეული მიღწევებისა, პირველ ეტაპზე გარდაქმნების განხორციელების პროცესში დაშვებული იქნა სტრატეგიული ხასიათის მეთოდოლოგიური შეცდომები. ეკონომიკური რეფორმები ერთმანეთისაგან იზოლირებულად განხორციელდა. მათ კომპლექსური, თანამიმდევრული ხასიათი და ერთიანი მეთოდოლოგია არ ქონდა.¹

ბუნებრივია, 1994 წლის პირველ ნახევრამდე იმის განსაზღვრა, თუ რა მოდელის მიხედვით მიმდინარეობდა რეფორმები, ცალსახად შეუძლებელია. მართალია, თავიდანვე განხორციელდა ფასების ლიბერალიზაცია, მაგრამ მას არც სამანეთო ზონაში ყოფნის დროს და არც შემდეგ, კუპონის არსებობის პერიოდში, მკაცრი ფულად-საკრედიტო პოლიტიკის გატარება არ მოჰყოლია. ხორციელდებოდა სრულიად გაუმართლებელი ფულადი და საბიუჯეტო ემისია, საზღვარგარეთის კრედიტების არადანიშნულებისამებრ გამოყენება. რეფორმების განხორციელების ასეთ ვარიანტს შესაძლებელია ნახევრად ქაოსური ეუწოდოთ, რაც განპირობებული იყო იმდროინდელი მრავალი ობიექტური თუ სუბიექტური ფაქტორით (ახალი სახელმწიფოს ფორმირება, რეფორმების გატარების გამოუცდელობა, სხვადასხვა პოლიტიკურ და კლანურ დაჯგუფებათა ინტერესების გათვალისწინება, შინაომი და ქვეყნის ტერიტორიული მთლიანობისთვის წარმოებუ-

¹ ჭითანავა ნ. გარდამავალი პერიოდის სოციალურ-ეკონომიკური პრობლემები. თბ., 1997. გვ. 61

ლი ომი, ლტოლვილებისათვის სოციალური დახმარების გაწევა, ყაჩაღობა, რეკეტი, კორუფცია და მრავალი სხვა), რამაც ქვეყანა ეკონომიკურ კრიზისამდე და სოციალურ სიდუხჭირემდე მიიყვანა.

1994 წლის მეორე ნახევრიდან საქართველოში დაიწყო რეფორმების ახალი პოლიტიკის გატარება, რომელიც როგორც ქართველ რეფორმატორთა, ისე საერთაშორისო ორგანიზაციების მიერ შემუშავებულ თვისებრივად ახალ პროგრამას ემყარებოდა. თანდათან განხორციელდა კუპონის ინფლაციის მოთოკვა, მომზადდა პირობები ეროვნული ვალუტის შემოღებისათვის, რომელიც განხორციელდა 1995 წლის სექტემბერში, რის შედეგადაც კიდევ უფრო შემცირდა ინფლაცია და დამყარდა სტაბილური საცვლელი კურსი ახალ ეროვნულ ვალუტას – ლარსა და აშშ დოლარს შორის. მიღებულ იქნა მრავალი კანონი, რომლებმაც ძირითადად შეავსეს საბაზრო ეკონომიკაზე გადასვლის საკანონმდებლო ბაზა. მთლიანად დამთავრდა მცირე და საშუალო საწარმოთა პრივატიზაციის პროცესი, განხორციელდა მიწის საკუთრების ტრანსფორმაცია, გაძლიერდა უცხოური ინვესტიციების მოზიდვა, ნაწილობრივ გაუმჯობესდა საკრედიტო სისტემა, გათავისუფლდა ლარის საცვლელი კურსი და მისი რეგულირება ხდება მხოლოდ საბაზრო კანონით. მნიშვნელოვნად გაფართოვდა და სრულყოფილი იქნა სახელმწიფოთაშორისო სახელშეკრულებო ბაზა. “საინვესტიციო საქმიანობის ხელშეწყობისა და გარანტიების შესახებ” საქართველოს კანონის თანახმად სამამულო და უცხოურ ინვესტიციებზე ვრცელდება აბსოლუტურად იდენტური გარანტიები, რომლებიც იცავენ ინვესტორებს მათი კაპიტალის ნაციონალიზაციისა და ექსპროპრიაციისაგან, უცხოურ ინვესტორებს მინიჭებული აქვთ მოგებისა და სხვა ფულადი სახსრების, მატერიალური საშუალებების რეპატრაციის შეზღუდვის უფლება, ეძლევათ ინვესტიციებთან დაკავშირებული დავების საერთაშორისო სამართლებრივი დაცვით განხილვის უფლება და სხვ.¹ ამასთან

¹ აბესაძე რ. ეკონომიკური რეფორმების განხორციელების ძირითადი შედეგები და მომავლის ამოცანები საქართველოში. წიგნში: საბაზრო ეკონომიკის განვითარების პრობლემები საქართველოში. თბ., “მეცნიერება,” 2002, გვ. 43-46.

ერთად, მოხერხდა წარმოების ვარდნის პროცესის შეჩერება და ზრდის ტენდენციის ჩამოყალიბება. 1996-1997 წლებში აღინიშნა საქართველოს ეკონომიკის სწრაფი ტემპებით ზრდა – წელიწადში საშუალოდ 11%-ით, ეროვნული ვალუტის სიმყარისა და ინფლაციის დაბალი ტემპების პირობებში, მაგრამ 1998 წლიდან იწყება მიღწეული ეკონომიკური ზრდის მაღალი ტემპების შემცირება, რასაც ვალუტის კურსის დაცემა და ინფლაციის დონის გაზრდა მოჰყვა. თავდაპირველად ამ ნეგატიური ტენდენციის მიზეზად სახელდებოდა: მსოფლიოში გლობალური ფინანსური კრიზისი, განსაკუთრებით კი კრიზისი რუსეთში; არასასურველი პოლიტიკური მოვლენები საქართველოში; უამინდობა და სხვა. მართალია, ყველა ამ ფაქტორმა თავისი როლი ითამაშა, მაგრამ მიზეზი საქართველოში წარმოების განუვითარებლობისა მეწარმეობის განვითარებისათვის არასასურველი პირობების არსებობა იყო (არასრულყოფილი საგადასახადო და სალიცენზიო სისტემა, კორუფცია, რეკეტი და ა.შ.), რომელიც გამოწვეული იყო ეკონომიკური რეფორმების დამუხრუჭებით, რაც, თავისთავად, სახელმწიფოს მარეგულირებელი ფუნქციების არა-ეფექტიანობით იყო განპირობებული.

1999 წელს მოხერხდა სავალუტო კრიზისის შეჩერება და ინფლაციის ზომიერი ტემპების მიღება, მაგრამ საბიუჯეტო და საფინანსო კრიზისი ისევ გაგრძელდა. აღსანიშნავია, რომ ყოფილი საბჭოთა კავშირის ქვეყნებიდან და სხვა სოციალისტური ქვეყნებიდან ეკონომიკური კრიზისი ყველაზე ღრმა და ხანგრძლივი საქართველოში აღმოჩნდა. მიუხედავად ამისა, ეკონომიკური განვითარების თვალსაზრისით ჩვენი ქვეყნის ეკონომიკაში მნიშვნელოვანი ძვრები მოხდა, რომელთაგანაც აღსანიშნავია: საკუთრების პლურალიზაცია; ფასების ლიბერალიზაცია; საკუთრების ტრანსფორმაცია; ეროვნული ვალუტის შემოდება; საკანონმდებლო ბაზის ჩამოყალიბება; მეწარმეთა ფენის წარმოშობა; საბაზრო ინფრასტრუქტურის ჩასახვა; საბანკო და საგადასახადო სისტემის ფორმირება; საბაზრო ქცევების თანდათან დამკვიდრება; საერთაშო-

რისო ეკონომიკური ურთიერთობების გადრმავება და სხვა.¹

იმედია, საქართველოში ცნობილი სოციალურ-პოლიტიკური მოვლენების შემდეგ კიდევ უფრო მკვეთრი ნაბიჯები იქნება გადადგმული ეკონომიკური რეფორმების განხორციელების გზაზე. ჯერჯერობით კი მაინც არსებობს მრავალი ნაკლოვანება ეკონომიკური რეფორმების თითქმის ყველა სფეროში. უპირველეს ყოვლისა, ეს ეხება მკაცრად განსაზღვრული და შესაბამისი მიზნებითა და მოქმედებებით განმტკიცებული სტრატეგიული მიზნის არარსებობას. მკაფიოდ არ არის გამოკვეთილი თუ ეკონომიკის რომელ მოდელს ვირჩევთ, ლიბერალურს თუ სოციალურად ორიენტირებულს. მართალია, მთავრობის მიერ აღიარებული იყო სოციალურად ორიენტირებულ ეკონომიკაზე გადასვლა, მაგრამ ცხოვრებაში შესაბამისი ღონისძიებები არ გატარებულა. აუცილებელია საქართველოში სოციალურად ორიენტირებული საბაზრო ეკონომიკის ფორმირების მექანიზმის შემუშავება, რომელიც გაითვალისწინებს მსოფლიო კაპიტალიზმის განვითარების ყველა დადებით შედეგს და შეაერთებს მას ქვეყნის ეროვნულ ინტერესებთან, მოკლედ რომ ვთქვათ, უნდა შეიქმნას საბაზრო ეკონომიკის ქართული მოდელი, რომელსაც უნდა ჰქონდეს თავისი ორიგინალური შინაარსი და ფორმა.² ასეთი ეკონომიკა უნდა ეყრდნობოდეს უახლეს სამეცნიერო-ტექნიკურ მიღწევებს, იყოს კონკურენტუნარიანი და მაქსიმალურად იყენებდეს ბაზრის თვითრეგულირებისა და სახელმწიფო რეგულირების უპირატესობებს.

საქართველოს სოციალურ-ეკონომიკური განვითარების გარანტიად, ქვეყანაში არსებული მრავალფეროვანი და საკმაოდ მდიდარი ეკონომიკური პოტენციალის ჯეროვან ამოქმედებასთან ერთად 90-იან წლებამდე მიღწეული

¹ აბესაძე რ. ეკონომიკური განვითარება და მისი თავისებურებანი პოსტკომუნისტურ საქართველოში. წიგნში: საბაზრო ეკონომიკის განვითარების პრობლემები საქართველოში. თბ., "მეცნიერება" 2003, გვ. 96-97

² თეთრაული არჩ. საბაზრო ეკონომიკის ქართული მოდელი და მისი თავისებურებანი. წიგნში: "საბაზრო ეკონომიკის განვითარების პრობლემები საქართველოში" ტ.1, თბ., "მეცნიერება", 2000, გვ. 21.

ინტელექტუალური დონის ჯერ კიდევ შენარჩუნებული სიცოცხლისუნარიანობის გამოყენების უპირატესობა უნდა მივიჩნიოთ¹. განსაკუთრებით აღსანიშნავია ის, რომ რეფორმები ნაკლებად ეხება წარმოების სფეროს. დღეისათვის საქართველოს ეკონომიკის მნიშვნელოვანი ნაწილი სტაგნაციის მდგომარეობაშია, სამრეწველოს საწარმოთა თითქმის ნახევარი უმოქმედოთაა, დანარჩენი კი უმნიშვნელო დატვირთვით მუშაობს. ასევე აუცილებელია საგადასახადო სისტემის სრულყოფა. საწარმოთა ამოქმედებისა და მათი სრული დატვირთვის მიზნით საჭიროა განხორციელდეს ეროვნული წარმოების ხელისშემწყობი პოლიტიკა, რის შედეგადაც სამამულო პროდუქცია კონკურენტუნარიანი გახდება იაფ, მაგრამ დაბალხარისხოვან იმპორტულ საქონელთან შედარებით. პროტექციონისტული პოლიტიკის მიზანი იმაში კი არ უნდა მდგომარეობდეს, რომ პროდუქციის უმეტესი სახეობების მიხედვით მივაღწიოთ თვითუზრუნველყოფას, საკუთარი პოტენციალის ხარჯზე, არამედ შევქმნათ გრძელვადიანი პერსპექტივების შესაბამისი ეკონომიკის განვითარებისათვის საჭირო სტრუქტურული საფუძვლები, რომელიც უნდა ითვალისწინებდეს, როგორც ეკონომიკის ახალი პერსპექტიული სფეროებისა და წარმოების ახალი სახეობების ათვისებას, ისე მსოფლიო მეურნეობაში მისი ინტეგრაციის გაღრმავებული ჩართვის დაჩქარებას.²

ზემოთთქმულიდან გამომდინარე, საქართველოში აუცილებელია ეკონომიკური რეფორმების გაძლიერება და დაჩქარება. ამისათვის აუცილებელია პრობლემებისადმი კომპლექსური მიდგომა. ყველაზე მთავარია მეწარმოების განვითარე-

¹ ჩიქვა ლ. საქართველოს სოციალურ-ეკონომიკური განვითარების პრიორიტეტული მიმართულებები. წიგნში: გარდამავალი ეკონომიკის სოციალურ-ეკონომიკური პრიორიტეტები. თბილისი, "თსუ გამომცემლობა" 2002. გვ. 5.

² წერეთელი გ. საქართველოს მეწარმოებლურ ძალთა განვითარების სტრატეგიული მიზნები და მათი რეალიზაციის მიმართულებები. წიგნში: "საბაზრო ეკონომიკის განვითარების პრობლემები საქართველოში" ტ. I, თბ., "მეცნიერება", 2000, გვ. 14-16.

ბისათვის ხელსაყრელი პირობების შექმნა, რისთვისაც უნდა დაიხვეწოს საგადასახადო და სალიცენზიო სისტემა; გამარტივდეს საწარმოების დაფუძნების და რეგისტრაციის წესი; აღმოიფხვრას კორუფცია; დაიხვეწოს ფულად-საკრედიტო და საბიუჯეტო პოლიტიკა ისე, რომ იგი ხელს უწყობდეს ქვეყნის რეალური სექტორის ზრდას, უცხოური და ადგილობრივი ინვესტიციების მოზიდვისათვის საჭირო გარემოს შექმნას, რისთვისაც აუცილებელია როგორც საბანკო სისტემის სრულყოფა, ისე ფასიანი ქაღალდების ბაზრის ფორმირების დაჩქარება, სახელმწიფო ბიუჯეტის მონაწილეობა პრიორიტეტული სამეწარმეო პროექტების დაფინანსებაში და ა.შ.

ჩრდილოვანი ეკონომიკა და ეკონომიკური განვითარების პრობლემები

2.1. ჩრდილოვანი ეკონომიკის არსი და სტრუქტურა

თვალს თუ გადავაულებთ კაცობრიობის განვითარების ისტორიის ზოგიერთ საკვანძო მომენტს, შეიძლება ვივარაუდოთ, რომ ჩრდილოვანი ეკონომიკის წარმოშობა სახელმწიფოს მონოპოლიური უფლებების დაკანონებას, მაკონტროლებელი ფუნქციის ჩამოყალიბებასა და მისდამი მოსახლეობის გარკვეული ნაწილის მიერ წინააღმდეგობების გაწევას უკავშირდება. როგორც ცნობილია, ყოველ ქვეყანაში ეკონომიკური და პოლიტიკური პროცესების განვითარების კონტროლი, გადასახადების აკრეფა, ზოგიერთი განსაკუთრებული სახის საქონლის წარმოების უფლება და რეალიზაცია იყო და არის სახელმწიფოს პრეროგატივა. მაგრამ ქვეყნის შიგნით, ყოველთვის შეიძლებოდა არსებულიყო ადამიანთა ცალკეული ჯგუფი, რომელიც ცდილობდა სახელმწიფოს ზოგიერთი ეს ფუნქცია თვითონაც შეესრულებინა. მაგალითად, არ გადაეხადა გადასახადი, ხელისუფლებისაგან ფარულად ეწარმოებინა პროდუქცია გასაყიდად, სხვა ქვეყნიებიდან ფარულად შემოეტანა საქონელი და ა.შ.

ძველ დროში, იმის გამო, რომ მოსახლეობის უმეტესი ნაწილი კარჩაკეტილი, ნატურალური და აგრარული მეურნეობით იყო დაკავებული, ჩრდილოვანი ურთიერთობების მასშტაბები მცირე იყო და ლოკალურ ხასიათს ატარებდა. თუმცა ზრდა შეიმჩნეოდა პერიოდებში, როდესაც ხელისუფლება თავისი უპირატესი უფლებების გამკაცრებას ცდილობდა. მაგალითად, ისტორიიდან ცნობილია, რომ მსოფლიოს ზოგიერთ ნაწილში არსებობდა პირველადი მოთხოვნილების პროდუქტის – მარილის პრობლემა. ზოგჯერ მარილი გაცვლის ფუნქციას, ანუ ფულის როლსაც ასრულებდა, ამიტომ სახელმწიფო ყველანაირად ცდილობდა შეენარჩუნებინა მონოპოლია მის მოპოვებასა და რეალიზაციაზე. მაგრამ

ყოველთვის მოიძებნებოდნენ ცალკეული ადამიანები, რომლებიც ახერხებდნენ მარილის კონტრაბანდული წესით ქვეყანაში შემოტანასა და რეალიზაციას. ჩინეთის სახელმწიფოს ხელისუფლებამ ჯერ კიდევ 1560 წელს მიიღო კანონი, რომელიც სახელმწიფო მებაჟეებს მარილის შემომტანი კონტრაბანდისტების გარკვეული რაოდენობის დაკავებას ავალებდებულებდა, გეგმის შეუსრულებლობა კი ხელფასის გაუცემლობით ისჯებოდა. კანონმა უკუშედეგი გამოიწვია, - გეგმის შესრულების ნაცვლად, მებაჟეებმა თვითონ დაიწყეს ქვეყანაში კონტრაბანდული მარილის შემოტანა და კონტრაბანდისტებთან ფარული ურთიერთობის დამყარება.¹

ჩრდილოვანი ურთიერთობების მასშტაბების მნიშვნელოვანი ზრდა ევროპაში შეინიშნებოდა ფეოდალიზმიდან კაპიტალიზმზე გარდამავალ პერიოდში, რასაც ხელს უწყობდა ქვეყნებს შორის სასაქონლო ურთიერთობების განვითარება და ვაჭრობის გაფართოება. საერთოდ, შეიძლება დადგენილად ჩაითვალოს, რომ ჩრდილოვანი ეკონომიკური პროცესების მასშტაბების ზრდა სწორედ გარდამავალი პერიოდებისათვის არის დამახასიათებელი. ასე იყო კაპიტალიზმიდან სოციალიზმზე გარდამავალ პერიოდში, ანუ მეოცე საუკუნის ოციან წლებში, ასეა ახლაც, სოციალიზმიდან კაპიტალიზმზე გარდამავალ პერიოდშიც.

ჩრდილოვანი ურთიერთობების ზრდის პარალელურად სახელმწიფოც ცდილობდა მასთან ბრძოლის გაძლიერებას, მაგრამ ეს ბრძოლა ძირითადად ქვეყნის შიგნით ხდებოდა. ამის მაგალითად XVI-XVIII საუკუნეები გამოდგება. ცნობილია, რომ ამ პერიოდში ყველაზე მომგებიან ბიზნესად მონებით ვაჭრობა ითვლებოდა. მე-19ს. დასაწყისში ბევრმა ქვეყანამ აკრძალა მონებით ვაჭრობა, მაგრამ ამან საქმეს ვერაფერი უშეელა. პირიქით, იმის გამო, რომ მოთხოვნამ მიწოდებას რამდენჯერმე გადააჭარბა, ძალზე გაფართოვდა კონტრაბანდის წესით მონების აფრიკიდან ევროპაში, ამერიკასა და აზიაში გადაყვანა, ხოლო კონტრაბანდისტების

¹ Синицин Е.П., Бамь Гу – историк древнего Китая, АН СССР, Институт востоковедения. М. Наука, 1975. გვ. 111.

მოგებაშ არნახულ მასშტაბებს მიაღწია! ამასთან, რამდენიმე ათწლეულში, წინა საუკუნეებთან შედარებით, ბევრად მეტი მონა გაიყიდა. პრობლემის გადაწყვეტა შესაძლებელი მხოლოდ მონობის გაუქმებით გახდა.

ამავე პერიოდში დაახლოებით ანალოგიური პროცესები საქართველოში კიდევ უფრო ამაზრზენი ფორმებითა და მეთოდებით ხორციელდებოდა. იმ სასტიკ დროში, როდესაც ქვეყანა შინა და გარე ომებით ეკონომიკურად ძალზე დასუსტებული და განადგურებული იყო, ფართო მასშტაბით გავრცელდა საკუთარი მოქალაქეების საზღვარგარეთ გაყიდვა. ამ საქმიანობას ეწეოდა ერი და ბერი, მეფე და თავადი, აზნაური და გლეხი. ამ პროცესის შეჩერება აკრძალვებით შეუძლებელი აღმოჩნდა.

ჩრდილოვანი ეკონომიკის მეცნიერული კვლევის პიონერად ითვლება ინგლისელი სოციოლოგი კ. ჰარტი, რომელმაც გასული საუკუნის 60-იან წლებში, აფრიკის ერთ-ერთი ქვეყნის, განას დედაქალაქ აკრის გარეუბნებში აღმოაჩინა არაფორმალური საქმიანობით დაკავებული ადამიანები, რომლებიც ქალაქს მისთვის აუცილებელი საქონლითა და მომსახურეობით ამარაგებდნენ, თუმცა არც რეგისტრირებულები იყვნენ სადმე და არც გადასახადებს იხდიდნენ. კ. ჰარტმა მოსახლეობის შემოსავლები სამ კატეგორიად დაჰყო:

ფორმალური შემოსავლები: ხელფასი სახელმწიფო და კერძო სექტორში, სატრანსფერო გასაცემლები, შემწეობები, პენსია და ა.შ.

“კანონიერი” არაფორმალური შემოსავლები: არალეგალური მეორადი დასაქმება – ინდივიდუალური ხელოსნები, ოსტატები, ექიმები, სხვადასხვა სახის კომუნალური მომსახურება და ა.შ.

- არაკანონიერი, არაფორმალური შემოსავლები – ქურდობა, პროსტიტუცია, ნარკობიზნესი, იარაღით ვაჭრობა და ა.შ.²

¹ Рено Ф. Доже С. Африканские рабы в далеком и недавнем прошлом, АН СССР. Институт востоковедения. М., Наука, 1991, გვ. 214.

² Hart K. Unformal uran income oppourtunies and urban employment in Chana / j., of modern african studies. L. 1973, I, გვ. 61-90

პარტმა შეამჩნია, რომ ვითომ ოფიციალური უმუშევრები მუშაობდნენ და ლეგალურ დასაქმებულებზე მეტ შემოსავალს იღებდნენ.

პარტის აღმოჩენა ის იმპულსი გახდა, რომელმაც არა-ფორმალური დასაქმების კელევიტ დაინტერესება გააძლიერა, რაც 1972წ. შრომის საერთაშორისო ორგანიზაციის მიერ კოლექტიური გამოკვლევით დაგვირგვინდა.

მეცნიერული კვლევა მე-20 საუკუნეში ძირითადად ეხებოდა ეკონომიკაში სახელმწიფოს როლის ახლებურად გააზრებას. თუმცა, გასული საუკუნის 70-80-იან წლებში მსოფლიოში უკვე დაიწყო ჩრდილოვანი ეკონომიკის არსისა და რაობის შესწავლა, რასაც რამდენიმე საერთაშორისო კონფერენციაც მიეძღვნა. ამასთან, ევროპის ეკონომიკური კომისიის ფარგლებში 1996 წელს შეიქმნა სპეციალური ჯგუფი, რომელსაც ჩრდილოვანი ეკონომიკის საკითხების კვლევა დაევა. თუმცა, პრობლემის მეტისმეტი სირთულის, მრავალსახიანობისა და ცალკეულ ქვეყნებში გამოვლენის სპეციფიკურობის გამო, არა თუ მისი ბოლომდე შესწავლა, არამედ ტერმინების საბოლოო დაზუსტებაც კი ვერ მოხერხდა.

კვლევის შემდგომი გაძლიერებისა და გაფართოების საფუძველზე, რომელმაც მოიცვა არა მხოლოდ ჩრდილოვანი ეკონომიკური ურთიერთობების მასშტაბების, არამედ მიზეზების კვლევაც, დადგინდა, რომ ჩრდილოვანი ეკონომიკური ურთიერთობები, მეტ-ნაკლები ზომით თითქმის ყველა ქვეყნისათვის იყო დამახასიათებელი, მიუხედავად იმისა, მოცემული ქვეყანა განვითარებადი, განვითარებული თუ სოციალისტური.

დადგინდა ისიც, რომ ჩრდილოვანი ეკონომიკისათვის თითოეულ ქვეყანასა თუ ეპოქაში ნიშანდობლივია როგორც სპეციფიკური, მხოლოდ ამ ქვეყნისა და ამ სისტემისათვის დამახასიათებელი არსი, ნიშნები, გამომწვევი მიზეზები თუ სტრუქტურა, ისე მსგავსი ნიშნები, რომელიც მისი გამოვლენისათვის საერთოა ყველა ქვეყანაში.

ფართომასშტაბიანი კვლევა უფრო განვითარებულ ქვეყნებში ხორციელდებოდა, განსაკუთრებით ამერიკაში, სადაც ჩრდილოვანი ეკონომიკური ურთიერთობები ორგანიზებული დანაშაულის ფორმით აღმოცენდა “მშრალი კანონის” არსე-

ბოზის დროს და განვითარდა მეწარმეობის აკრძალულ სფეროებში. შეიქმნა ჯგუფები (კლანები), რომლებიც აკონტროლებდნენ აზარტულ თამაშებს, ბიზნესს პროსტიტუციაში და ა.შ. ცნობილმა ამერიკელმა მეცნიერებმა ე. ფეიგმა, ვ. ტანზმა, პ. გუტსმანმა და ნეონსტიტუციური სკოლის წარმომადგენლებმა: მ. მორისმა, მ. როშერმა, ტ. ბესლიმ, მ. ნიუმენმა, კ. ჯონსმა და სხვებმა არა ერთი გამოკვლევა მიუძღვნეს ჩრდილოვანი ეკონომიკის პრობლემებს.

საქართველოში ნაშრომები ჩრდილოვანი ეკონომიკის საკითხებზე ძალზე მცირეა. ყველაზე მნიშვნელოვანი კვლევა ამ მხრივ რამაზ ოთინაშვილმა ჩაატარა. საინტერესოა აგრეთვე ჩრდილოვანი ეკონომიკის სხვადასხვა ასპექტების განხილვა, ვ. პაპაეას, დ. ჯანგულაშვილის, ნ. თურნაეას, ნ. ხადურის, ზ. ჩაკეეტაძის, ვ. ჩოჩელის, გ. ჟორჟოლიანის, მ. მუსხელიშვილის, ნ. ნიაურის, ა. ახვლედიანის და სხვათა ნაშრომებში.

რუსეთში პრობლემის კვლევის ისტორია უფრო ძველია, ავტორთა კოლექტივი კი ბევრად ფართო და მოიცავს ისეთ ავტორებს, როგორიცაა ა. ილარიონოვი, ს. გლინიკინა, მ. ნიკოლაევი, ვ. ლაზოვსკი, ვ. კოლესნიკოვი, ა. მიშჩენკო, ე. დემენტიევა, ა. ბუნიჩი, ვ. რადაევი, მ. სუსლოვი, რ. ნერეევი, ა. იაკოვლევი, გ. სატაროვი, რ. რივკინა, ა. შოხინი, პ. ორეხოვსკი, ა. პონომარენკო, ლ. ნესტეროვი და მრავალი სხვა.

აღბათ, განსაკუთრებულ აღნიშვნას საჭიროებს პერუელი ეკონომისტის ერნანდო დე სოტოს წვლილი ჩრდილოვანი ეკონომიკის კვლევაში; მისმა მონოგრაფიამ (Иной путь), რომელიც 1989 წელს გამოქვეყნდა, ახალი იმპულსი და ახალი მიდგომები შესძინა პრობლემის შესწავლას.¹ დე სოტოს აზრით, ჩრდილოვან ეკონომიკაში მოსახლეობის ჩართვის ძირითადი მიზეზია ბიუროკრატიული ორგანიზაციების მიერ ჯანსაღი კონკურენციული ურთიერთობების განვითარებისათვის ხელის შეშლა. თუ წინათ ლეგალური ეკონომიკა მიჩნეული იყო ეკონომიკური კულტურის მატარებლად, დე სოტომ

¹ De Soto, Иной путь, Невидимая революция в третьем мире. М. Catallaxy. 1990. გვ. 320.

დაამტკიცა, რომ როდესაც ლეგალური ეკონომიკა ხელოვნურადაა მონოპოლიზებული, ეკონომიკურად აქტიურ მოსახლეობას აღარაფერი დარჩენია იმის გარდა, რომ ჩრდილოვან მოღვაწეობაში ჩაერთოს და როდესაც ეს ყველაფერი მასიურ ხასიათს იღებს, ქვეყანაში ყალიბდება და აქტიურად ვითარდება “ჩრდილოვანი “სამართალი”, “ჩრდილოვანი კოორდინაცია”, “ჩრდილოვანი კონკურენცია”, კანონიერ სახელმწიფო ინსტიტუტებთან ერთად და პარალელურად, კორუფცია მასიური და სისტემური ხდება, ვითარდება პარალელური ეკონომიკური სამყარო თავისი ქცევის დაუწერელი კანონებით, მორალითა და კულტურული ფასეულობებით, რომელიც, ზოგჯერ, ოფიციალურზე ბევრად მტკიცეა. მაშასადამე, დე სოტოს აზრით, ჩრდილოვანი ეკონომიკის განვითარების ძირითადი მიზეზი არარაციონალური და არასამართლებრივი ცხოვრების წესში უნდა ვეძებოთ, რომელიც ამავე დროს, ჩვენი აზრით, ჩრდილოვანი ეკონომიკური ურთიერთობების განვითარების შედეგიც არის.

ჩრდილოვანი ეკონომიკის ცნება საზოგადოებრივი ყურადღების ცენტრში განსაკუთრებით უკანასკნელ პერიოდში მოექცა, რამდენადაც იგი სწორედ ახლა გახდა ყველაზე მასიური და მასშტაბური მოვლენა. რას წარმოადგენს სინამდვილეში ჩრდილოვანი ეკონომიკა, არის ის მარტოოდენ ეკონომიკური ხასიათის? როგორც უკანასკნელმა გამოკვლევებმა აჩვენა, ჩრდილოვანი ეკონომიკა საკმაოდ რთული სოციალური ფენომენი ყოფილა, რომელშიც ერთმანეთში მჭიდროდ არის გადახლართული სხვადასხვა სახის საზოგადოებრივი ურთიერთობა: ეკონომიკური, სოციალურ-პოლიტიკური, სამართლებრივი და სხვა. იგი მოიცავს ადამიანთა ცხოვრების ეკონომიკურ, საკანონმდებლო-სამართლებრივ, მორალურ, ეთიკურ, ფსიქოლოგიურ და მრავალ სხვა მხარეს. ამდენად, ის არ შეიძლება მხოლოდ ეკონომიკურ მოვლენად ჩაითვალოს.

ცნება “ჩრდილოვანი ეკონომიკა” ჩვენთან დასავლეთიდან შემოვიდა, სადაც ჩვენზე ადრე შეეჯახნენ აღნიშნულ პრობლემას და გარკვეული გამოცდილებაც დააგროვეს მასთან ბრძოლის მიმართულებით. თუმცა, დასავლეთისათვის უცხო იყო ის სპეციფიკა, რაც ჩრდილოვან ეკონომიკას

სოციალიზმის პერიოდში ახასიათებდა. კერძოდ, გამოძალვა, სხვადასხვა სახის აფიორა, პირველადი მოხმარების საგნებით სპეკულაცია, სახელმწიფო და საზოგადოებრივი ქონების დატაცება, შემოსავლის სრულიად კანონიერი გზით მიღება უხარისხო პროდუქციის გამოშვების გზით და სხვა. დასავლეთში ჩრდილოვანი ეკონომიკა უპირატესად კრიმინალური, ხოლო ჩვენთან დეფექტური, არაფორმალური და ფიქტიური ხასიათის იყო, რომელიც ხორციელდებოდა დამახინჯებული დაგეგმვით, მიწერებით და არარსებული პროექტების დაფინანსებით, რის შედეგადაც წარმოიქმნებოდა ფიქტიური ბრუნვა რეალური სამომხმარებლო დოვლათის, ნატურალური პროდუქტის გარეშე. სწორედ ეს, თოვლის გუნდასავით მზარდი ფიქტიური ღირებულებითი მასა ხსნიდა პირადი გამდიდრების სხვადასხვა არხს.

გაერცელებული შეხედულების თანახმად, ჩრდილოვანი ეკონომიკაში იგულისხმება ფარული, არალეგალური, აღურიცხავი საქმიანობა, თუმცა ჯერაც დაუდგენელია, შეიძლება თუ არა მივაკუთვნოთ არალეგალური, არარეგისტრირებული საქმიანობის ყველა სახე ჩრდილოვანს, მაგნეს, რომლის აკრძალვაც საჭიროა? მაგალითად, მოხუცის საქმიანობა, რომელიც ქუჩაში ხარისხიან ხატაპურს ყიდის.

ამ საკითხს თუ სხვა მხრიდანაც შევხედავთ, აღმოჩნდება, რომ თუ ჩრდილოვანი ეკონომიკა ფარული საქმიანობაა, მაშინ საქმიანობის სხვა ლეგალურ მხარეს მასთან არავითარი საერთო არ აქვს. მაგრამ ეკონომიკის რომელ სახეს შეიძლება მივაკუთვნოთ მაგალითად, ისეთი მეღიორაციული სამუშაოები, რომლის შედეგად მიწა იფიტება და მოსავალს საერთოდ აღარ იძლევა? ან რომელ ეკონომიკას ეკუთვნის მაგალითად, სახელმწიფო ბიუჯეტის დეფიციტი, რასაც თან სდევს ჩრდილოვანი ეკონომიკის მასშტაბების გაფართოება.

დასავლეთში ცალკეული სპეციალისტები არალეგალური ეკონომიკის გამოვლინებას სხვადასხვა ტერმინით აღნიშნავენ, მაგალითად “ფარული ეკონომიკა”, “ჩრდილოვანი ეკონომიკა”, “შავი ეკონომიკა”, “საიდუმლო ეკონომიკა”, “პარალელური ეკონომიკა”, და მრავალი სხვა. მათი უმეტესობა განსხვავებულ მეთოდოლოგიურ მიდგომას იყენებს და მოვლენის ახსნას იურიდიული ან ეკონომიკური პოზიციებიდან

ცდილობს. ამის მიუხედავად, ყველა ეს მიდგომა ერთი საერთო ნიშნით შეიძლება გაერთიანდეს, რაც იმაში მდგომარეობს, ასეთი ეკონომიკები ოფიციალურად არსად აღირიცხებიან. ეს კი იმას ნიშნავს, რომ არც გადასახადებით დაბეგვრას ექვემდებარება და არც მთლიან შიდა პროდუქტში აისახება. თუმცა ზოგიერთ ქვეყანაში მიღებულია მისი გათვალისწინება მთლიანი შიდა პროდუქტის გამოთვლის დროს. მაგალითად, მას ითვალისწინებენ იტალიაში, შვედეთში, დიდ ბრიტანეთში. აშშ ფინანსთა სამინისტრო საჭიროდ თვლის მის ასახვას მთლიან შიდა პროდუქტში.¹ მისი გათვალისწინება დაიწყო ჩვენთანაც მშპ გამოთვლების დროს (ექსპერტული შეფასების საფუძველზე გაანგარიშებული მონაცემების მიხედვით).

გაერცვლებული შეხედულების თანახმად, ჩრდილოვან ეკონომიკაში გაითვალისწინება ძირითადად ორი, ისეთი სახის ეკონომიკური საქმიანობა, რომელთაგან ერთი ლეგალური და დაუფარავია, მაგრამ დაბეგვრას არ ექვემდებარება, მეორე კი გამიზნულად არის დაფარული, თუმცა მისი ერთი ნაწილი შეიძლებოდა (სერვისი, შემოსავლის დაფარვა და სხვა) ოფიციალურ აღრიცხვაში მოხვედრილიყო.

სპეციალისტთა შორის ჯერაც საკამათოა “იატაკქეშა” ეკონომიკის ჩრდილოვან ეკონომიკაში ჩართვის მიზანშეწონილობა, რამდენადაც საქმიანობის ის სახე, რაც ერთ ქვეყანაში შეიძლება აკრძალული იყოს, მეორეში ასეთ აკრძალვას არ ექვემდებარება. ამასთან აზრის ერთიანობა არ არსებობს იმის თაობაზეც, უნდა მიეკუთვნოს თუ არა ჩრდილოვან ეკონომიკას ე.წ. არაწარმოებრივი სახის კანონსაწინააღმდეგო არალეგალური საქმიანობა – რეკეტი, ორგანიზებული დანაშაული, თაღლითობა და ა.შ.

უცხოელი სპეციალისტების მიერ ჩრდილოვანი ეკონომიკის განსაზღვრული თავისებურებები, ჩვეულებრივ, დიდად არის დამოკიდებული მოვლენის სტრუქტურასა და რაოდე-

¹ Улыбин К., Знакомая незнакомка, в кн. Теневая экономика., М., Экономика., 1991. გვ. 16.

ნობრივი შეფასების მეთოდზე.¹

პოსტსაბჭოურ სივრცეში და კერძოდ, საქართველოში, რეფორმების განხორციელების დასაწყისში, ჩრდილოვანი ეკონომიკის გაქანებას ზოგი ავტორი სოციალიზმის ნაკლოვანებებს უკავშირებდა, რაც ნაწილობრივ ასეც იყო. ახლა კი უფრო ხშირად გამოითქმება აზრი, რომ ჩრდილოვანი ეკონომიკის უზარმაზარი მასშტაბები არის ეკონომიკისა და საზოგადოების გარდაქმნის არჩეული მოდელის შედეგი, ხოლო ჩრდილოვანი ეკონომიკის გაფართოება აღიქმება, როგორც სახელმწიფოებრიობის შესუსტებისა და ცალკეულ საწარმოებსა და ტერიტორიებს შორის ტრადიციული კავშირების გაწყვეტის შედეგი.²

სახელმწიფოს ქმედითუნარიანობის დაბალი დონე დსთ-ის ქვეყნების უმრავლესობაში არის სულ უფრო სერიოზული და მზარდი წინააღმდეგობა ეკონომიკურ და სოციალურ პოლიტიკაში არსებითი პროგრესის მისაღწევად.³

ამასთან უნდა ითქვას იმაზეც, რომ უფრო შესამჩნევი ხდება ეკონომიკურ დანაშაულთან ბრძოლის შესუსტების ტენდენცია, რასაც საფუძველს უმაგრებს შეხედულება, რომ შესაძლებელია ჩრდილოვანი ეკონომიკა კაპიტალის გამოყენება ეკონომიკური რეფორმის სარესურსო ბაზად, თუმცა ფრიად საეჭვო პერსპექტივით.

საგანგებო აღნიშვნას საჭიროებს ისიც, რომ საბაზრო ურთიერთობების შემდგომ განვითარებასთან ერთად, თანდათან უფრო შესამჩნევი ხდება ჩრდილოვანი ეკონომიკური პროცესების სულ უფრო მეტი გაქანება და ფართო მასშტაბი. მაშასადამე, ფართოვდება “ჩრდილოვანი ეკონომიკის” ცნების ჩარჩოებიც.

სამეცნიერო კონფერენციაზე “ჩრდილოვანი ეკონომიკა,

¹ Николаева М.И., Мовякова А.Ю., «Теневая экономика», методы анализа и оценки (Обзор работ западных экономистов), «Экономика и математические методы», - 1999. т. 26, вып. 5. გვ. 926-935)

² Глинкина С., Теневая экономика в современной России, свободная мысль. - 1995. №3. გვ. 31.

³ Государство в меняющемся в Мире (Всемирный банк, отчет 1997 г.), ж. «Вопросы экономики», 1997, №7, გვ.31

ეკონომიკის სოციალური და სამართლებრივი პროცესები” გამოითქვა მოსაზრება, რომ ჩრდილოვანი ეკონომიკა საკმაოდ რთული საგანია, რამდენადაც ის არის რაღაცა “ვირტუალური ფენომენი”, რომლის განსაზღვრაც ადვილია, გაზომვა კი შეუძლებელი.

აქვე, ჩრდილოვანი ეკონომიკა განისაზღვრა როგორც ეკონომიკა, რომელიც ფუნქციონირებს სამართლებრივი ველის მიღმა. მის არსებით მახასიათებლად კი მიჩნეულ იქნა კომერციული გარიგებების ოფიციალური რეგისტრაციისაგან თავის არიდება, რეგისტრაციის შემთხვევაში კი მისი შინაარსის დამახინჯება. ამასთან გადახდის ძირითად საშუალებად ნაღდი ფულის გამოყენება, ხოლო გარიგების სუბიექტებზე ზემოქმედების გავრცელებულ მეთოდად – ძალადობა ან მისი გამოყენების მუქარა.¹

თუ ჩრდილოვან ეკონომიკას პოლიტიკურ-ეკონომიკური პოზიციებიდან განვიხილავთ, შეიძლება გამოიყოს მისთვის დამახასიათებელი ზოგიერთი მნიშვნელოვანი ნიშანი:

1. მისი ფუნქციონირების ძირითადი მიზანია უკანონო გამდიდრება, ნებისმიერი ხელმისაწვდომი ხერხით, რომელთაგან შეიძლება აღინიშნოს:

ა) ტრადიციული კრიმინალური (ქურდობა, ძარცვა, თაღლითობა, ყალბი ფულის მოჭრა);

ბ) ეკონომიკური (გადასახადების გადაუხდელობა, გასამდიდრებლად ეკონომიკური სტრუქტურებისა და სამსახურებრივი მდგომარეობის გამოყენება);

გ) ორგანიზებული დანაშაულებრივი საქმიანობა (რომელშიც შეიძლება გაერთიანდეს თითქმის ყველა სახის დანაშაულებრივი საქმიანობა, დაწყებული ტრადიციულ-კრიმინალურით და დამთავრებული პოლიტიკურ-ინფორმაციულით).

ამ ურთიერთობების სოციალურ-ეკონომიკური შინაარსი მის დესტრუქციულ ეკონომიკურ ურთიერთობებებში მდგომარეობს, ხოლო დამახასიათებელი თავისებურება საბაზრო ურთიერთობებზე გადასვლის დროს – კრიმინალური დაჯგუ-

¹ Теневые параметры реформируемой экономики. Российский экономический журнал, 1996, №8 გვ.8.

ფებების ბრძოლაში უკანონო გამდიდრების არხების დაუფლებისათვის, გავლენის სფეროების გაყოფის, დანაშაულებრივი შემოსავლის გადანაწილებისათვის და ა.შ.¹

2. მან შეიძლება შეაღწიოს ეკონომიკური საქმიანობის თითქმის ყველა სფეროში, თუ კი ამისათვის სათანადო პირობები შეიქმნება. განვითარებულ ქვეყნებში, როგორც წესი, მას გარკვეული ნიშა უკავია ჩამოყალიბებული გარემოებებისა და ტრადიციების (კრიმინალური სფერო, ნარკობიზნესი, პროსტიტუცია, გადასახადების გადაუხდელობა და ა.შ.) ძალით. პოსტსაბჭოთა ქვეყნებში და განსაკუთრებით საქართველოში, ანალოგიური ვითარების გამო, ის ძალზე ფართოდ გავრცელდა.

3. იგი გვევლინება გარკვეული სისტემისა და განსაზღვრული ეკონომიკური ურთიერთობების სახით. ჩრდილოვანი საქმიანობის მონაწილეებს (სუბიექტებს) შორის ურთიერთობები რეგულირდება განსაკუთრებული, დაუწერელი “ჩრდილოვანი კანონმდებლობით,” შემავრებული შესაბამისი “სასამართლო-პოლიტიკური სისტემით” და მორალურ-ეთიკური განსაკუთრებული ნორმებით. ამის გარდა, ეს ურთიერთობები რეგულირდება საკმაოდ გამართული მართვის მექანიზმისა და მხოლოდ მისთვის დამახასიათებელი “ჩრდილოვანი” იდეოლოგიის მეშვეობით.²

4. ჩამოყალიბებული ურთიერთობები აქ მჭიდროდ არის გადახლართული პოლიტიკის სფეროში არსებულ ურთიერთობებთან, რამდენადაც ჩრდილოვანი ეკონომიკის მონაწილეები სულ უფრო მეტ ინტერესს ავლენენ ისეთი საკითხების მიმართ, როგორიცაა საკუთარი საქმიანობის გაფართოება, ფუნქციონირებადი კაპიტალის ზრდა, მისი ბრუნვალობის დაჩქარება, ეკონომიკური საქმიანობის განხორციელების დროს სხვადასხვა შეღავათების მიღება (გადასახადებში, კრედიტებში, უძრავი ქონების შესყიდვაში და ა.შ.). ხოლო პოზიციების განმტკიცების შესაბამისად, მათ უფრო დიდი

¹ Теневые параметры реформируемой экономики. Российский экономический журнал, 1996, №8 გვ. 18.

² Лазовский В.О., О сущности, структуре и субъектах «Теневой экономики» Экономические науки, 1990, №8. გვ. 63.

სურვილები უზრუნველყოფს, გამოხატული პრეტენზიებით უნივერსალური ძალაუფლების მოპოვებაზე საკანონმდებლო თუ სახელისუფლებო სტრუქტურებში შეღწევის გზით.

5. მას აქვს არალეგალური, ფარული, მნიშვნელოვან წილად კრიმინალური და დესტრუქციული ხასიათი, რომელიც უანგივით ჭამს მთელ ეკონომიკურ მექანიზმს და მთლიანად საზოგადოებას.

საბაზრო ურთიერთობებზე გადასვლის პერიოდში ჩრდილოვანი ეკონომიკის არსის გაგებაში გარკვეული დახმარების გაწევა შეუძლია მის სტრუქტურას, რომელიც სხვადასხვა ავტორის მიერ სხვადასხვანაირად არის გააზრებული და დაჯგუფებული. მაგალითად, ვ.ვ. კოლესნიკოვის¹ მიერ შემოთავაზებული სტრუქტურა, ეკონომიკურ-სამართლებრივი პოზიციებიდან არის განხილული და წარმოდგენილია ისეთი ოთხი შემადგენელი ელემენტის მიხედვით, როგორიცაა:

1. კრიმინალური – ნარკობიზნესი, პორნობიზნესი, პროსტიტუცია, ყალბი ფულადი ნიშნების, ვალუტის, აქციების და სხვა ფასიანი ქაღალდების მოჭრა, მათი გასაღება და სხვა. კრიმინალური სახსრებით მიწის ნაკვეთების, პრივატიზებული საწარმოების აქციების და ა.შ. ყიდვა, იარაღით ვაჭრობა.

2. არალეგალური – საქონლისა და სხვა მატერიალური და სულიერი დოვლათის იატაკქვეშა წარმოება, განაწილება, გაცემა და მოხმარება, იატაკქვეშა სერვისი (მომსახურების სფერო) და სხვა.

3. ეკონომიკური დანაშაული – ანუ შემოსავლის მართლსაწინააღმდეგო ამოღება, ეკონომიკური ურთიერთობების გამოყენების დახმარებით.

4. დილეტანტური – სტუდენტებისა და სკოლის მოსწავლეების მცირე საშოვარი, ფასიანი მუშაობა და მოსახლეობის მომსახურება ცალკეული მოქალაქეებისა და მათი ჯგუფის მიერ და სხვა.

უნდა აღინიშნოს, რომ ჩრდილოვანი ეკონომიკის კლასიფიკაციის ამ ვარიანტში ავტორი კრიმინალურ ეკონომიურ საქმიანობას აკუთვნებს ტრადიციულ დანაშაულს, დაკავშირ-

¹ Колесников В.В., Экономическая преступность и рыночная система; политико-экономические аспекты. изд. СПбУЭФ. 1994 г. 99.

რებული ეკონომიკურ ურთიერთობებთან. სისხლისსამართლებრივ კანონმდებლობას ტრადიციული დანაშაულის მიმართ გააჩნია გამოკვეთილი საზოგადოებრივი სამართალშეგნება, რამდენადაც ის სისხლისსამართლებრივად დასჯას ექვემდებარება.

ამასთან ერთად, ჩრდილოვანი ეკონომიკის კლასიფიკაციის ამ ვარიანტს გარკვეული დაზუსტება ესაჭიროება, რამდენადაც მეტად მერყევია „ზღვარი ჩრდილოვანი ეკონომიკური საქმიანობის ლეგალურ და არალეგალურ სახეებს შორის.

მართლსაწინააღმდეგო საქმიანობის კლასიფიკაციის ამოცანის საინტერესო გადაწყვეტა მოგვცა კრიმინოლოგმა ვ.ი. კულიკოვმა.¹ რომლის მიხედვით, საჭიროა საფუძვლად ავიდეთ „საბაზისო ელემენტი“ – გამდიდრების დანაშაულებრივი მიზნებით მიღწევის საშუალება, რომელიც თავის თავში მოიცავს ერთ ან რამდენიმე არსებითად ახლო მდგომ ურთიერთდაკავშირებულ დანაშაულებრივ ქმედებას. ამ მეთოდოლოგიის გამოყენებით, ე.ვ. კოლესნიკოვის მიერ გაკეთებული, ჩრდილოვანი ეკონომიკური მოვლენის კლასიფიკაცია შემდეგ სახეს იღებს.²

1. ტრადიციული, სისხლისსამართლებრივი დანაშაული ეკონომიკის სფეროში – საერთო სისხლისსამართლებრივი დანაშაული მოქალაქეთა პირადი საკუთრების წინააღმდეგ, როგორც შემოსავლის განაწილების არაეკონომიკური ფორმა (ძარცვა, რბევა, ქურდობა, რეკეტი, თაღლითობა); სხვა ტრადიციული სისხლისსამართლებრივად დასჯადი საქმიანობის სახეები: ქრთამი, ნარკობიზნესი, მაჭანკლობა, იარაღით ვაჭრობა და ა.შ.

2. ეკონომიკური დანაშაული – შემოსავლების მართლსაწინააღმდეგო ამოღება, ეკონომიკური ურთიერთობების გამოყენების დახმარებით.

3. ორგანიზებული დანაშაული – დანაშაულებრივი ქმედებების ერთობლიობა, ჩადენილი ნებისმიერი მყარი ჯგუფის

¹ Куликов В.И., Основы криминологической теории организованной преступной деятельности, Ульяновск 1996. გვ. 42.

² Исмоилов Р.Ф., Экономическая организованная преступность, Автореферат диссертации канд. юрид. н. СПб – 1997, гл. 8-9.

მიერ, რომელშიც გაერთიანებული პირები სისტემატიურად ჩადიან დანაშაულს მოგების მიღების მიზნით.¹

4. არალეგალური საქმიანობის სახეები – იატაკქვეშა სერვისი და მოსახლეობისათვის სხედასხვა დახმარების გაწევა, მცირე ვაჭრობა და ა.შ., რომელიც არ შედის სისხლის სამართლის კოდექსის მოქმედების არეში.

თუ ტრადიციულ სისხლის-სამართლებრივ დანაშაულს ეკონომიკური ურთიერთობის სფეროში მეტ-ნაკლებად გამოკვეთილი საზღვრები გააჩნია, ეკონომიკური დანაშაულის განსაზღვრაში აზრთა ერთიანობა არ არსებობს. თუ მას თავდაპირველად ძლიერ ფართოდ განიხილავდნენ, როგორც დანაშაულს ბიზნესის სფეროში, ახლა ითვლება, რომ ეკონომიკური დანაშაული – ეს არის ეკონომიკური საქმიანობა, განხორციელებული ბიზნესის სუბიექტების მიერ კრიმინალური მეთოდებით და მიზნად ისახავს უკანონოდ გამდიდრებას.² არსებობს შინაარსობრივად ამ განსაზღვრებასთან ახლოს მდგომი სხვა შეხედულებებიც. თუმცა, ჩვენი აზრით, ყველაზე სრული, ეკონომიკური ხასიათის დანაშაულის ეკონომიკურ-კრიმინოლოგიური განმარტება მოცემული აქვს ე.ე. დემენტიევას, რომლის მიხედვით: ეკონომიკური დანაშაული, ეს არის მართლსაწინააღმდეგო საქმიანობა, რომელიც ხელყოფს მთლიანად სახელმწიფოს ეკონომიკურ ინტერესებს, კერძო მეწარმეთა საქმიანობასა და ინტერესებს, მოქალაქეთა ცალკეული ჯგუფების ინტერესებს და რომელიც მუდმივად და სისტემატიურად ხორციელდება გამორჩენის მიზნით, კანონიერი ეკონომიკური საქმიანობის ფარგლებში და საფარქვეშ როგორც ფიზიკური, ისე იურიდიული პირების მიერ.³ ეს განსაზღვრება ავიწროებს იმ ქმედებათა წრეს, რომელიც შეიძლება მივაკუთვნოთ ეკონომიკურ დანაშაულს,

¹ Криминология, курс лекции (под редакцией Булгаковой В.И. и др.) СПб., ВШ МВД РФ, 1995. გვ. 289

² Мищенко А.А., Колесников В.В., О методологии исследования экономической преступности в период становления рыночных структур, Материалы международной науч. практ. конференции, СПб., 1994. გვ.3

³ Деменьтева Е.Е., Экономическая преступность, борьба с ней в странах развитой рыночной экономикой. ИНИОН, М., 1992. გვ. 13-14.

იმათგან, რომელიც მას წააგავს, მაგრამ უმეტეს წილად ატარებს საერთო სისხლისსამართლებრივ ხასიათს.

არსებობს სხვა განმარტებებიც, თუმცა ერთიანი აზრი ჯერაც არ არის ჩამოყალიბებული. იგივე შეიძლება ითქვას ორგანიზებული დანაშაულის მიმართაც. მიჩნეულია, რომ დანაშაული ორგანიზებულად ჩაითვლება, თუ ჩადენილია ჯგუფის მიერ, რომელიც წინასწარ არის გაერთიანებული ერთი ან რამდენიმე დანაშაულის ჩასადენად.

დასავლელი სპეციალისტები ორგანიზებული დანაშაულის ძირითად სახეებს აკუთვნებენ:

1. მუდმივი ხასიათის დანაშაულებრივ საქმიანობას; (დანაშაულებრივი ხასიათის საქმიანობა მუდმივი პროგრამის საფუძველზე – იტალიის სისხლის სამართლის კოდექსი).

2. სამეწარმეო ხასიათის მქონე დანაშაულებრივ საქმიანობას, რომელიც დაკავშირებულია ცალკეული საქონლის წარმოებასთან ან მომსახურებასთან (“მუდმივად მოქმედი დანაშაულებრივი საწარმო”).

3. საქმიანობას, რომელიც ყოველთვის ხორციელდება სოციალურ სფეროში, ყველაზე უფრო “რენტაბელურ,” ხელსაყრელ, მაქსიმალური არალეგალური მოგების მიღების მიზნით.

4. საქმიანობას, რომლის მიზანია მაღალი მოგების უზრუნველყოფა გარკვეულ სფეროებზე კონტროლის დაწესებით, საზოგადოებრივი სტრუქტურების მეშვეობით (ცალკეული ბაზრების მონოპოლიზაცია, სახელისუფლებო ორგანოებში შეღწევა და ა.შ.);

5. ლეგალურ ბიზნესში შეღწევას, უკანონოდ მიღებული ფულადი სახსრების გათეთრების მიზნით;

6. ზეწოლის სპეციალური მეთოდების გამოყენებას და დანაშაულებრივი საქმიანობის კონსპირაციას.

ორგანიზებული დანაშაულის მთავარი ნიშანი – ეკონომიკურია, ძირითადი დანიშნულება – უკანონო გამდიდრება, კაპიტალის დაგროვება;

მაშასადამე, ორგანიზებული დანაშაული უნდა განვიხილოთ, როგორც სოციალური კავშირებისა და ურთიერთობების რთული სისტემა, რომელიც ყალიბდება იმისათვის, რომ მიღებული იქნეს უკანონო მოგება და ამიტომ ის უპირველეს

ყოფლისა, ეკონომიკური მოვლენაა, უფრო ზუსტად კი სოციალურ-ეკონომიკური. საბაზრო ურთიერთობებზე გადასვლის თანამედროვე პირობებში ორგანიზებული დანაშაული წარმოადგენს ჩრდილოვანი ეკონომიკის ჩონჩხს, რომელიც განსაზღვრავს მის “ხრტილოვან” საფუძველს, სამართლებრივ, მორალურ-ზნეობრივ და სხვა ნორმებს.

ჩრდილოვანი ეკონომიკური პროცესების განხილვა შეუძლებელი იქნება სამამულო ფინანსური ოლიგარქიის აღმოცენების პრობლემების გარეშე. როგორც ცნობილია, გარდაქმნამდელ პერიოდში, ყოფილ საბჭოთა კავშირსა და საქართველოში ორი სახის ნომენკლატურა არსებობდა, ერთი მხრივ პარტიული, ანუ პარტოკრატიები, და მეორე მხრივ, ტექნიკური, ანუ ტექნოკრატიები. პირველი პარტიულ-კომკავშირულ ფუნქციონერებს აერთიანებდა, მეორე კი – სამეურნეო მუშაკებს, მინისტრებს, ფაბრიკა-ქარხნების დირექტორებს, რომელთა ხელში და მათ გარშემო ტრიალებდა დიდი მოცულობის ფულადი ნაკადები. ამასთან პრივატიზაციის პროცესში სწორედ მათ ჩაიგდეს ხელში დიდძალი პარტიული თუ სამეურნეო ქონება, ანუ დაიკანონეს მანამდე სხვადასხვა გზებით შეძენილი და დაგროვილი მატერიალური ფასეულობა. შედეგად წარმოიქმნა ახალი სახის ელიტა, რომლის შემადგენლობა ძირითადად ძველი ნომენკლატურის წარმომადგენლებით დაკომპლექტდა.

აღსანიშნავია ისიც, რომ 90-იან წლებში როგორც რუსეთში, ისე საქართველოში ნებადართული გახდა მანამდე აკრძალული კომერციული საქმიანობა, რომელსაც ზემოგების მოტანა შეეძლო. ახალი კლასის ძირითად წარმომადგენლებად კი სწორედ პარტოკრატიები და ტექნოკრატიები იქცნენ. სწორედ მათ მიეცათ უფლება გამხდარიყვნენ მსხვილი მესაკუთრეები, მოეხდინათ კაპიტალის კონცენტრაცია, მიეღოთ უმაღლესი მოგება.¹

ეკონომიკაში მოხდა გახლეჩა უფლებამოსილ, ანუ ხელისუფლებასთან ახლოს მდგომ დარგებად, ფინანსურ

¹ დ. ჯანგულაშვილი, ჩრდილოვანი ეკონომიკა არყევს ადამიანთა თანაარსებობის ლეგიტიმურ საფუძველს, ჟ. “მაკრო მიკრო ეკონომიკა”, ივლისი-აგვისტო 1999, გვ. 33.

ინსტიტუტებად და სხვა დანარჩენ დარგებად. სწორედ ხელისუფლებასთან ახლოს მდგომი დარგები იქცნენ პრიორიტეტულებად. რუსეთში მათ რიცხვში შევიდა ნავთობი, გაზი, ლითონები, ხე-ტყე. საქართველოში – შავი და ფერადი მეტალურგია, კეების მრეწველობა, მინერალური წყლების ჩამოსხმა. ყოველ მათგანს თავისი მხარდამჭერი პოლიტიკოსი, კურატორი – რწმუნებული პყავდა. ეს პრაქტიკა შემდეგ ტერიტორიებზეც გავრცელდა.

მაშასადამე, ამჟამად ქვეყანაში სადღეისოდ წარმოქმნილი ელიტა წარმოადგენს ადამიანთა იმ ჯგუფს, რომელიც აკონტროლებს მსხვილ კაპიტალს და მრეწველობის დარგებს ხელისუფლების ნებართვით. ასეთ სახელმწიფო მოწყობას ფილოსოფოსები ოლიგარქებს უწოდებენ, ანუ მცირეოდენთა ხელისუფლებას.¹

ლიტერატურაში წარმოდგენილია ჩრდილოვანი ეკონომიკის სხვა კლასიფიკაციაც, კელავწარმოებითი მიდგომის კუთხით, რომელიც შეიმუშავა ვ.ე. კოლესნიკოვმა.²

მოცემული კლასიფიკაცია აერთიანებს ჩრდილოვანი ეკონომიკური მოვლენების ორ დიდ ჯგუფს, რომელთაგან პირველში შესულია წარმოების სფეროში განხორციელებული ყველა მოვლენა, რომელიც ეხება ეკონომიკური ურთიერთობებს, დაკავშირებულს ბიზნესის უშუალო საწარმოო ფუნქციასთან (საქმიანობასთან). მეორეში კი ის, რომელიც ხორციელდება მიმოქცევის, განაწილების, გაცვლისა და მოხმარების სფეროში და დაკავშირებულია განაწილებით-გაცვლით ჩრდილოვან მოვლენებთან.

ფორმირებადი საბაზრო ეკონომიკის პირობებში პირველი ჯგუფის ჩრდილოვანი ეკონომიკური მოვლენების საფუძველს წარმოადგენს ეკონომიკური დანაშაული წარმოების პროცესში.

არ შეიძლება უყურადღებოდ დაეტოვოთ ცნება “არა-ფორმალური ეკონომიკა,” რომელიც მეცნიერულ ლიტერატურაში ხშირად გაიგივებულია ცნებასთან “ჩრდილოვანი ეკო-

¹ იქვე.

² Колесников В.В., Экономическая преступность и рыночные реформы. М. 1994, გვ. 64-65.

ნომიკა.” მასში სამამულო სტატისტიკაში დამკვიდრებული გაგებით იგულისხმება სტატისტიკის მიერ არარეგისტრირებული ეკონომიკური აქტივობა.¹ ასეთი ეკონომიკური აქტივობა მოიცავს: ჯერ ერთი, კანონიერ საქმიანობას, რომელიც მწარმოებლის მიერ დაფარულია ან შემცირებულია გადასახადებისაგან ან სხვა ვალდებულებებისაგან თავის არიდების მიზნით; მეორეც, არაფორმალურს ანუ არაოფიციალურს, მაგრამ ლეგალურ საქმიანობას (ოჯახური საწარმო, მშენებელთა დროებითი ბრიგადები და სხვა); მესამეც, საქმიანობის ლეგალურ სახეებს, რომლებშიც და რომლითაც მოსახლეობა არალეგალურად საქმიანობს, მაგალითად ლიცენზიის გარეშე და ა.შ. ჩრდილოვანი ეკონომიკის ასეთ კლასიფიკაციას საფუძვლად უდევს სტატისტიკური აღრიცხვის საერთაშორისო მეთოდების გათვალისწინების მოთხოვნა ეროვნული ანგარიშსწორების სისტემაში და მისი გათვალისწინების აუცილებლობა მშპ-ში საერთაშორისო სტანდარტების მიხედვით.

ზოგიერთი ავტორი “არაფორმალურ ეკონომიკას” უწოდებს ფარულ (მეორე) ეკონომიკას, მაგრამ დსთ-ის ფარგლებში მოქმედი მეთოდის მიხედვით ფარული ეკონომიკის მასშტაბებში შეუძლებელია ისეთი მოვლენების სრულად გამოკვლევა, როგორიცაა არაფორმალური ეკონომიკა, რამდენადაც თვით ეს მოვლენა “არაფორმალური ეკონომიკა” უფრო ფართოა და მოიცავს აგრეთვე სოციალურ, ფსიქოლოგიურ, კულტუროლოგიურ, ეთნოპოლიტიკურ და სხვა შედეგებს, რომელიც აისახება მოსახლეობის შრომისა და ცხოვრების პირობებზე ქვეყნის სხვადასხვა რეგიონში.

90-იანი წლების დასაწყისიდან საქართველოში ადგილი ჰქონდა ფარული (მეორე) ეკონომიკის გაფართოებასა და ჩრდილოვან სექტორში გადასვლას, რასაც ხელი შეუწყო იმ მორალურ-ფსიქოლოგიურმა გარემომ, რომელიც ათეული წლების განმავლობაში ყალიბდებოდა და კრძალავდა კერძო საკუთრებისა და მეწარმეობის განვითარებას. დღეს ეს ბარიერი აღარ არსებობს, მაგრამ არსებობს მძლავრი კორუფციული სისტემა, რაც დიდ სირთულეებს უქმნის ლეგალურ-

¹ Вопросы экономики, 1997, №1. გვ. 23.

რი ბიზნესის განვითარებას. სწორედ ამიტომ, ფარული საქმიანობა ლეგალურზე ბევრად ხელსაყრელია. ჩრდილოვან საქმიანობას ეწევიან არა მხოლოდ მეწარმეები, არამედ მოსახლეობის მნიშვნელოვანი ნაწილი უშუალოდ სამუშაო ადგილებზე. შედეგად, საქართველოს ეკონომიკაში ჩამოყალიბდა მეორადი (ფარული) ეკონომიკის მნიშვნელოვანი სექტორი, რომელიც არსებით ზეგავლენას ახდენს ქვეყნის სოციალურ-ეკონომიკურ მდგომარეობაზე, შრომის ბაზრის სტრუქტურასა და მოსახლეობის შემოსავლებზე. ამასთან, თუ ადრე ასეთ საქმიანობაში მოსახლეობის მცირე ნაწილი იყო ჩაბმული, დღეს მისი მასშტაბები არსებითად გაფართოვდა და მასზე აღურიცხავი შემოსავლების $\frac{1}{4}$ მოდის, სადაც დასაქმებულია მოსახლეობის 50-60%.¹

ასეთი სახის საქმიანობას განეკუთვნება:

შეთავსება იმავე ან სხვა საწარმოში (ორგანიზაციაში);

გარე ვაჭრობა, ბაზრობებზე ვაჭრობა;

პროფესიული საქმიანობა შეკვეთით (კომპიუტერული პროგრამირება, თარგმანები, მეცნიერული კვლევები და სხვა);

სამომხმარებლო საქონლის წარმოება (კვების პროდუქტებისა და სხვადასხვა სუვენიერების დამზადება);

საკუთარი ჯიხური, მაღაზია, კაფე;

ბროკერობა, საშუამავლო მოსახურება;

მოსახლეობის სამშენებლო-სარემონტო მომსახურება;

რეპეტიტორობა, კერძო გაკვეთილები;

კერძო მომსახურება (სახლის დალაგება, მოხუცებულისა და ბავშვების მოვლა, საჭმლის მომზადება) და ა.შ.²

განსაკუთრებით ბევრი ადამიანია არაფორმალურად დასაქმებული ვაჭრობის სფეროში, კერძოდ ბაზრობებზე, რომე-

¹ ჩაკეიტაძე ზ. მცირე მეწარმეობა – იდეები და ხალხი, ჟ. მაკრო მიკრო ეკონომიკა, 1999, №3, გვ. 43-48.

² რ. ოთინაშვილი, ჩრდილოვანი ეკონომიკა, კორუფცია სახ. უშიშროების აკად. გამომცემლობა, თბ., 2002, გვ. 55.

ლთა რაოდენობა მზარდი ტენდენციით ხასიათდება. ასე მაგალითად, თუ 1998 წელს საქართველოში სასურსათო, სამრეწველო და შერეული საქონლით მოვაჭრე ბაზრობებზე გამოიდევლთა რაოდენობა დღეში საშუალოდ 28408 კაცი იყო, 2001 წლისათვის მათი რიცხვი 46053-მდე გაიზარდა. ბაზრობების რაოდენობა კი 255 გახდა, მათ შორის ქ. თბილისში 68.¹

ბაზრობები ჩვეულებრივ, ყველაზე ხალხმრავალ ადგილებში ეწყობა, რაც მრავალ პრობლემას წარმოშობს, რომელთაგან უმთავრესი ალბათ არის ეკოლოგიასთან და პროდუქციის ფალსიფიკაციასთან დაკავშირებული საკითხები, თუმცა აღსანიშნავია მედლის მეორე მხარეც, რამდენადაც ბაზრობები ხშირ შემთხვევაში, არის 200-300 ათასი ჩვენი თანამემამულისათვის შემოსავლის ერთადერთი წყარო და არსებობის შენარჩუნების საშუალება.

ჩრდილოვანი ეკონომიკის საქართველოში გავრცელებულ სახეებს შორის ყველაზე უფრო მასიურ მოვლენას წარმოადგენს კორუფცია, რომელიც ბევრად უფრო რთული და საშიში მოვლენაა, ვიდრე ჩვეულებრივი ქრთამი, რამდენადაც გარკვეული ურთიერთობების სისტემის სახით გვევლინება და დაფუძნებულია თანამდებობრივი პირების მიერ მართალ-საწინააღმდეგო გარიგებებზე სახელმწიფო და საზოგადოებრივი ინტერესების საზიანოდ. კორუფციის მოტივებიც და ფორმებიც მეტად მრავალფეროვანია, ამიტომ უმჯობესია მისი ცალკე განხილვა და აქ მასზე მსჯელობას აღარ გავაგრძელებთ, ვიტყვიტ მხოლოდ, რომ პოსტკომუნისტურ ქვეყნებს შორის, საერთაშორისო ორგანიზაციების შეფასებით, საქართველო ერთ-ერთ ყველაზე კორუმპირებულ ქვეყნად არის აღიარებული, ამასთან, თითქოსდა კორუფციის საწინააღმდეგოდ მიმართული გარკვეული ბრძოლის მიუხედავად მისი ფარგლები კი არ იკვეცება, არამედ ფართოვდება.

მაშასადამე, შეიძლება დავასკვნათ, რომ თანამედროვე ჩრდილოვანი ეკონომიკა ყველაზე ზოგადად, არის ეკონომიკური საქმიანობის სპეციფიკური სფერო მხოლოდ მისთვის დამახასიათებელი წარმოების, განაწილების, გაცვლისა და მატერიალური დოვლათის მოხმარების სტრუქტურით, სხვა-

¹ ბაზრობები საქართველოში, სტ. კრებული, თბ. 2002, გვ. 22-24

დასხვა სახის ურთიერთობების სისტემით, დესტრუქციული სოციალურ-ეკონომიკური შინაარსით და კრიმინალური საკანონმდებლო საფუძვლით, რომლის ფუნქციონირება ხორციელდება ოფიციალური საკანონმდებლო ფარგლების გარეთ. ის უარყოფს ლეგიტიმურ საზოგადოებაში ჩამოყალიბებულ ეკონომიკურ, სამართლებრივ, მორალურ-ეთიკურ და სულიერ ფასეულობებს, საფუძველს აცლის საზოგადოების განვითარების მორალურ სტიმულებს.

დასასრულს, შეიძლება ითქვას, რომ ჩრდილოვანი ეკონომიკა არსებობს ყველა ეკონომიკურ სისტემაში და თითქმის ყველა ქვეყანაში, თუმცა განსხვავებული მასშტაბებითა და სტრუქტურით. განსხვავების საფუძველია ყოველი ცალკე აღებული ქვეყნის თავისებურებები და მასზე მოქმედი ფაქტორების სხვადასხვა ერთობლიობა. მაგალითად, განვითარებულ ქვეყნებში ჩრდილოვანი ეკონომიკის წილი მთლიანი შიდა პროდუქტის 5-10 პროცენტის ფარგლებში მერყეობს, ხოლო განვითარებად სამყაროში – 25-40 პროცენტის ჩარჩოებშია მოქცეული. ჩრდილოვანი ეკონომიკის 40-45%-იანი წილი კრიტიკულ ზღვრად არის მიჩნეული, რამდენადაც ითვლება, რომ ამ ზღვარს ზემოთ ჩრდილოვანი ეკონომიკა გამონაკლისი კი არა, არამედ ნორმა ხდება. საქართველოში მისი გავრცელების მასშტაბი დაახლოებით 64 პროცენტია,¹ რაც კატასტროფის ტოლფასია. ითვლება, რომ ჩრდილოვანი ეკონომიკური პროცესი სუსტდება ან ძლიერდება ეკონომიკის სახელმწიფო რეგულირების სისტემისა და საერთოდ ინსტიტუციური სისტემის განვითარებულობის მიხედვით და სხვა მრავალი მიზეზისა და ფაქტორის ზემოქმედებით.

2.2. ჩრდილოვანი ეკონომიკა რეფორმამდე პერიოდში

ჩრდილოვანი ეკონომიკა სოციალიზმის მბრძანებლურ-ადმინისტრაციული სისტემის პირობებში და საბაზრო ურთიერთობებზე გადასვლის პერიოდში ერთმანეთისაგან არსები-

¹ ჩოჩელი ვ., საქართველოს ეკონომიკური უსაფრთხოება: მაჩვენებლები და პარამეტრები, ჟ. "სოციალური ეკონომიკა", 2003, №1. გვ. 16.

თად განსხვავდება. მბრძანებლურ-ადმინისტრაციული ეკონომიკის პირობებში ჩრდილოვან ეკონომიკას აყალიბებს წინააღმდეგობები ეკონომიკურ ურთიერთობებში, რაც დაკავშირებულია ძირითადად დაუკმაყოფილებელ მოთხოვნასთან — მასიურ დეფიციტთან, რომელიც ბაღებს იატაკქვეშა საქონლურ წარმოებას (არალეგალურ ჩრდილოვან ეკონომიკას) და არაფორმალურ ურთიერთმოქმედებას ადამიანებს შორის დოვლათის განაწილების საბაბით (არაფორმალური ეკონომიკა). საბაზრო ურთიერთობებზე გადასვლის დროს ჩრდილოვანი ეკონომიკა უმეტეს წილად კრიმინალურ ხასიათს ატარებს (ტრადიციული, ეკონომიკური, ორგანიზებული დანაშაული).

ის, რაც დასავლეთში ჩრდილოვანად იწოდებოდა, საბჭოთა კავშირის დროს წარმოადგენდა სისტემის მხოლოდ სექტორს, რომელიც ადმინისტრაციულ-ქურდული ხასიათის იყო. მათ შორის არსებობდა სამი პრინციპული განსხვავება:

1. დასავლეთში “ჩრდილოვანი ეკონომიკა” თანაცხოვრობდა ოფიციალურთან (სხვადასხვა თანაფარდობით). საბჭოთა კავშირში კი ის “ეთვისებოდა” ოფიციალურ ეკონომიკას, ხდებოდა მისი ტყინი, ბირთვი და სისხლ-გადამტანი სისტემა.

2. დასავლეთში, ჩრდილოვანი პროცესები ობიექტურად მავნე იყო, რომელთანაც საჭირო იყო ბრძოლა (ნარკომანია, მაფია, ძალადობა, გადასახადებისაგან თავის არიდება), ხოლო საბჭოთა კავშირში ითვლებოდა, რომ მასთან ბრძოლა უნდა წარმართულიყო არა მხოლოდ სამართალდამცავი ორგანოების, არამედ მთელი საზოგადოების, სახელმწიფო და ეკონომიკური ორგანოების ერთობლივი ძალისხმევით.

3. ჩრდილოვანი პროცესების ძირითადი არსი კაპიტალისტურ ეკონომიკაში იყო გარკვეული თანხის ამოღება ოფიციალური ბრუნვიდან, რის შედეგადაც (ამ თანხით) (შემოსავალი ნარკობიზნესიდან, ან საფირმო ნიშნის გაყალბება) მცირდებოდა ერთობლივი მთლიანი პროდუქტი. საბჭოთა კავშირში სულ სხვა მექანიზმი მუშაობდა. ჩრდილოვანი ეკონომიკის ძირითადი შემოსავალი სულაც არ იყო რაღაც დაურეგისტრირებელი საქმიანობა. საქმოსნების ძირითადი შემოსავალი დამახინჯებული დაგეგმვიდან, მიწერე-

ბიდან, დანაკარგებიდან ყალიბდებოდა.¹

თუ ჩრდილოვანი ეკონომიკის ევოლუციას ამ ურთიერთობების დესტრუქციული ხასიათიდან გამომდინარე განვიხილავთ, საჭიროა აღვნიშნოთ, რომ მბრძანებლური სისტემის პირობებში დესტრუქციული ეკონომიკის ერთ-ერთ ელემენტად გვევლინება ნომენკლატურის პრივილეგია, რომელიც თავისი სპეციფიკით წარმოადგენდა მოხმარების ჰიპერტროფიულ, პარაზიტულ სისტემას, თუმცა სამართლებრივი თვალსაზრისით ის საზოგადოებრივი ურთიერთობების სრულიად კანონიერი ფორმა იყო.

სოციალიზმის დროს დეფექტური და ფიქტიური საქმიანობა – ჩრდილოვანი ეკონომიკის ერთ-ერთი ყველაზე გავრცელებული და საშიში სახე იყო, რომელიც თავის მხრივ კვებავდა დეფორმაციის ფართო წრეს: დატაცებას, ქრთამს, კორუფციას, ხალტურას, უმოქმედობას, უპასუხისმგებლობას და ა.შ.

ფიქტიურ ეკონომიკაში იგულისხმებოდა მიწერები, სხვადასხვა ხასიათის თაღლითობები, გადახრები სტანდარტიზაციულ ტექნოლოგიური პროცესების დარღვევების საფუძველზე, რის შედეგადაც უარესდებოდა წარმოებული პროდუქციის ხარისხი, ანუ ხდებოდა მომხმარებელთა პირდაპირი მოტყუება.

ჩრდილოვანი ეკონომიკის დესტრუქციული ხასიათი მისი ერთი მხარეა, მეორე მხარედ შეიძლება მივიჩნიოთ მისი სუბიექტების მიერ არაშრომითი შემოსავლების მიღება, რაც სოციალიზმის დროს ორი გზით იყო შესაძლებელი, აქედან ერთი უსაქმობასა და უმოქმედობასთან იყო დაკავშირებული (зряплата), ხოლო მეორე – არასაჯირო და მავნე საქმიანობასთან.

ჩრდილოვანი ეკონომიკა საბჭოთა კავშირის დროს მართლაც რომ დაფარული იყო საზოგადოებისათვის, იდეოლოგიური მოსაზრებების გამო, ითვლებოდა, რომ ეს იყო წინა საზოგადოებრივი ფორმაციის გადმონაშთი. ამიტომ მეცნიერული კვლევა ამ სფეროში საკმაოდ ფორმალურ ხასიათს ატარებდა. ამ საკითხზე სტატისტიკური მონაცემები თითქმის

¹ Бунич А.П., Теневые опухоли легальной экономики в книге – Теневая экономика, М Экономика. 1991. გვ. 46-47.

არ არსებობდა, ამიტომ მისი მეცნიერული ანალიზი შეუძლებელი იყო. ამ საკითხით დაინტერესებას უფრო მეტად ამერიკელი სოვეტოლოგები იჩენდნენ და ცენტრალური სადაზვერვო სამსახურის დაკვეთით მის კვლევასაც აწარმოებდნენ. ისინი თვლიდნენ, რომ ჩრდილოვანი ურთიერთობები თვით ადმინისტრაციულ-მბრძანებლური ეკონომიკის ბუნებიდან გამომდინარეობდა. მათი მონაცემებით ჩრდილოვანმა ეკონომიკამ სსრკ-ში კრიტიკულ ზღვარს 40-50 პროცენტს 80-იანი წლების მეორე ნახევარში მიაღწია.¹

ჩრდილოვანი ურთიერთობების არსს საბჭოთა კავშირში ყველაზე უკეთ წვდება ფრანგი მკვლევარი ალენ ბეზანსონი, რომელიც თვლიდა, რომ კორუფცია იყო კომუნიზმის დაავადება. იძულებით იდეოლოგიაზე დაფუძნებულ სისტემაში, ფასეულობები ფალსიფიცირებულია და მხოლოდ სიტყვიერად არსებობს. ამიტომ ასეთი სისტემისათვის კორუფცია ჯანმრთელობის ნიშანია. ის სიცოცხლის გამოვლინებაა, მართალია პათოლოგიურის, მაგრამ უკეთესის, ვიდრე სიკვდილია. ასეთ სისტემაში კორუფციის გზით მიმავალი საზოგადოება საღი აზრის მატარებელია, რომელიც გამოხატავს კერძო ინტერესს და ისწრაფვის საბაზრო ურთიერთობების აღორძინებისაკენ.²

თუ ამ შეხედულების ჭეშმარიტებაში ეჭვს არ შევითვალთ, გამოდის, რომ მბრძანებლურ-ადმინისტრაციული სისტემიდან საბაზრო ურთიერთობებზე გადასვლას ჩვენ ჩრდილოვან ეკონომიკასა და კერძოდ, კორუფციას უნდა “ეუმადლოდეთ.”

რუსი ეკონომისტის კა. ულიბინის მონაცემებით, სსრკ-ში 90-იან წლებში ჩრდილოვანი ეკონომიკის წილი ეროვნული შემოსავლის დაახლოებით მეხუთედი იყო, იტალიაში-30%, ამერიკაში-15%. ლათინური ამერიკის რიგ ქვეყანაში-40%.³

¹ Crogman C. The “Second economy of the USSR” /Problem of communism – Wash, 1997. №5. გვ.25-40

² Тимофеев Л., Институциональная коррупция, М., Российский гос. гуманитарный ун-т. 2000, გვ. 211

³ Улыбин К. Знакомая незнакомка, в кн. Теневая экономика, М. Экономика, 1991. გვ. 21.

როდის გაშალა ფრთები ჩრდილოვანმა ეკონომიკამ საბჭოთა კავშირში? აღიარებული თვალსაზრისით, ყველაზე მეტად, ბრეჟნევის დროს, როდესაც უდიდესი მასშტაბებით ხორციელდებოდა კორუფცია, მექრთამეობა, უპასუხისმგებლობა, დატაცება, მიწერა, ფლანგვა და სხვა. თუმცა, ხრუშჩოვსაც აყენებდნენ საქმის კურსში დატაცებებისა და კორუფციის შესახებ, რაც მის გაკვირვებასა და გარკვეულ წილად აღშფოთებას იწვევდა, მაგრამ ფესვები კიდევ უფრო ღრმა იყო. თვით სტალინის დროსაც კი უცხო არ იყო აღრიცხვის, კონტროლის, ინფორმაციისა და სტატისტიკის დამახინჯება. მაგალითად, ზოგიერთმა რუსმა ეკონომისტმა გამოთვალა, რომ 1929-1932 წლებში წარმოებული ეროვნული შემოსავალი სინამდვილეში 23%-ით იყო გაზრდილი. ოფიციალურად კი იმ წლებში ფულის მასა - 4,2-ჯერ გაიზარდა, ეროვნული შემოსავალი კი 1,6-ჯერ, სწორედ აქედან დაიწყო იმ “ფიქტიური” ბრუნვის ათვლა, რომელიც შემდეგ უზარმაზარი გახდა. გ. ხანინის გათვლით ეროვნული შემოსავალი სსრკ-ში 1929-1985 წლებში გაიზარდა არა 84-ჯერ, როგორც ეს ოფიციალურად იყო აღიარებული, არამედ მხოლოდ 6,6-ჯერ. თვით “სამხედრო კომუნიზმის” დროსაც კი, რეპრესიების მიუხედავად, პასუხისმგებელ თანამდებობებზე მყოფი პირები, ყველაზე მეტად მომმარაგებლები, შესანიშნავად ახერხებდნენ ხელის მოთბობასა და გამდიდრებას. მათი დიდი ნაწილი შემდეგ საზღვარგარეთ გაიქცა. მაგალითად ცნობილია, რომ ლ. ტროცკი ფრინტებზე საკუთარი დაჯავშნული მატარებლით დადიოდა, საზღვარგარეთ გაძევების შემდეგ კი მას არა თუ გაჭირვება არ განუცდია, არამედ მისი ქონება ასეულ მილიონ დოლარად იყო შეფასებული.¹

აფერისტები და მაქინატორები მდიდრდებოდნენ თვით დიდი სამამულო ომის დროს. თუმცა დიქტატორული რეჟიმის პირობებში, კერძოდ 30-40-იან წლებში, ჩრდილოვანი ეკონომიკის მასშტაბები (დაახლოებით მშპ-ის 10%-ის ფარგლებში), ერთ-ერთი დაბალი მაჩვენებელი იყო მსოფლიოში.

სტალინის სიკვდილის შემდეგ, კერძოდ, 50-იანი წლების მეორე ნახევრიდან, შესამჩნევი ხდება ჩრდილოვანი ეკონომი-

¹ Теневая экономика, М. Экономика, 1991. გვ. 51-54.

კური პროცესების სტაბილური ზრდა, რამდენადაც აშკარა გახდა წინააღმდეგობა ცენტრალიზებულ დაგეგმვასა და სოციალურ ურთიერთობებს შორის.

60-იანი წლებიდან ეკონომიკაში სახელმწიფო მონოპოლიზმი გაძლიერდა, კოლმეურნეობები საბჭოთა მეურნეობად გადაკეთდა, მკაცრ კონტროლს დაექვემდებარა პირადი დამხმარე მეურნეობების შემოსავალი და პირუტყვის სულადობა. კომუნიზმში გარდამავალი პერიოდის აღიარებამ ხელი ვერ შეუშალა ორმაგი ეკონომიკური სისტემის არსებობას, სადაც ოფიციალურთან ერთად სულ უფრო ვითარდებოდა ჩრდილოვანი ეკონომიკა. არასახელმწიფო სექტორის სამეურნეო სტრუქტურების შემცირებითა და ლიკვიდაციით სახელმწიფომ თვითონ მოახდინა ჩრდილოვანი ეკონომიკის სწრაფი ზრდის პროვოცირება, გააძლიერა გადანაწილებითი პროცესები: ქურდობა სამსახურში, სამუშაო დროის ფლანგვა, სახელმწიფო საწარმოებში არალეგალური საწარმოო საქმიანობის გაფართოება და სხვა.¹

60-იან წლებში მკვეთრად იმატა დამნაშავეობამ, რომლის ზრდის ტემპი მოსახლეობის ზრდას 2,5-ჯერ აღემატებოდა, მაგრამ ეს მხოლოდ ოფიციალური სტატისტიკის მონაცემები იყო. რეალური კი გაზომვას არ ექვემდებარებოდა. 1960 წელს ყოფილ საბჭოთა კავშირში გასამართლებული იქნა 24 მილიონი ადამიანი, ამათგან მესამედი განმეორებით. ფრანგი მკვლევარი ა. ბეზანსონი თვლის, რომ საბჭოთა ციხეებში გასამართლებული პირების უმრავლესობა იყვნენ ადამიანები, რომლებმაც რეჟიმის პირობებში საკუთარი ნებით რაიმე გაყიდეს, იყიდეს, ხელიდან ხელში გაცვალეს. ესაა რაციონალურად მოაზროვნე, “სალი აზრის” მქონე ეკონომიკური საზოგადოება, რომელსაც ერთმეოდა ყველაზე უფრო ფასეული – საბაზრო ელემენტები. ასეთია ჩრდილოვანი მეწარმეობის ბედი საბჭოთა კავშირში. ისინი იძულებულნი არიან მიმართონ და იარონ კორუფციის გზით.²

დამნაშავეობის მკვეთრ ზრდას ხელი შეუწყო სოცია-

¹ тeneвая экономика. М., «Экономика», 1991 გვ.146-148

² Безансон А. Русское прошлое и советское настоящее, М., Наука, 1984, გვ. 387.

ლისტური ქონების ჯერ წერილმა, შემდეგ კი მსხვილმა დატაცებებმა, როდესაც სოციალიზმის მშენებლობის იდეოლოგიურმა ღოზუნგმა სულ უფრო შორს გადასწია კონტროლი შრომის ანაზღაურებასა და მოხმარებაზე. ცალკეული პირებისა და ჯგუფების ხელში დაგროვდა ფულისა და ფასეულობების უზარმაზარი მასა, რომელიც დაბანდების ადგილსა და გზას საჭიროებდა. ასე დაიწყო ჩრდილოვანი ეკონომიკის კრიმინალური შემადგენლის განმტკიცება, რომელთა უპირველესი საზრუნავი გასაღების ბაზრებისათვის ბრძოლა გახდა.

ამ პერიოდიდან იწყება დამნაშავეთა ახალი კატეგორიის აღმოცენება და განმტკიცება, რომელთაც “ცეხოვიკები” ეწოდათ. თანდათანობით მათ ცალკეულ ჯგუფებად ჩამოყალიბება დაიწვეს და ქრთამებისა და სხვა ანტისამართლებრივი საშუალებების დახმარებით შექლეს კონტროლისაგან თავდასაცავი საიმედო სისტემის შექმნა, გამოჩნდნენ დანაშაულებრივი ჯგუფები, რომლებიც მოქმედებდნენ როგორც ვერტიკალურად, ისე ჰორიზონტალურად. მაშასადამე, დაიწყო ორგანიზებული დანაშაულებრივი ჯგუფების აქტიური განვითარების პროცესი. თუმცა ეს პროცესი ამ ეტაპზე არ შეჩერებულა, რამდენადაც პროფესიული დამნაშავეობაც არსებობდა, დაიწყო სახელმწიფოებრივი სახსრების მეორადი განაწილება, ანუ ტრადიციულმა კრიმინალურმა გარემომ იმათი ძარცვა დაიწყო, ვინც ნაძარცვით ცხოვრობდა, მკვეთრად იმატა სხვადასხვა სახის სათამაშო თაღლითობებმა, ადამიანების მოტაცებამ, რეკეტმა და სხვა, როცა დაზარალებულები იშვიათად აკითხავდნენ მართლმსაჯულებას.

ცნობილი უცხოელი ეკონომისტის ი. კორნაის მიხედვით, ადმინისტრაციულ-ცენტრალიზებული ეკონომიკის პირობებში ჩრდილოვანი ეკონომიკური ურთიერთობები წარმოიშობა და კვლავიწარმოება, როგორც სისტემის სიხისტის კორექცია, რომელიც ეფექტურს ხდის, როგორც ინდივიდების, ისე შინამეურნეობებისა და როგორი პარადოქსულიც არ უნდა იყოს, თვით სახელმწიფოს ფუნქციონირებას.¹ ალბათ ამიტომაც იყო, რომ საბჭოთა საზოგადოებაში ჩრდილოვანი ეკონომიკური ურთიერთობები ყველას ხელს აძლევდა – უფ-

¹ Корнай Я. Дефицит. М. Наука, 1990, გვ. 314

როსსა და უმცროსსაც, ხელმძღვანელსაც და რიგით წევრსაც. თვით კომუნისტურ პარტიაში (ერთადერთ ოფიციალურ პარტიაში) შესვლაც კი, 80-იანი წლებიდან გარკვეული ქრთამის გარეშე თითქმის შეუძლებელი იყო, რაც პარტიის შიგნით გახრწნის, მისი დეგრადაციის და საბოლოო ანგარიშით მთელი სოციალისტური სისტემის დაშლისა და განადგურების ერთ-ერთი მძლავრი ფაქტორი გახდა.

70-80-იან წლებში, ჩრდილოვანი ეკონომიკური ურთიერთობები კიდევ უფრო გაძლიერდა. გეგმურ საფუძველზე დამყარებული ეკონომიკა ყოველწლიურად მზარდი გეგმების აუცილებელ შესრულებას ითვალისწინებდა. გეგმით გათვალისწინებული ვალდებულებების შესრულება კი ხშირ შემთხვევაში შეუძლებელი და არარეალური იყო. საქმეს შეეღო და მიწერები, პრაქტიკულად ყველა სფეროში ფუნქციონირებდა ერთდროულად მატერიალური დოვლათის რეალური და ქაღალდებით ბრუნვა, რაც ბევრად ადიდებდა დამზადებული პროდუქციის რაოდენობას ქაღალდის “ხორცით,” “ფქვილით,” “კვერცხით” და ა.შ. აქ ძირითად დამხმარედ “დანაკარგები” გვევლინებოდა, რომელიც ღირებულებითი და ნატურალური პარამეტრების ფუნქციას ასრულებდა. ასეთი დარღვევები ძნელად დასადგენი იყო, თუმცა მაინც გამოვლინდა ზოგიერთი გახმაურებული საქმის გამოძიების შედეგად. სწორედ განსხვავება ფაქტიურ ღირებულებასა და რეალურ სამომხმარებლო ღირებულებას შორის, იყო მრავალი ჩრდილოვანი პროცესის საფუძველი. გამოუმუშავებული ფული ნაწილდებოდა და გადანაწილდებოდა, მართალია, უთანაბროდ, მაგრამ მის ხარჯზე მრავალი ადამიანი, საწარმო, ორგანიზაცია თუ მთელი რაიონი ცხოვრობდა. ფაქტიურად შეუძლებელი იყო ისეთი საწარმოს, ფაბრიკისა თუ ქარხნის მოძიება, სადაც მიწერები არ ხდებოდა. არც თუ იშვიათად, გეგმების შესრულება “ჩაწყობასთან” იყო დაკავშირებული. რაც, რა თქმა უნდა, კიდევ უფრო ზრდიდა კორუფციის მასშტაბებს. ამასთან ერთად, ცენტრალიზებული დაგეგმვისა და ღირეპტიული ფასწარმოქმნის პირობებში ყველა შესაძლებლობა არსებობდა გეგმების შემცირების პარალელურად “მარცხენა” პროდუქციის საწარმოებლად, რითაც მშვენიერად სარგებლობდნენ საწარმოების ხელმძღვანელები, მომმარაგებლები და გამსა-

ღებლები. “მარცხენა” პროდუქციის გასაღებიდან შემოსული ფული მათი კეთილდღეობის ამაღლებას ხმარდებოდა, რესურსები კი სახელმწიფოს ჯიბიდან იხარჯებოდა. შრომის ანაზღაურების მაშინდელი სისტემა თვითონაც ითვალისწინებდა ჩრდილოვანი ეკონომიკის არსებობას, რაც თუნდაც იქიდანაც ჩანდა, რომ ყველაზე დაბალ ანაზღაურებას ვაჭრობაში დასაქმებული მუშაკები იღებდნენ.

ჩრდილოვანი ეკონომიკის საშუალოწლიური ზრდის ტემპი კიდევ უფრო გაიზარდა საბჭოთა კავშირის რღვევის პერიოდში და მან ეროვნული შემოსავლის საშუალოწლიური ზრდის ტემპს 4-5-ჯერ გადააჭარბა. მიახლოებითი გაანგარიშებით მისმა მოცულობამ დაახლოებით 200 მილიარდი მანეთი შეადგინა და ის სხვადასხვა დარგებისა და სფეროების მიხედვით განაწილდა. აქედან:

1. რესურსების არარაციონალურმა გამოყენებამ, რომელიც ასახვას პოულობდა არასაწარმოო დანახარჯებში, დაახლოებით 55-56 მილიარდი მანეთი, ანუ 28% შეადგინა;

2. მიწერებმა წარმოებაში, ყოველწლიურად საშუალოდ 30-40 მილიარდი მანეთი, ანუ 15-20%;

3. მოცდენების ანაზღაურებამ წარმოებაში 10-12 მილიარდი მანეთი, ანუ 5-6%;

4. საზღვარგარეთიდან შემოტანილი საქონლით სპეკულაციამ 20-25 მილიარდი მანეთი, ანუ 10-12,5%;

5. სახელმწიფო ვაჭრობაში იმპორტული და სამამულო დეფიციტური საქონლით სპეკულაციამ 20-25 მილიარდი მანეთი, ანუ – 10-12,5%;

6. ნარკობიზნესის ყოველწლიურმა ბრუნვამ 24 მილიარდი მანეთი, ანუ 12%;

7. შინ გამოხდილი ალკოჰოლური სასმელების წარმოებაში და ბრუნვამ 25 მილიარდი მანეთი, ანუ 12,5%;

8. მოსახლეობის მოტყუებამ ვაჭრობასა და საზოგადოებრივ კვებაში – 15,7 მილიარდი მანეთი, ანუ 7,8%;

9. მოსახლეობის მოტყუებამ საყოფაცხოვრებო და საბინაო კომუნალურ მომსახურებაში – 3,6 მილიარდი მანეთი – 1,8%;

10. კოოპერატიულ სექტორში ქრთამის აღებამ და დაბეგურისაგან თავის არიდებამ – 4,4 მილიარდი მანეთი, ანუ

2,2%;

საბჭოთა კავშირის არსებობის ბოლო 20 წლის მანძილზე ჩრდილოვანი ეკონომიკის ყველაზე სწრაფი ზრდა შეინიშნებოდა მშენებლობაში – 60-ჯერ; ტრანსპორტსა და კავშირგაბმულობაში – 40-ჯერ, სოფლის მეურნეობაში – 38-ჯერ, მრეწველობაში – 33-ჯერ.¹

საქართველოში ჩრდილოვანი ეკონომიკის მასშტაბები საბჭოთა ხელისუფლების ბოლო წლებში კიდევ უფრო შთაბეჭდავი იყო და ეს ყველაზე მეტად კოოპერატივების ზრდით გამოიხატა. მაგალითად, 1991 წლისათვის საქართველოში უკვე ფუნქციონირებდა 12732 კოოპერატივი, რომელთა უმრავლესობა სახელმწიფო რესურსების გამოყენებას ეფუძნებოდა და ფაქტიურად სახელმწიფოს ხარჯზე არსებობდა. საქართველოს მოსახლეობას, 80-იანი წლების ბოლოს უკვე ჩამოყალიბებული ჰქონდა მომხმარებლური ფსიქოლოგია და ეკონომიკური დანაშაულის ცალკეული ელემენტებისადმი მიდრეკილების სინდრომი, რაც უკვე შეადგენდა მოსახლეობის დიდი ნაწილის ცხოვრების წესს. ამ სპეციფიკის გაუთვალისწინებლობამ გამოიწვია პოსტსაბჭოთა საქართველოს ეკონომიკის კრიმინალიზაციის მასშტაბების ზრდა და მნიშვნელოვანი როლი ითამაშა ჩვენი ეკონომიკის ნეგატიური მიმართულებით ტრანსფორმაციაში.²

ოთხმოციან წლებში, საბჭოთა საქართველოში უკვე ფუნქციონირებდა საბაზრო ურთიერთობები, თუმცა, ნეგატიური – ჩრდილოვანი გამოვლინებებით, ხოლო 1991 წელს საქართველოს უკვე გააჩნდა 50%-იანი ჩრდილოვანი ეკონომიკა.³

ჩრდილოვანი ეკონომიკის საზოგადოებასთან კავშირის ფორმების ანალიზის მიზნით ე. რადაევმა მოახდინა საბჭოური და პოსტსაბჭოური ჩრდილოვანი ეკონომიკის შედარება მისი ცალკეული მახასიათებლების მიხედვით.⁴ ჩატარებული

¹ Теневая экономика, М., Экономика, 1991, გვ. 146-148.

² რ. ოთინაშვილი, ჩრდილოვანი ეკონომიკა, კორუფცია, სახ. უშიშ. აკადემიის გამომცემლობა, თბ. 2002, გვ. 89-90.

³ იქვე, გვ. 90-91

⁴ Радаев В. Теневая экономика в России: измерение контуров. М., 1999. გვ. 5-24

ანალიზი საშუალებას იძლევა დავასკვნათ, რომ საბჭოთა ეკონომიკა სამართლიანად იყო მიჩნეული “დეფიციტურ ეკონომიკად”. ამ დროს ჩრდილოვანი ეკონომიკური საქმიანობა ძირითადად ვრცელდებოდა ქრონიკულად დეფიციტური საქონლისა და მომსახურების წარმოებისა და განაწილების სფეროებზე, ამჟამინდელი ჩრდილოვანი ეკონომიკა კი მიმართულია ჩვეულებრივი არადეფიციტური პროდუქციისა და მომსახურების წარმოებისა და რეალიზაციისათვის.

საბჭოთა ჩრდილოვანი ეკონომიკა ავსებდა ბაზრის თავისუფალ ადგილს. დღეს, შევსებული ბაზრის პირობებში, ხდება მისი სეგმენტაცია, რაც ზეგავლენას ძირითადად საქონლის ხარისხსა და ფასზე ახდენს. თუ საბჭოთა ჩრდილოვანი ეკონომიკის პირობებში პროდუქციას ხარისხი მაღალი ჰქონდა და შედარებით მაღალ ფასადაც იყიდებოდა, დღეს პირიქით, ჩრდილოვანი ეკონომიკა შედარებით დაბალი ხარისხის პროდუქციას, დაბალ ფასად უკეთებს რეალიზაციას. საბჭოთა ჩრდილოვანი ეკონომიკის საფუძველი პირადი მიზნებისათვის სახელმწიფო რესურსების გამოყენება, ანუ მისი პარვა იყო. დღეს ძირითადი პრობლემაა, რესურსების წარმოშობის მიუხედავად, მიღებული შედეგების, ანუ შემოსავლების სახელმწიფოსათვის დამატება.

ჩრდილოვანი ეკონომიკის სუბიექტებს როგორც სახელმწიფო, ისე საზოგადოებრივი აზრი სპეკულანტებად, გადაყიდველებად და კაპიტალიზმის გადმონაშთებად აღიქვამდა, ხოლო ჩრდილოვანი საქმიანობა ძირითადად არალეგალურად ხორციელდებოდა. ახლა მოხდა მეწარმეობის რეაბილიტაცია და შეიცვალა საზოგადოებრივი აზრიც. დღეს აღარავინ ეძახის სპეკულანტს იმ ადამიანს, რომელიც ინიციატივას აქვს და საკუთარი თავის და ოჯახის ფიზიკური გადარჩენისათვის იბრძვის.

ჩრდილოვანი ეკონომიკა საბჭოურ პერიოდში შემოსავლის დამატებითი წყარო იყო და მისი სუბიექტებისათვის გამდიდრების ფუნქციას ასრულებდა, ახლა კი მოსახლეობის დიდი უმრავლესობისათვის ის შემოსავლის ერთადერთი წყაროა.

საბჭოურ პერიოდში ჩრდილოვანი ეკონომიკის სუბიექტები ძირითადად გამორჩეულად ენერგიული და უნარიანი,

მეწარმეობრივი ნიჭის მქონე ადამიანები იყვნენ. ახლა კი მათ რიცხვში სოციალურად დაუცველი, სახელმწიფოს ყურადღებასა და ზრუნვას მოკლებული ადამიანებიც ხვდებიან.

ამასთან, საბჭოთა ხელისუფლების დროს ჩრდილოვან ეკონომიკაში ჩართულ ადამიანებს ოფიციალური სამუშაოც ჰქონდათ, მართალია მცირე, მაგრამ საარსებო მინიმუმის შესაბამის ხელფასს მაინც იღებდნენ. ახლა ჩრდილოვან ეკონომიკაში დასაქმებულთა უმრავლესობა უმუშევარია, ან სანახევროდ დასაქმებული (მათ რიცხვში არ იგულისხმება კორუმპირებულთა უზარმაზარი არმია).

ცხრილი 1

ჩრდილოვანი დასაქმება და შრომითი ურთიერთობები
საბჭოურ და პოსტსაბჭოურ პერიოდებში ¹

ჩრდილოვანი ეკონომიკის პარამეტრები	საბჭოური პერიოდი	პოსტსაბჭოური პერიოდი
დასაქმების ხასიათი	დამატებითი	ძირითადი და დამატებითი
სოციალური ბაზა	უნარიანი ჯგუფები	დაუცველი ჯგუფები
შრომის ბაზრის სეგმენტები	ბირთვი, პირველადი ბაზრები	პერიფერია, მეორად ბაზრები
სოციალური დაძაბულობის შერბილების ფუნქცია	ადმინისტრაციული კონტროლის შემსუბუქების გზით	კონტროლის შემსუბუქების გზით
ჩრდილოვან საკითხებზე დამოკიდებულება დასაქმებულებსა და დამკირავებლებს შორის	შრომითი კომპრომისი (თვალს ხუჭავენ)	კომპრომისული ალიანსი (თანამონაწილეობა)

გამოკვლევებით დასაბუთებულია, რომ ჩრდილოვანი ოპერაციების დიდი ნაწილი სოციალური დაძაბულობის შერბილების ფუნქციას ასრულებს ნებისმიერ ეპოქაში. ეს ფუნქცია განსაკუთრებით გაძლიერდა პოსტსაბჭოთა ეპოქაში

¹ რ. ოთინაშვილი, დასახელებული ნაშრომი, გვ. 95.

და ის ათეულ ათასობით ადამიანის ფიზიკური გადარჩენის თითქმის ერთადერთ შანსად იქცა. იმ პერიოდში, როდესაც ქვეყანაში უმუშევართა რიცხვი თითქმის ყოველდღიურად იზრდება საწარმოთა გაჩერების ან საბიუჯეტო ორგანიზაციებში განხორციელებული შემცირებების გამო, როდესაც ქვეყანაში 300-400 ათასამდე ლტოლვილი და იძულებით გადაადგილებული პირია, როდესაც კვალიფიციური ადამიანების უმრავლესობის ხელფასი 50-70 ლარია, ისიც თეობით არ გაიცემა, სულაც არ უნდა იყოს გასაკვირი, ჩრდილოვანი ოპერაციების მასშტაბების ზრდა. სახელმწიფოსაგან დაუცველი და საკუთარი თავის ანაბრად დატოვებული ადამიანების მხრიდან სახელმწიფოსათვის გადასახადების გადაუხდელობა ან მისი მცდელობა ის საპასუხო რეაქციაა, რითაც ისინი შურს იძიებენ მათდამი სახელმწიფოს მხრიდან გამოჩენილი დიდი “მზრუნველობის” გამო.

მეცნიერულმა გამოკვლევებმა, განსაკუთრებით უცხოეთში, დიდი ხანია დაამტკიცა, რომ ნებისმიერი ადამიანის საქციელს ის გარემო განსაზღვრავს, რომელშიც მას ცხოვრება და საქმიანობა უხდება. ერთ სიტუაციაში ყველა წესიერი და პატიოსანია, მეორეში – უპატიოსნოდ შეიძლება მოიქცეს ისიც კი, ვისაც ადრე მსგავსი რამ არც ჩაუდენია და ამის წარმოდგენაც კი არ შეეძლო. როდესაც ქვეყანაში საერთო ქაოსი და უწესრიგობა სუფევს, როდესაც ქვეყნის სათავეში მყოფნი ან მათ ახლო მდგომი პირები რიგით მოქალაქეებს თვითონ უტარებენ “ზნეობრიობის” გაკვეთილებს, რომელთა ძირითადი საზრუნავი მხოლოდ საკუთარი და ახლო მდგომი პირების კეთილდღეობაზე ზრუნეა, როდესაც თვითონ აჩვენებენ გადასახადების გადაუხდელობის მაგალითებს, მაღავენ ქონებასა და შემოსავლებს, არ შეიძლება რიგით მოქალაქეებს მოსთხოვო იყვნენ სამაგალითონი და უმწიკვლოდ შეასრულონ თავიანთი მოვალეობა ქვეყნისა და საზოგადოების წინაშე.

საბჭოთა ხელისუფლება, თუნდაც იდეოლოგიური მოსაზრებებიდან გამომდინარე, ცდილობდა მეტ-ნაკლები წარმატებით ჩრდილოვან ეკონომიკასთან სასტიკი ბრძოლა ეწარმოებინა, ამასთან, ჩრდილოვანი ეკონომიკის გამოვლინებები უფრო ცალკეული ხასიათის მატარებელი იყო, ვიდრე სისტე-

მურის, მიუხედავად იმისა, რომ თვითონ ჩრდილოვანი ეკონომიკა შესანიშნავად გრძნობდა თავს არსებულ სისტემაში.

საბჭოთა ხელისუფლების არსებობის ბოლო წლებში ჩრდილოვანი ეკონომიკა და კერძოდ, კორუფცია სისტემის ფუნქციონირების განუყოფელი ნაწილი იყო, თუმცა მას ფულადი სახე ნაკლებად ჰქონდა და ელინდებოდა უფასო საგზურებით, იაფი დეფიციტური საქონლით, უფასო ბინების რიგგარეშე მიღებით, შვილების საზღვარგარეთ სასწავლებლად გაგზავნით და სხვა, რაც იყო ყოფილი “ნომენკლატურის” პრივილეგია, რომელიც მათ რიგითი მოქალაქეებისაგან განასხვავებდა და თანამდებობით განპირობებულად აღიქმებოდა. ამასთან დამატებითი შემოსავლის ეს წყაროები კანონის დარღვევად არ ითვლებოდა და თითქოს მოხერხებულობისა და სიმარჯვის შედეგი უფრო იყო, ვიდრე კორუფციისა და ჩრდილოვანი ურთიერთობების.

პოსტსაბჭოურ ხელისუფლებას თითქოს თვითონვე ხელს აძლევს ქაოსი და განუკითხაობა. ის მრავალ ხერხს ტოვებს კანონმდებლობაშიც, რომელიც შესანიშნავ ნიადაგს ქმნის ჩრდილოვანი ეკონომიკის შემდგომი განვითარებისა და გაფურჩქვნისათვის. ამასთან, თუ საბჭოთა ხელისუფლებისათვის ჩრდილოვან ეკონომიკასთან ბრძოლის საფუძველად ითვლებოდა ეკონომიკაზე სახელმწიფო კონტროლის შენარჩუნება და იდეოლოგია, პოსტსაბჭოური ხელისუფლებისათვის მასთან ბრძოლის ძირითადი მიზანია ბიუჯეტის შევსება და იმედი, რომ შეიძლება ამ, თუნდაც “ჩრდილოვანი” სახსრების რეფორმების სარესურსო ბაზად გამოყენება.

2.3. ჩრდილოვანი ეკონომიკის წარმოშობის მიზეზები და ხელშემწყობი პირობები

სპეციალისტთა უმეტესობა ჩრდილოვანი ეკონომიკის წარმოშობას მრავალ სხვადასხვა მიზეზს უკავშირებს, ამასთან მიზეზების სახით განიხილავენ ფაქტორების მრავალფეროვან ერთობლიობას, რომელთა განსაზღვრისადმი განსხვავებულმა მიდგომამ განაპირობა ორი ძირითადი მიმართულება კრიმინოლოგიაში: სოციოლოგიური და ბიოლოგიური. მათ შორის უდავო აღიარება პირველმა ანუ სოციოლო-

გიურმა მიმართულებამ მოიპოვა, რომელიც დამნაშავეობას განიხილავს, როგორც სოციალური გარემოებების შედეგს. ბიოლოგიური კი დამნაშავეობის მიზეზების განხილვისას ეფუძნება ადამიანის ბიოლოგიურ არსს.

საზოგადოების ისტორიული განვითარების პროცესში და განსაკუთრებით საბჭოთა ხელისუფლების დროს, აშკარად გამოიკვეთა აზრი იმის შესახებ, რომ დამნაშავეობის ზომა სოციალური წინააღმდეგობების იმ ხარისხით განისაზღვრება, რომელიც გამოწვეულია საზოგადოების კლასებად გახლეჩით. ამასთან კეთდებოდა შესწორება, რომ კლასთაშორის წინააღმდეგობები, რა თქმა უნდა, ვერ ამოწურავდა სოციალური წინააღმდეგობების მთელ სპექტრს, რომელიც ასევე ზემოქმედებდა დანაშაულის მდგომარეობაზე.¹ დანაშაულის მიზეზების გამოვლენისადმი ვიწრო კლასობრივი მიდგომა მხოლოდ 90-იან წლებში გადაიღაზა.

თანამედროვე დასავლელი მეცნიერები დანაშაულის წარმოშობის ძირითად მიზეზებად ფაქტორების სხვადასხვა ერთობლიობას ასახელებენ. “ფაქტორების თეორიის” ავტორები ე. ფერი, ფ. ლისტი, გ. ტარდი და სხვა სოციოლოგები და კრიმინოლოგები დანაშაულის წარმოშობის სოციალურ ფაქტორთა შორის უმთავრესად ეკონომიკურ ფაქტორს მიიჩნევენ, რომელიც თავის მხრივ, განაპირობებს ჩრდილოვანი ეკონომიკის განვითარებისა და გავრცელების მასშტაბებს. დასახელებულია უამრავი ფაქტორი, რომელთა შორის, შეიძლება გამოიყოს:

1. კოსმიური მოვლენები (წელიწადის დრო, დღე-ღამე);
2. ეთნიკური და დემოგრაფიული (რასა, ეროვნება, ანტროპოლოგიური თავისებურებები, ზნე-ჩვეულებები და ა.შ.);
3. გეოგრაფიული და ბუნებრივ-კლიმატური;
4. სოციალურ-პოლიტიკური (მათ შორის, გეოპოლიტიკური), აქედან:

პოლიტიკური ხასიათის ფაქტორებს მიეკუთვნება: პოლიტიკური სისტემის თავისებურებები, საზოგადოებრივი ინსტიტუტების სიმწიფის ხარისხი, მოქალაქეების

¹ Криминология, курс лекции под редакцией В.Н. Бурлакова и др. СПб, ВШ МВД РФ. 1995 г. 59.

მენტალიტეტი, თავისუფლება და ა.შ.

- ეკონომიკურს: ეკონომიკის განვითარების დონე, სამეურნეო მექანიზმის თავისებურებები და განვითარებულობა, საგარეო-ეკონომიკური კავშირები, ეკონომიკის დაბალანსების დონე. საბაზრო ურთიერთობების განვითარების ხარისხი, განსახელმწიფოებრიობის ხარისხი და არასახელმწიფო სექტორის ხვედრითი წონა, სამომხმარებლო ბაზრის დაბალანსების დონე, სტანდარტები და მოხმარების სტრუქტურა, სოციალური დაცვის სისტემის განვითარების დონე და ხასიათი და მრავალი სხვა.

- სოციალურ-ინსტიტუციურს: მ.შ. სამართლებრივი, ორგანიზაციული, ტექნიკური და სხვა;

5. ინდივიდუალური ფსიქოლოგიური ზეგავლენა: სქესი, ასაკი, მოქალაქეობრივი მდგომარეობა, პროფესია, საზოგადოებრივი მდგომარეობა, ტემპერამენტი და სხვა.

მოცემული კლასიფიკაციიდან გამომდინარე, საჭიროა აღინიშნოს, რომ ჩრდილოვანი ეკონომიკური საქმიანობის სუბიექტის წამქეზებელ მოტივად, როგორც ამოსავალი პუნქტი, გამოდის ანგარებითი მიმართულება,¹ ანუ მინიმალური ხარჯებით ზემემოსავლის მიღებისაკენ მისწრაფება. ასეთ საქციელის საფუძვლად გვევლინება ადამიანის, როგორც საზოგადოებრივი ურთიერთობის ბიოლოგიური სუბიექტის, ფსიქოლოგია. ამის გარდა, არაოფიციალური ურთიერთობების საფუძველში, არც თუ იშვიათად, ძვეს სხვადასხვა სახის ურთიერთობები (ნათესაური, მეგობრული, სქესობრივი და ა.შ.), როგორც სპონტანური მიდრეკილებების გამოხატულება, რომელიც პასუხობს ადამიანის ბიოლოგიურ და სოციალურ არსს და ვლინდება ზნის, ტრადიციების, ჩვეულებების ფორმით და ასეთი ურთიერთობების ღრმა ისტორიულ ფესვებს ემყარება.

ჩვენ, რა თქმა უნდა, არ შეგვიძლია ჩამოვთვალოთ ფაქტორების ყველა ჯგუფი და ავხსნათ ყოველი მათგანის ზეგავლენა ჩრდილოვანი ეკონომიკის წარმოშობაზე. ამიტომ

¹ Албб्रेхт С., Веиц Дж., Уильямс Т. Мошеничество, луч света на темные стороны бизнеса – перевод с английского – СПб. Петербург 1996, გვ. 400

იძულებული ვართ შემოვიფარგლოთ მისი წარმოშობის წმინდა ეკონომიკური და სოციალურ-ინსტიტუციური მიზეზებით, მიგვაჩნია, რომ ჩრდილოვანი ეკონომიკის წარმოშობის მიზეზებს შორის ეკონომიკური ხასიათის ფაქტორები ყველაზე არსებითი და მნიშვნელოვანია, რამდენადაც წარმოადგენენ კონკრეტულ სოციალურ-ეკონომიკურ ურთიერთობებს არსებულ საზოგადოებრივ ურთიერთობათა სისტემაში. თუმცა ეს სრულებით არ ნიშნავს იმას, რომ ჩრდილოვანი ეკონომიკა განსაკუთრებული ეკონომიკური მოვლენის პროდუქტია. როგორც ცნობილია, ეკონომიკური ფაქტორი ყველაზე უფრო მეტი რყევადობისაკენ არის მიდრეკილი, ალბათ ამიტომაც ყველაზე აშკარად და გამოკვეთილად აისახება ჩრდილოვან ეკონომიკაზე. სწორედ ამიტომაც არის, რომ ცნობილი რუსი მკვლევარები ი. კარპენეცი, ვ. კუდრიავეცივი, ა. პიონტოვსკი და მთელი რიგი სხვა კრიმინალისტი ავტორები მიუთითებენ ეკონომიკური ფაქტორის განმსაზღვრელ როლზე დანაშაულის გენეზისში.

სოციალური სფეროს დინამიკის ანალიზის დროს მეცნიერები გამოყოფენ მის სხვადასხვა დონეს: მეტაგარემოს, მაკროგარემოს და მიკრო გარემოს (ადამიანის სოციალური გარემოცვა).¹

მეტაგარემოში იგულისხმება საზოგადოებრივი ურთიერთობების კომპლექსის კონკრეტული თავისებურება კაცობრიობის განვითარების მოცემულ ეტაპზე. ეს არის სოციალური გარემო, ადამიანის არსებობის მატერიალური და კულტურული პირობების ერთიანობა და ურთიერთმოქმედება სხვადასხვა სახელმწიფოსა და მთლიანად მსოფლიოში.

ყოფილ საბჭოთა კავშირში მომხდარი დიდი ცვლილებების გამო, არსებითად შეიცვალა ვითარება მთელ მსოფლიოში, რამაც მნიშვნელოვნად შეუწყო ხელი ჩრდილოვანი ეკონომიკის განვითარებას. მთლიანად პოსტსაბჭოურ სივრცეში და კერძოდ საქართველოში, საზღვრების სუსტად დაცულობის პირობებში ფართოდ გავრცელდა კონტრაბანდა, საბაჟო წესების დარღვევა, სავალუტო დანაშაულებრივი

¹ Криминология, Учебник для юридических вузов. под общей редак. проф. Долговой А.И. М. из-во группа Инфра. 1997. გვ.226.

მაქინაციები. ჩვენმა ახალგაზრდა, ჩამოუყალიბებელმა ბაზარმა დემპინგური ექსპანსია განიცადა, რომელმაც მნიშვნელოვანი ზიანი მიაყენა მრეწველობას და ზოგიერთი დარგის განვითარების საფუძვლები არსებითად მოსპო.

ამასთან ერთად, უნდა ითქვას იმაზეც, რომ ეკონომიკის თანამედროვე გახსნილობის პირობებში, მთლიანად დსთ და კერძოდ, საქართველო სულ ადვილად ჩაერთო იმ დანაშაულებრივ მაქინაციებში, რომლის მეშვეობითაც ხდება დაუსაბუთებელი შემოსავლების გათეთრება, ე.წ. ნარკოდოლარების ჩათვლით. ამასთან, სამამულო დანაშაული ადგილობრივი ტერიტორიებით აღარ იზღუდება და თავისუფლად გადის საერთაშორისო სარბიელზე, რაც არაერთმნიშვნელოვნად აისახება სხვა ქვეყნებზე და მათ დამოკიდებულებაზე ჩვენს ქვეყანასთან. სწორედ ამიტომაც არის, რომ სულ უფრო პრობლემატური ხდება ტრანსეოცენული ეკონომიკური დანაშაულის საკითხი და მასთან საბრძოლველად საერთაშორისო ძალისხმევის გაერთიანების აუცილებლობა.

მაკროგარემო განიხილება, როგორც კონკრეტული, საზოგადოებრივი ურთიერთობების ერთობლიობა, განსაზღვრული საზოგადოებრივ-ეკონომიკური ფორმაციის არსებობის ჩარჩოებში.

მბრძანებლურ-ადმინისტრაციული სისტემის პირობებში, ჩრდილოვანი ეკონომიკური პროცესების განვითარების ხელშემწყობი მიზეზების რიცხვში შეიძლება დასახელებულ იქნეს სამეურნეო მექანიზმების არასრულყოფილება, კერძო სამეწარმეო საქმიანობის აკრძალვა, მკაცრი სახელმწიფო კონტროლი და სხვა სახის შეზღუდვები, რამაც განაპირობა ჩრდილოვანი ეკონომიკის სპეციფიკური სტრუქტურების ფორმირება.

ქვეყანაში დაწყებულმა რეფორმების პროცესმა ვერ შეძლო ჩრდილოვანი ეკონომიკის ხვედრითი წილის შემცირება, მან მხოლოდ მისი სტრუქტურის შეცვლა მოახერხა. რეფორმირების პროცესში, არაკანონიერი გზით შეძენილ ჩრდილოვან კაპიტალთან ერთად, ლეგალურ ბიზნესში ფართოდ გავრცელდა კრიმინალური ეკონომიკური ურთიერთობები და კორუფცია. თავის მხრივ, საბაზრო პირობებში არსებობის შენარჩუნება და მოგებისაკენ სწრაფვა ულმობელი კონკუ-

რენტული ბრძოლის პირობებში ხორციელდება, რაც კიდევ უფრო უწყობს ხელს ჩრდილოვანი ეკონომიკური პროცესების შემდგომ განვითარებასა და გაღრმავებას.

ჩრდილოვანი ეკონომიკის წარმოშობის მიზეზები მბრძანებლურ-ადმინისტრაციული და საბაზრო ეკონომიკის პირობებში არსებითად განსხვავებულია, ამდენად განსხვავებულია მისი მასშტაბები, ფორმები, თავისებურებები და შედეგები.

ჩრდილოვანი ეკონომიკის წარმოშობის ძირითად მიზეზებად, საბაზრო ურთიერთობების პირობებში შეიძლება მივიჩნიოთ: ორიენტაცია უპირატესად კერძო საკუთრების განვითარებაზე, ბიუროკრატიის ბატონობა ეკონომიკისა და საკუთრების მართვაში, ბაზრებისა და საქმიანობის სფეროების კერძო მონოპოლიზმი, ორიენტაცია სანედლეულო დარგების განვითარებაზე, სხვა დარგების სტრუქტურული კრიზისის პირობებში, არალეგალური საქმიანობა მაღალი გადასახადების გამო, შემოსავლების მკვეთრი დიფერენციაცია, შრომის ანაზღაურების სახელშეკრულებო და სოციალური გარანტიების საკონტრაქტო სისტემები, საბიუჯეტო შეღავათებისა და მშპ-ის ბიუროკრატიულ-კლანური გამოყენება. კერძოსაკუთრებითი საქმიანობის გაუკონტროლებადობა; სახელმწიფო და საზოგადოებრივი ორგანიზაციების სუსტი როლი ან არარსებობა გეოპოლიტიკური ურთიერთობების რეგულირებაში, სამართლდამცავი ორგანოებისა და საზოგადოებრიობის მოუმზადებლობა და მუშაობის არაეფექტიანობა და სხვ.

კაცობრიობის განვითარების მთელი ისტორია ადასტურებს, რომ, ერთი მხრივ, მატერიალური კეთილდღეობის უქონლობა არის დანაშაულებების ერთ-ერთი ძირითადი მიზეზი, მეორე მხრივ კი ის, რომ ამ გაჭირვებით სარგებლობენ სხვები. ისინი, ვისაც მატერიალური სიდუხჭირე არ განუცდია და მდიდრდება ადამიანების გაჭირვების ხარჯზე. ეს ორმხრივი პროცესია, რაც გამოწვეულია ეკონომიკური პრობლემების გადაუჭრელობით. აქედან – დატაცება, ქურდობა, კორუფცია, ფლანგვა, მიწერა, მექრთამეობა და სხვა დანაშაულობები.

მბრძანებლურ-ადმინისტრაციული მმართველობის დროს ეკონომიკური მდგომარეობის ანალიზი გვიჩვენებს, რომ ჩრდილოვანი ეკონომიკა ყველა მისი თავისებურებით წარმო-

ადგენდა ეკონომიკური ურთიერთობების შემადგენელ და პრაქტიკულად განუყოფელ ნაწილს და ყველაზე ნათლად მიწერების დაუმარცხებელ პრაქტიკაში ვლინდებოდა. მიწერებისა, რომელიც იყო იმაზე მეტის მიღების რეალური საშუალება, რაც ადამიანს თავისი შრომითი დანახარჯების მიხედვით ერგებოდა. მიწერების ჩამოყალიბებული პრაქტიკა დამღუპველად მოქმედებდა საზოგადოებრივ შეგნებაზე, ფაქტიურად გამართლებულადაც აღიქმებოდა, რამდენადაც ხელფასზე ბუნებრივ დანამატად ითვლებოდა.

სამეურნეო და ეკონომიკურ ურთიერთობებში ღრმად შეჭრილი რღვევის ვირუსი თანდათანობით კორუფციის ვირუსად გადაიქცა, მოხვეჭის სურვილად ყოველგვარი საშუალებითა და გზებით, ყველაზე მეტად კი სამსახურებრივი მდგომარეობის ბოროტად გამოყენებით, რაც ერთი მხრივ გვევლინება, როგორც ჩრდილოვანი ეკონომიკის ელემენტი და მეორე მხრივ კი, როგორც მისი ყველა გამოვლინების ფაქტორი. ამ ურთიერთობების არსებობის ჩარჩოებში წარმოიშვა მისი ახალი სახე პლუტოკრატიული ეკონომიკური ურთიერთობები, რომელიც დაკავშირებულია მითვისების უკანონო ან კანონთან ახლოს მდგომ ფორმებთან.¹

მეთოდოლოგიური პოზიციით, შესაძლოა მართლზომიერიც კი იყოს ეკონომიკური ურთიერთობების პლუტოკრატიულ სისტემაში საქმიანი კავშირების ისეთი სახით განხილვა, რომელიც განსაზღვრავს მატერიალური და სულიერი კეთილდღეობის მითვისებას არა დამსახურების, შრომის ანდა ნიჭიერების მიხედვით, არამედ თანამდებობრივი, ნათესაური, მეგობრული, კლანური და სხვა კავშირების ძალით. საჭიროა გავითვალისწინოთ ისიც, რომ მითვისების პლუტოკრატიული ფორმა, შესაძლებელს ხდის მეურნეობრივი საქმიანობის შედეგების მითვისებას მაშინ, როდესაც მისი სუბიექტები არ ფლობენ საკუთრების უფლებას. ასეთი მითვისების მასშტაბები სამეურნეო მექანიზმის არასრულყოფილებისა და ეკონომიკური ურთიერთობების განუვითარებლობის

¹ Суслов М.Ф. Вариант политико-экономического подхода к плутократической форме собственности, экономические науки, №8. 1990 г. გვ. 58-59.

მაჩვენებელია.

პლუტოკრატიის საბოლოო მიზანს წარმოადგენს საზოგადოებაში ჩამოყალიბებული საკუთრებითი ურთიერთობების გაფართოება და დაკანონება. სახელმწიფო საკუთრების კერძო საკუთრებაში გადაყვანით “რადიკალური რეფორმების” გზით, რაც განხორციელდა კიდევ ნომენკლატურული პრივატიზაციის მეშვეობით. პოლიტიკურ პროცესებში მონაწილე ბიუროკრატები, სამთავრობო მოხელეები და ყველა ჯურის ავანტიურისტები ყოველმხრივ შეეცადნენ ისეთი გადაწყვეტილებების მიღებასა და დაკანონებას, რომელიც შესაძლებელს გახდიდა მათთვის საზოგადოების ხარჯზე ეკონომიკური რენტის მიღებას. პოლიტიკოსები დაინტერესებულები არიან ისეთი გადაწყვეტილებების მიღებით, რომელიც მათთვის შესაძლებელს გახდის აშკარა სარგებლის ახლავე მიღებას და მოითხოვს ფარულ, ძნელად განსასაზღვრ დანახარჯებს. ასეთი გადაწყვეტილებები ეკონომიკურად არაეფექტიანია და ასტიმულირებს ჩრდილოვან პროცესებს.¹ განაჩენს სინამდვილეში ასეთი გადაწყვეტილებების მოძებნა ძნელია? ფეიქრობთ, უფრო ძნელია მისი შედეგების პროგნოზირება, რითაც მშვენივრად სარგებლობენ ისინი, ვინც მას იღებს და საკუთარი ინტერესების შესაბამისად იყენებს.

შეიძლება ითქვას, რომ ფარული და ნომენკლატურული პრივატიზაცია, რითაც მშვენივრად ისარგებლეს როგორც ყოფილმა “პარტოკრატებმა”, ისე “ტექნოკრატებმა” გახდა საბაზრო ეკონომიკაზე გარდამავალ პერიოდში ჩრდილოვანი ეკონომიკური პროცესების წარმოშობისა და გაღრმავების ერთ-ერთი ძირითადი მიზეზი.

საკუთრებითი ურთიერთობის სრულყოფის პრობლემის განხილვის დროს, დიდი მნიშვნელობა ენიჭება არა მარტო მის ფორმებს (სახელმწიფო და კერძო) არამედ, უფრო მის ეკონომიკურ ეფექტიანობას. როგორც ცნობილია, სახელმწიფო საკუთრება სოციალიზმის დროს ნაკლებეფექტიანი იყო იმიტომ, რომ არაკონკრეტულ ხასიათს ატარებდა, იურიდიულად შედეგებზე პასუხისმგებლობა გამოკეტილი არ იყო,

¹ Нереев Р. Основы экономической теории. Теория общественного выбора. «Вопросы экономики». №7, 1996, გვ. 141.

რამდენადაც ის ერთდროულად ეკუთვნოდა მთლიანად სახელმწიფოს, სამინისტროს, ადგილობრივ ხელისუფლებას, დირექტორს და სხვადასხვა ჯურის იატაკქვეშა მანიპულატორსაც კი. ასეთ პირობებში, სულაც არ იყო გასაკვირი, რომ სოციალისტური საწარმო ხდებოდა ჩრდილოვანი (კერძო) ბიზნესის მონაწილე.

საკუთრების ფორმების აღრევის ლიკვიდაცია ვერ მოხერხდა პრივატიზაციით, ე.ი. კერძო საკუთრებაზე ფორმალური გადასვლითაც. რამდენადაც იგნორირებული დარჩა მესაკუთრესა და აგენტებს შორის ურთიერთობის თეორია და პრაქტიკა – XX საუკუნის კაპიტალიზმის ერთ-ერთი ძირეული პრობლემა. თეორიის მიხედვით, მესაკუთრე ყოველთვის ცდილობს მაქსიმუმად აქციოს ის, რასაც თვითონ მაქსიმალურად აკონტროლებს. მაგრამ მას, როგორც წესი არ შეუძლია ყველაფერი იმის გაკონტროლება, რაც ფორმალურად ეკუთვნის, ამიტომ ეფექტიანობის მიღწევის პრობლემა ძირითადად დაიყვანება საკუთრებიდან მიღებული შემოსავლის სწორ განაწილებამდე მესაკუთრესა და მის აგენტებს შორის (მმართველები, პარტნიორები, თანამფლობელები).

რეალურ ცხოვრებაში კერძო საკუთრების ფლობა კონტროლთან მაქსიმალურ ჰარმონიაში უნდა იყოს. ფორმალური პრივატიზაცია კი ასეთ გარანტიებს ვერ იძლევა. საწარმოებში რეალურად არსებული მდგომარეობის გამოკვლევა ადასტურებს, რომ კოლექტივის მიერ აქციების თვით 51%-იანი ფორმალური ფლობის პირობებშიც კი, რეალური კონტროლი, ყველაზე ხშირად ეკუთვნის არა კოლექტივს, არამედ დირექტორს და მის გარემოცვას. აქედან გამომდინარე, დირექტორი ცდილობს საკუთარ კონტროლს დაუქვემდებაროს ყველაფერი, თვითონვე ცდილობს საწარმოს გაკონტროლებას, რათა შემდეგ საწარმოს მთელი ფონდები ხელში ჩაიგდოს და კოლექტიურიდან კერძო საკუთრებად გადააქციოს, პრივატიზაციის პროცესში ეს მომენტიც ჩრდილოვანი ეკონომიკის წარმოშობისა და განვითარების ერთ-ერთი მიზეზია.

ჩრდილოვანი ეკონომიკის წარმოშობის მეორე ობიექტურ მხარედ შეიძლება ჩაითვალოს ის გადაუწყვეტელი საერთო ეკონომიკური პრობლემები, რომელიც ქმნის ხელშემწყობ პი-

რობებს ჩრდილოვანი ეკონომიკის შემდგომი განვითარებისა და გაფართოებისათვის. მას შეიძლება მიეკუთვნოს:

1. გარდამავალი პერიოდის ეკონომიკური პოლიტიკის დანახარჯები, განსაკუთრებით, რეფორმების განხორციელებაში არათანმიმდევრულობისა და პროცესის გაჭიანურების გამო (წარმოებისა და ინვესტიციების აქტივობის დაცემა, პოლიტიკური არასტაბილურობა, ბაზრების მოცულობის შემცირება, მაღალი საბიუჯეტო დეფიციტი, საგადასახადო ტვირთის ზრდა, ეროვნული ვალუტის შედარებითი სისუსტე, საფინანსო ბაზრის ინფრასტრუქტურის შედარებითი განუვითარებლობა და სხვა);

2. სამეურნეო სუბიექტებისა და მოსახლეობის ორგანიზაციულ-ეკონომიკური და სოციალურ-ფსიქოლოგიური მოუმზადებლობა;

3. სახელმწიფო კონტროლის არსებული სისტემის ნაკლოვანებები;

4. ნაკლოვანებები სამართლდამცავი ორგანოების მუშაობაში;

5. ძველი გეგმურ-გამანაწილებელი ეკონომიკის გადმონაშთები თანამედროვე პირობებში (მფლანგველობა, ბიუროკრატიზმი, უყაირათობა);

6. ფართომასშტაბიანი კრიმინალური საქმიანობა სახელმწიფო მოხელეების კორუფციის ჩათვლით, რომელიც აქეზებს შემოსავლების მიჩქმალვასა და საზღვარგარეთ ფულის "გათეთრებას", მორალურ-ზნეობრივი ნორმების ნგრევა და სხვა.

საბაზრო ეკონომიკა, არსებობის შესანარჩუნებლად მისთვის დამახასიათებელი ულმოებული, კონკურენციული ბრძოლით, მოგებისა და ზემოგების აულაგმავი სურვილით აუცილებლად ბაზებს დანაშაულს. საბაზრო ურთიერთობებზე გარდამავალი პერიოდისათვის დამახასიათებელი გახდა ის, რომ ლეგალური ბიზნესი თავიდანვე დაავადებულიყო "ჩრდილოვანების ფსიქოლოგიით", რადგან აღამიანები სოციალიზმის დროიდან მიჩვეულები იყვნენ კანონის გვერდის აელას. მით უმეტეს, ამის ნოყიერი ნიადაგი შეიქმნა ჯერ კიდევ გარდაქმნებისა და შემდგომ რეფორმების ჩატარების პერიოდში, როდესაც რეფორმების არადამაკმაყოფილებელი სამართლებ-

რივი უზრუნველყოფისა და მოსახლეობის ფსიქოლოგიური მოუმზადებლობის პირობებში, საზოგადოებამ ფუნქციონირება დაიწყო პრინციპით “იკხოვრე, სანამ გეცხოვრება, ხელი სტაცე რაც მოგხვდება,” რამაც შედეგად გამოიწვია ჩრდილოვანი მოვლენებისა და ინფლაციური პროცესების გაძლიერება, წარმოების შემდგომი დაცემა.

კრიმინოგენული ეკონომიკური ურთიერთობების წანამძღვრების ერთ-ერთ ძირითად პირობას წარმოადგენს აგრეთვე გარდამავალი პერიოდის ეკონომიკური პოლიტიკის დანახარჯების მაღალი დონე, რაც განაპირობა საბჭოთა კავშირის დაშლამ, ადრე არსებული სამეურნეო კავშირების გაწყვეტამ, სახელშეკრულებო ვალდებულებების შეუსრულებლობამ, რეფორმების განხორციელების არათანმიმდევრულობამ და სხვა, რომელიც აისახა წარმოების აბსოლუტურ დაცემაზე, ცხოვრების დონის არსებით შემცირებაზე, კრიზისული პროცესების მატებაზე. აღსანიშნავია ისიც, რომ ხელისუფლების მხრიდან მიზანმიმართულად ტარდებოდა ცალმხრივი უპირატესობებისა და მისამართიანი შეღავათების პოლიტიკა ცალკეული საწარმოებისა და ბანკების მიმართ, რამაც თავის მხრივ, ხელი შეუწყო საქმიან სამყაროში რანტიეს იდეოლოგიის დანერგვას.

ჩრდილოვანი ეკონომიკის გაერცელების ერთ-ერთ სერიოზულ ფაქტორად შეიძლება ჩაითვალოს საბაზრო ურთიერთობების პირობების შესაბამისი ეკონომიკური ქცევების უქონლობა მოსახლეობის უმრავლესობაში, რაც თავის სასარგებლოდ გამოიყენეს ცალკეულმა თაღლითურმა ჯგუფებმა და ფირმებმა. არ გამართლდა მოლოდინი, რომ ბაზარი თვითონ, თანაც ეფექტიანად, გადაწყვეტდა ყველა ეკონომიკურ პრობლემას. ბაზრის უუნარობამ გადაწყვიტოს სოციალური პრობლემები და არსებობის შენარჩუნებისათვის ბრძოლამ მოსახლეობა აიძულა მონაწილეობა მიეღო ჩრდილოვანი ეკონომიკის სხვადასხვა გამოვლინებაში, იქნებოდა ეს საშუამავლო მომსახურება, სპეკულაცია, წყრილი ვაჭრობა, მეწარმეობა, მომსახურება თუ სხვა. ამას ემატება ის, რომ საარსებო მინიმუმის მოცულობა საქართველოში (2002 წლის მონაცემებით) 127,9 ლარს შეადგენდა, მინიმალური ხელფასი – 20 ლარს, პენსია კი 14 ლარს. ამასთან ქვეყანაში მრავალათა-

სიანი უმუშევართა არმიაა, რომელთაგან მხოლოდ მცირე ნაწილია აღრიცხული (დაახლოებით 39,3 ათასი კაცი). ამასთან ცხოვრების ანტისოციალური სახეების ფართო გავრცელება (ღოთობა, ნარკომანია, პროსტიტუცია, უმეტად ყურეობა და სხვა) ნოყიერ ნიადაგს ქმნის დანაშაულებრივი საქმიანობისათვის, განსაკუთრებით მოქალაქეებისა და სახელმწიფო საკუთრების მიმართ. ამავე დროს, სრულიად აშკარა გახდა კერძო ანგარებითი ინტერესების პრიორიტეტი სახელმწიფოებრივ ინტერესებთან შეფარებით, რისი შედეგიც იყო სახელმწიფო საკუთრების ფარული თუ აშკარა მიტაცება. საზოგადოებრივ ეკონომიკური სისტემის შეცვლის დროს სახელმწიფო საკუთრება ყველაზე სუსტად დაცული აღმოჩნდა, რითაც ისარგებლა ყველამ, ვისაც კი მასთან რაიმე შეხება ჰქონდა. სხვადასხვა შეფასებით, კერძო პირების მიერ დატაცებული, ან რაღაც წესებით მითვისებული იქნა მშპ-ს 60-80 პროცენტი.

შეიქმნა სიტუაცია, როდესაც ეკონომიკის რეალური სექტორის განვითარებით დაინტერესებული არავენ აღმოჩნდა. ყველაზე დიდი მოგება მოჰქონდა სპეკულანტურ საბანკო-კომერციულ ოპერაციებს და სხვადასხვა მაქინაციებს. ამის დასტური იყო საბანკო პროცენტების მრავალჯერადი გადამეტება სამეწარმეო შემოსავალზე. ასეთი რამ მხოლოდ იქ არის შესაძლებელი, სადაც არალეგალური შემოსავალი მრავალჯერ აღემატება ლეგალურს, კრიმინალური კაპიტალის მისაწვდომობისათვის პრაქტიკული მნიშვნელობა მხოლოდ მითვისების არა საბაზრო საშუალებებს ენიჭება.¹

საქართველოს ეკონომიკის შორსწასული “ავადმყოფობის” სერიოზული ნიშანია ღრმა დეფორმაციები ქვეყნის მთელ ფულად-საკრედიტო სისტემაში, რომლის პირდაპირი გამოხატულებაა ქრონიკული საბიუჯეტო დეფიციტი, რაც კიდევ უფრო ზრდის ქვეყნის შიდა და საგარეო ვალს და სულ უფრო აძნელებს საგარეო ვალების არა თუ გადახდას, არამედ მის მომსახურებასაც კი. როგორც ცნობილია, საქართველოს საგარეო ვალმა 2002 წლის 1 დეკემბრისათვის

¹ Дзарасов С., В типике нерыночного капитализма, «Вопросы экономики», 1997. №8. გვ. 90.

3282,2 მლნ. ლარი შეადგინა და მარტო ერთი წლის განმავლობაში 11,9 პროცენტით გაიზარდა. ამავე პერიოდისათვის საშინაო ვალის სიდიდე, 1 490,8 მლნ. ლარი გახდა.¹ მიმდინარე 2003 წელს მდგომარეობა კიდევ უფრო დამძიმდა, რამდენადაც ბიუჯეტის სავარაუდო დეფიციტმა შეძლება 280-300 მილიონს მიაღწიოს, რაც კიდევ უფრო გაართულებს არსებულ მდგომარეობას. ბოლოსდაბოლოს, განა რა ისეთი დიდი ბიუჯეტი აქვს ქვეყანას, რომ ასე ძალიან უჭირს მისი შესრულება. საქართველოს ბიუჯეტი ხომ სიდიდით თითქმის 5-ჯერ ჩამორჩება ლიტვის ბიუჯეტს, რომელსაც ჩვენზე 1/3-ით ნაკლები მოსახლეობა ჰყავს, და რომელთაც ჩვენზე 6,6-ჯერ მეტ საშუალო ხელფასსა და 11-ჯერ მეტ პენსიას უხდიან. ქვეყანაში ფული არის, მაგრამ ის ან არალეგალურ სფეროში მიდის, ან “ემიგრირდება” საზღვარგარეთ.

დასავლეთევროპული დამოუკიდებელი ფინანსიტ-ექსპერტების ვარაუდით, უკანასკნელი 10 წლის განმავლობაში საქართველოდან ევროპაში 30 მილიარდი დოლარი “გასარეცხად” გავიდა.

დამოუკიდებლობის მოპოვების შემდგომ, განეწილი 12 წლის განმავლობაში საქართველოს არც ერთი წლის ბიუჯეტი არ ყოფილა ეკონომიკური ზრდისა და განვითარებისაკენ მიმართული, ის მხოლოდ ფიზიკური გადარჩენის ბიუჯეტი იყო, რომელიც თავად უწყობდა ხელს ჩრდილოვანი ეკონომიკის გაფუჭჩქვნასა და აყვავებას.

ჩრდილოვანი ეკონომიკის გაფართოების მძლავრ ფაქტორად შეიძლება ჩაითვალოს არასრულყოფილი საგადასახადო პოლიტიკა, რომელიც გადასახადების გადამხდელთა უმრავლესობას აიძულებს მისგან თავის არიდებას. მართალია, საგადასახადო შემოსავლების წილი მშპ-ში გარკვეულ წილად იზრდება 12,8%-იდან 1998 წელს, 15,3%-მდე 2002 წელს, მაგრამ ამ მონაცემების მიხედვით საქართველო ბევრად ჩამორჩება სხვა ქვეყნების შესაბამის მაჩვენებლებს.

მაგალითად, სავალდებულო საგადასახადო შენატანების ხვედრითმა წილმა მშპ-ის მიმართ, რუსეთში ჯერ კიდევ 1995-

¹ საქართველოს სოციალურ-ეკონომიკური მდგომარეობა 2002, თბ. 2003, გვ. 24-25.

1996 წლებში 43%, ხოლო კანადაში – 34%, გერმანიაში – 38%, აშშ-ში კი 30% შეადგინა.¹

დღემდე გადასახადების გადახდას თავს არიდებდა ინდივიდუალური მეწარმეებისა და იურიდიული პირების უდიდესი უმრავლესობა, ამასთან ფართოდ გამოიყენებოდა ერთმანეთის მიმართ “ურთიერთამნისტია”, ნატურალური გაცვლა (ბარტერი); გადასახადებისაგან განთავისუფლება ლობირების გზით; საგადასახადო შეღავათები; ყოველგვარი სახის მანიპულაციები; წარმოების მასშტაბების ხელოვნური შემცირება და, რაც ყველაზე მთავარია, რეალური ეკონომიკის ნახევარზე მეტის ფარულ, ანუ მთლიანად უგადასახადო სფეროში გადასვლა, ასევე პირადი შემოსავლებისა და ქონების დამალვა გადასახადებისაგან; ხელზე, საბანკო არხების გვერდის ავლით მილიონობით დოლარების ქონა და სხვა.

საქართველოში, უკანასკნელ წლებში, სულ უფრო შესამჩნევი ხდება სტატისტიკურად დაუკვირვებადი გამოშვების ხვედრითი წილის ზრდა ეკონომიკის საერთო მოცულობაში. ასე, მაგალითად, მასზე 1998 წელს 28,4%, 2000 წელს – 32,7, 2002 წელს კი 34,1% მოდიოდა, რაც ფარული ეკონომიკური საქმიანობის შემდგომი გაფართოების აშკარა მაჩვენებელია.²

დაუკვირვებადი ეკონომიკის ხვედრითი წილი განსაკუთრებით მაღალია ვაჭრობაში, რაც ნათლად ჩანს, ქვემოთ მოტანილი მონაცემებიდან.

ცხრილი 2

დაუკვირვებადი გამოშვების წილი ეკონომიკური აქტივობის ძირითადი სახეობების მიხედვით.³
(% %-ობით)

	1998წ.	1999წ.	2000წ.	2001წ.	2002წ.
მრეწველობა	40	39	37	37	39
სოფლის მეურნეობა,	9	9	11	9	8

¹ Налоги /под редакцией Д.Г. Черникова, М. 1997. გვ. 267.

² საქართველოს სოციალურ-ეკონომიკური მდგომარეობა 2002წ. თბ. 2003, გვ. 7.

³ იქვე.

მეტყველობა, თევზჭერა					
მშენებლობა	38	38	60	56	54
ტრანსპორტი	36	37	35	39	44
კავშირგაბმულობა	19	24	22	18	17
ვაჭრობა	57	56	64	69	67
სასტუმროები და რესტორნები	60	64	67	70	70
სახელმწიფო მართვა, თავდაცვა	-	-	-	-	-
წმინდა გადასახადები	-	-	-	-	-
სხვა დარგები	31	33	40	35	37
წილი მთლიანი გამოშვებიდან	28,4	29,2	32,9	32,5	34,1

აღურიცხავი გამოშვების დაბალი წილი სოფლის მეურნეობის, მეტყვეობისა და თევზჭერის სფეროში აიხსნება იმით, რომ ამ სფეროში წარმოებული პროდუქციის 95% პროცენტზე მეტი გლეხურ მეურნეობაში იქმნება, სადაც შერჩევითი გამოკვლევებიდან მიღებული სტატისტიკური შეფასებები საკმაოდ ზუსტად ასახავენ რეალობას. ამ სფეროში აღურიცხავი გამოშვება ძირითადად სასოფლო-სამეურნეო საწარმოებისა და მეტყვეობის (სამასალე მორების, შემის დამზადების) წილად მოდის.

უნდა ითქვას იმაზეც, რომ საგადასახადო ტვირთი სახალხო მეურნეობის დარგებზე არათანაბარზომიერად არის განაწილებული, მაგალითად მრეწველობაც და ვაჭრობაც მშპ-ის ფორმირებაში დაახლოებით თანაბარ როლს ასრულებენ, მაგრამ გადასახადს მრეწველობა ბევრად მეტს იხდის. ალბათ ამიტომ, გადასახადების აკრეფის გაზრდის ნებისმიერ ცდას საგადასახადო დატვირთვის თანაბარი გადანაწილების გარეშე წარმატება ძნელად თუ ექნება.

ეკონომიკაში ასეთი სიტუაცია ობიექტურად ასტიმულირებს. ნაღდი ანგარიშსწორებისა და ბარტერის ფართო გავრცელებას საწარმოთა ეკონომიკურ საქმიანობაში. ასეთი ქცევა საწარმოთა მხრიდან ბევრად არის განპირობებული ანგარიშსწორების სხვადასხვა ფორმის გამოყენების მასშტა-

ბებით, რაც მიღებული შემოსავლის მნიშვნელოვანი ნაწილის დამალვის შესაძლებლობას იძლევა. თუ გეგმური ეკონომიკის პირობებში მეწარმეთა წასვლა ჩრდილოვან ეკონომიკაში მეტისმეტი სიმკაცრითა და ეკონომიკის მოუქნელობით იყო გამოწვეული, ახლა ერთადერთ მოტივად გადასახადებისაგან თავის არიდება გვევლინება. სწორედ ამიტომ, ანალოგიურ სიტუაციაში საქციელის ყველაზე რაციონალურ ფორმად გამოდის არაოფიციალური ნაღდი ფულის ბრუნვა.

ინსპექტორ-აუდიტორების აზრით, თანამედროვე პირობებში შედარებით მცირე აღურიცხავი ნაღდი ფულის ბრუნვა საწარმოებს შესაძლებლობას აძლევს, თუ კვალიფიციური ფინანსური დირექტორი ჰყავს, პრაქტიკულად აარიდონ თავი მოგებისა და დამატებულ ღირებულებაზე გადასახადს და გადარიცხვებს სოციალური დასლევებაზე. მაშასადამე, არაოფიციალური ნაღდი ანგარიშსწორების გავრცელება შეიძლება მივიჩნიოთ, ჩრდილოვანი ეკონომიკის განვითარების ერთ-ერთ ფორმად, რამდენადაც აღურიცხავი ნაღდი ფულის ბრუნვა საწარმოებს შესაძლებლობას აძლევს შეამცირონ მიმდინარე დანახარჯები, გადასახადების გადახდისაგან თავის არიდებით. მიმდინარე დანახარჯების მინიმიზაციისა და მიმდინარე მოგების მაქსიმიზაციის ასეთი გზა საწარმოებისათვის საკმაოდ მიმზიდველია, რამდენადაც კანონის ფორმალური სიმკაცრის მიუხედავად, რისკის დონე საწარმოთა უმრავლესობისათვის, დაკავშირებული ანგარიშსწორების ნახევრადლეგალურ და არალეგალურ ფორმებთან, მაღალი არ არის.

საწარმოების მიერ ნაღდი ანგარიშსწორების არსებული პრაქტიკა რამდენადმე განპირობებულია აგრეთვე საბანკო სისტემის სტაბილურობის გარანტიების უქონლობით, სახელმწიფოს მხრიდან საკუთარი ჩინოვნიკების თვითნებობის აღკვეთის შეუძლებლობით და ბაზრების რეგულირების პრობლემების მოუგვარებლობით. სწორედ ამიტომ საწარმოების ხელმძღვანელობა იძულებულია საკუთარი პრობლემები ქრთამების დახმარებით გადაწყვიტოს, ამისათვის მათ ისევ ის აღურიცხავი ნაღდი ფული ესაჭიროებათ.

მაშასადამე, აღურიცხავი ნაღდი ფულის რადიკალური შემცირებისათვის ახლა საკმარისი აღარ არის თვითონ

საწარმოების ხელახალი ორიენტაცია განვითარების მოკლევადიან მიზნებიდან გრძელვადიან მიზნებზე. ამისათვის საკმარისი ვერ იქნება კონტროლის გამკაცრებაც, ყველაზე აუცილებელ ღონისძიებად ჩვენ გვესახება ბიზნესისათვის სტაბილური გარემოს შექმნა. რომლის ჩარჩოებშიც სახელმწიფომ უნდა უზრუნველყოს კანონმდებლობის უმკაცრესი დაცვა როგორც საწარმოების, ისე მართვის სახელმწიფო ორგანოებისა და ცალკეული მოხელეების მხრიდან.

ცხოვრების ყოველდღიური პრაქტიკის მიხედვით, სულ უფრო ნათელი ხდება, რომ ბაზარმა და ხელისუფლებამ ერთმანეთი უნდა შეავსონ, რომ სახელმწიფოს გარეშე ვერ მოხერხდება ბაზრის შესაბამისი ინსტიტუციური საფუძვლების შექმნა. მთავრობისადმი ნდობა, მისი დადგენილებებისა და ღონისძიებების წინასწარ განჭვრეტა, აგრეთვე თანმიმდევრულობა მის განხორციელებაში წარმოადგენს საბაზრო ურთიერთობების სტაბილურობის მნიშვნელოვან პირობას. მეწარმეთა გამოკითხვამ 62 ქვეყანაში აჩვენა, რომ ბევრი სახელმწიფო ცუდად ასრულებს თავის ძირითად ფუნქციებს, ვერ უზრუნველყოფს კანონიერებასა და მართლწესრიგს, მოქალაქეთა საკუთრების დაცვისა და საკუთარი საკანონმდებლო დადგენილებებისა და პრაქტიკული ღონისძიებების რეალიზაციას. ასეთი სახელმწიფოები ვერ იწვევენ ნდობას ინვესტორებში, ამით კი ზარალდება ეკონომიკურ ზრდა. ნდობის ყველაზე მცირე მაჩვენებელი მსოფლიო ბანკის სპეციალისტების შეფასებით დღეს დსთ ქვეყნებზე მოდის.¹

სახელმწიფოს მიერ თავისი ფუნქციების არაეფექტიანი შესრულება ჩრდილოვანი ეკონომიკის წარმოშობა-განვითარების ერთ-ერთი ძირითადი პირობაა, როგორც აღნიშნავდა ცნობილი კრიმინოლოგი ა.ნ. იაკოვლევი – ეკონომიკის სფეროში დანაშაული წარმოიშობა სიტუაციაში, როდესაც რეგულირების სისტემა არაადექვატურად ასახავს ეკონომიკური განვითარების ობიექტურ პროცესებსა და კანონზომიერე-

¹ Госурадаство в меняющемся мире (Доклад всемирного банка), «Вопросы экономики», №7, 1997, გვ. 11-13

ბებს.¹

ტოტალიტარიზმისაგან თავის დაღწევის შედეგად სახელმწიფო თანდათან თავისუფლდება ეკონომიკაში ჩარევისაგან. სანამ ეს პროცესი გრძელდება, იქმნება შესაძლებლობა ძალაუფლება პირადი გამდიდრებისათვის იქნეს გამოყენებული, თავიდან ხარვეზების ძალით საკანონმდებლო რეგულირებაში, შემდეგ კი კანონების საწინააღმდეგოდ, აგრეთვე სასამართლო და სამართალდამცავი ორგანოების სისუსტისა და დაბალი ეფექტიანობის გამო.

კარდინალური საბაზრო გარდაქმნების განხორციელებას ქვეყანაში თან ერთვის მომხევეჭელობა, სამსახურის ბოროტად გამოყენება, მექრთამეობა, რომელიც თანდათან კორუფციის სახეს იღებს და ხელისუფლების მაღალ ეშელონებს მოიცავს. ასეთი ურთიერთობები სახელმწიფო სამსახურის სისტემასა და ბიზნესში იწვევს არა მხოლოდ მატერიალურ ზარალს, არამედ ძირს უთხრის მისდამი მოქალაქეთა ნდობას, ხელს უშლის სახელმწიფოს ეკონომიკური პოლიტიკის რეალიზაციას, ბღალავს ბევრი იურიდიული და ფიზიკური პირის ქონებრივ ინტერესებს. საბოლოო ანგარიშით ისინი დამანგრეველ ზემოქმედებას ახდენენ მოქალაქეთა ცხოვრების წესზე, შეგნებაზე, დასაქმებაზე, სოციალურ დაცულობაზე და სხვ.

ასეთი მდგომარეობა ხელსაყრელია ადმინისტრაციულ-პოლიტიკური ელიტის კორუმპირებული ნაწილისათვის, ბიზნესის იმ ნაწილისათვის, რომელიც ხელისუფლებასთან შეზღუდვას ცდილობს, მაგრამ ეს მდგომარეობა აშკარა დამნაშავეებსაც იზიდავს, რომლებისთვისაც სახელისუფლებო ბერკეტების ხელმისაწვდომობა ნიშნავს უკანონო გამდიდრების შესაძლებლობების ზრდას. ასეთი სტიმულების გავლენა შემცირდება იმისდა მიხედვით, თუ რამდენად სრულყოფილი გახდება ეკონომიკის საკანონმდებლო რეგულირება, რამდენად შეამცირებს სახელმწიფო თავის იქ ყოფნას, რამდენად დაეუფლება იძულების ინსტრუმენტის გამოყენებას (ანუ შეასრულებს თავის ვალდებულებებს) და უზრუნველყოფს

¹ Яковлев А.М., Социология экономической преступности, М. «Наука», 1988 გვ. 49.

სახელშეკრულებო უფლების უცილობელ შესრულებას.¹

დასკენის სახით შეიძლება აღინიშნოს, რომ იმისათვის, რათა თანამედროვე პირობებში საქართველოში შესაძლებელი და უზრუნველყოფილი იქნეს ეკონომიკის დაბალანსებული და სტაბილური ზრდა, ჩრდილოვანი ეკონომიკის მოქცევა თუნდაც რამდენადმე მისაღებ ჩარჩოებში, ეკონომიკა რეგულირებადი და სოციალურად ორიენტირებული უნდა იყოს. თუ რეალურად რეალიზებადი ეკონომიკის ტრანსფორმაცია ვერ უზრუნველყოფს ამ ამოცანის გადაჭრას, მაშინ მოცემულ სისტემაში იწყება ტრანსსაქციონური დანახარჯებისა და ექსტერნალიების (ჩრდილოვანი ეკონომიკური მოვლენების სახით) მეტისმეტი ზრდა, რაც ავტომატურად იწვევს წარმოების შეკუმშვას, კვალიფიციური სამუშაო ძალისა და კაპიტალის საზღვარგარეთ ან ჩრდილოვან სექტორში გაქცევას და როგორც წესი, შედეგად მცირდება გადასახადების აკრეფა და “ლეგალური წარმოება,” იზრდება სახელმწიფო ბიუჯეტის დეფიციტი და ინფლაცია. ხოლო ინფლაციის ჩახშობის ცდა ფულადი მასის ხელოვნური შეზღუდვის ხარჯზე, იწვევს მასიურ გადაუხდელობას და ბუნებრივია, საზღვარგარეთ და ჩრდილოვან ეკონომიკაში კაპიტალის “გაქცევის” ახალ იმპულსს.

მომავალი გვიჩვენებს, თუ რა გზით წავა რეფორმები საქართველოში: ისევ ჩრდილოვანი ეკონომიკის, კორუფციის, ინფლაციის, ეკონომიკის დაცემის თუ საწინააღმდეგო გზით. სწორედ ამაზე იქნება დამოკიდებული როგორც ეკონომიკური, ისე პოლიტიკური ვითარება ქვეყანაში.

2.4. ჩრდილოვანი ეკონომიკის გამოვლინების თავისებურებები თანამედროვე პერიოდში

საქართველოს ეკონომიკაში გარდაქმნის პროცესმა და მასთან დაკავშირებულმა კრიზისულმა მოვლენებმა მკვეთრად გაამწვავა ჩრდილოვან ეკონომიკასთან ბრძოლის პრობლემა, რომლის მასშტაბებმა რეფორმის მსვლელობის სახიფათო დეფორმაცია მოახდინა და საზოგადოებაში სოცია-

¹ Сатаров Г. Приглашение во власть, Известия, 28.10.1997г.

ლური დაძაბულობა გააძლიერა. ქვეყნის ეკონომიკაში არსებული მდგომარეობის ანალიზი ნათლად გვიჩვენებს, რომ კრიმინოგენური ფაქტორები მნიშვნელოვანწილად განსაზღვრავენ არა მხოლოდ გატარებული რეფორმების შედეგად დღეს არსებულ მდგომარეობას, არამედ მის შემდგომ განვითარებასაც. ამის დასტურია ის სერიოზული ცვლილებები, რომელიც უკანასკნელ პერიოდში მოხდა ჩრდილოვანი ეკონომიკის დინამიკასა და სტრუქტურაში, ის უფრო ორგანიზებული და პროფესიული გახდა, ამადლდა მართლსაწინააღმდეგო საქმიანობის ინტელექტუალური დონე, გაფართოვდა საკუთრების ხელყოფის ახალი საშუალებების გამოყენების სფერო.

კრიმინალური წრის ინტერესები აქტიურად მიისწრაფის ეკონომიკის იმ სფეროებში, სადაც სწრაფად გამდიდრების დიდი შესაძლებლობებია. ეს პირველ რიგში არის სახელმწიფო საკუთრების, მოქალაქეთა ბინების, მიწის პრივატიზაციის სფეროები, აგრეთვე საფინანსო-საკრედიტო სფერო, საცალო და საბითუმო ვაჭრობა (განსაკუთრებით ალკოჰოლური სასმელების ფალსიფიკაცია), საგარეო ეკონომიკური ოპერაციები (ნედლეულის, მასალების, ჯართის ექსპორტი, ფართო მოხმარების საქონლისა და წამლების იმპორტი), კონტრაბანდა, ნარკობიზნესი, იარაღით ვაჭრობა, ადამიანების მოტაცება გამოსყიდვის მიზნით, აუდიო და ვიდეო მეკობრეობა და სხვა.

ცალკე უნდა აღინიშნოს პრივატიზაციის შესახებ. პოსტსაბჭოურ სივრცეში დაწყებული მასიური პრივატიზაცია წარმოადგენდა უდიდეს სპეკულანტურ ოპერაციას, რომელმაც ეკონომიკის კრიმინალიზაცია, საზოგადოების კლასებად და მტრულ სოციალურ ჯგუფებად დაყოფა გამოიწვია.

პრივატიზაციის მეთოდებისა და მიმართულებების ანალიზი გვიჩვენებს, რომ მოსახლეობის ცალკეული ჯგუფების მონაწილეობა პრივატიზაციაში უკიდურესად აბსურდულია. საკუთრებითი ურთიერთობების განუსაზღვრელობამ წარმოქმნა ჩრდილოვანი ეკონომიკის განვითარების დამატებითი შესაძლებლობები.

მასიური პრივატიზაციის პროცესში სახელმწიფო საკუთრება ძალზე შემცირებული ფასებით იქნა გაყიდული. აშკარად და ფარულად მიეყიდა ის ყოფილ პარტოკრატias,

ხელისუფლებასა და მასთან დაახლოებულ პირებს, სახელმწიფო მოხელეებს. გაიყიდა ყველაფერი, რისი გაყიდვაც შესაძლებელი იყო თითქოსდა იმ პრინციპით, რომ აღებული თანხებით გაჩერებულ საწარმოთა ამოქმედება უნდა განხორციელებულიყო, მაგრამ არაფერი ამის მსგავსი არ მომხდარა. ყველაზე მომგებიანი ობიექტები ძირითადად ფარულად გაიყიდა, საზოგადოება მხოლოდ შემთხვევით იგებს, რომ ესა თუ ის ობიექტი – საწარმო, სასტუმრო, რესტორანი თუ სხვა ახლა ამა თუ იმ პირის საკუთრება ყოფილა და ეს ყველაფერი ძირითადად ცალკეული ოჯახური კლანებისა და მათი ახლობლების ხელში მოხვდა, მაშინ, როცა მშრომელებს, მეცნიერებისა და ინტელიგენციის უმეტესობას არაფერი შეხვედრია 5 ლარიანი ვაუჩერისა (რომლის საეარაუდო ღირებულება თითქოს 10 დოლარი მაინც უნდა ყოფილიყო) და უკეთეს შემთხვევაში საკუთარი (საბჭოთა ხელისუფლების დროს მიღებული ან აშენებული) ბინების გარდა.

პრივატიზაცია ისეთ პირობებში ტარდებოდა, რომ ბიზნესმენტა უმეტესობა სახელმწიფო მოხელეების ნებასურვილზე იყო დამოკიდებული და არა კანონზე. პარლამენტის საბიუჯეტო ოფისის მონაცემებით, მოსახლეობის 10 პროცენტის წილად მოვიდა ღია პრივატიზების 50 და ფარული პრივატიზების 90 პროცენტი. კერძო და აქციონერულ საკუთრებაში გადასული ძირითად წარმოებრივი ფონდების 90 პროცენტი. პრივატიზაციას ძირითადად ნომენკლატურული ხასიათი ჰქონდა, როდესაც ვითომ აუქციონზე ყველაფერი წინასწარ იყო განაწილებული. ამიტომ სახელმწიფო საკუთრებას 20-50-ჯერ შემცირებული ფასებით იძენდნენ ისინი, ვისაც საჭირო კავშირები და ინფორმაცია გააჩნდა.

ბიზნესმენტა უმეტესობამ მსხვილი პრივატიზაციის დროს, სახელმწიფო მოხელეების მიერ იაფად შეფასებული ობიექტების შესაძენად დაახლოებით ერთი იმდენი ქრთამის სახით გადაიხადა. კორუფციის კვლევითი ცენტრის მიერ ჩატარებული გამოკვლევის მიხედვით¹, ბიზნესმენტის 50

¹ ბიზნესისა და კორუფციის პრობლემა, თბ. კორუფციის კვლევითი ცენტრი, 1999წ., გვ. 18.

პროცენტის აზრით, ქრთამის გარეშე შესაბამისი ორგანოები საერთოდ არ მისცემდნენ ობიექტის შესყიდვის საშუალებას, 25 პროცენტის აზრით კი, ასეთი გზით ობიექტის შესყიდვა ბევრად უფრო იაფია, ვიდრე მისი საბაზრო ფასი. ე.ი. მოხელეებისათვის ქრთამის მიცემით ბიზნესმენი ამარცხებს კონკურენტს, იაფად იძენს სასურველ ობიექტს, იგებს დროს.

არც მცირე პრივატიზაცია დარჩენილა კრიმინალური სტრუქტურების ყურადღების გარეშე, მაგალითად ბინების გაყიდვის, გაცვლა-გამოცვლის, პრივატიზაციის პროცესებით ბევრმა თაღლითმა და კრიმინალურმა ელემენტმა ისარგებლა და ხელში მუქთად ჩაიგდო მოხუცებულების, საზღვარგარეთ წასულების, სოციალურად დაუცველი და დეგრადირებული ადამიანების ქონება და საკუთრება. ყურადსაღებია, რომ კრიმინალურ საქმიანობას პრივატიზაციის პროცესში არ ჰქონია შემთხვევითი ხასიათი და უფრო წინასწარ დაგეგმილი მოქმედებების მატარებელი იყო.

ჩრდილოვანი ეკონომიკური საქმიანობის ერთ-ერთ ყველაზე გავრცელებულ სახეს წარმოადგენს გადასახადების გადახდისაგან თავის არიდება.

ახალ საგადასახადო პოლიტიკას საქართველოში საფუძველი 1993 წლის ბოლოს ჩაეყარა, როდესაც პარლამენტმა მიიღო ახალი საგადასახადო კოდექსი. 1997 წელს ახალი კოდექსიც მიიღეს, რომელსაც უნდა უზრუნველყო როგორც წარმოების სტიმულირება, ისე ბიუჯეტში სახსრების მობილიზება და შესაბამისად მასში საგადასახადო შემოსაღლების ზრდა.

როგორც ცნობილია, ცალკეული ლობირებული ფირმებისათვის, კლანური ინტერესებიდან გამომდინარე, ხელისუფლების მიერ ბევრი საგადასახადო შეღავათი იყო დაწესებული, რაც ისედაც მწირ საგადასახადო შემოსაღლებს კიდევ უფრო ამცირებდა. ამიტომ საჭირო და აუცილებელი გახდა საგადასახდო შეღავათების ნაწილობრივი შემცირება და საგადასახადო ბაზის გაფართოება. დახვეწილ იქნა დამატებული ღირებულების ბიუჯეტში ამოღების წესი, გაფართოვდა აქციზით დასაბეგრ პროდუქტთა წრე ბიუჯეტში დამატებითი შემოსავლის მიღების მიზნით. დაისახა ღონისძიებები ფიზიკურ პირთა საშემოსავლო დაბეგვრის სრულყოფის მიმა-

რთულებით და ამ გადასახადებით დაბეგერას საფუძვლად დაედო წლიური შემოსავლების მიხედვით მოქალაქეთა მიერ წარმოდგენილი დეკლარაციები.¹ თუმცა უნდა აღინიშნოს, რომ ამ ღონისძიებების გატარება ცხოვრებაში შეუძლებელი აღმოჩნდა.

გადასახადების ბიუჯეტში მობილიზების პრობლემა თითქმის ყველა ქვეყანაში დგას, მაგრამ მათი უმრავლესობა მას თავს ართმევს, რასაც ადასტურებს ქვემოთ მოტანილი მე-3 ცხრილის მონაცემები.

ცხრილი 3

საგადასახადო შემოსავლების წილი
მშპ-ში (%-ში) 2000 წელს²

	ქვეყანა	გადასახადების წილი მშპ-ში		ქვეყანა	გადასახადების წილი მშპ-ში
1	ესტონეთი	35,6	10	აშშ	30,0
2	ლატვია	35,4	11	გერმანია	33,8
3	ლიტვა	32,0	12	საფრანგეთი	44,0
4	რუსეთი	31,3	13	ინგლისი	37,0
5	უზბეკეთი	31	14	იაპონია	31,0
6	მოლდოვა	24,1	15	იტალია	40,0
7	აზერბაიჯანი	19,7	16	კანადა	37,0
8	ყირგიზეთი	18,9	17	შვეიცია	61,0
9	სომხეთი	18,0			

როგორც ჩანს, ქვეყნების მთლიანი პროდუქტის მნიშვნელოვანი შემადგენელი სწორედ გადასახადებია, რაც არ შეიძლება ვთქვათ საქართველოს მიმართ. რამდენადაც საგადასახადო შემოსავლების წილი მთლიან შიდა პროდუქტში მართალია, ოდნავ იზრდება, მაგრამ მეტად დაბალი ტემპით,

¹ ი. თავართქილაძე, საქართველოს საგადასახადო სისტემის ფორმირების ეტაპები, ჟურნალი "გადასახადები," №2, 2003, გვ.5.

² მოხსენება საქართველოს 2000 წლის სახელმწიფო ბიუჯეტის პროექტის შესახებ, თბ., საქართველოს პარლამენტის საბიუჯეტო ოფისი, 2001, გვ. 23-28.

მაგალითად თუ 1998 წელს მისი ხვედრითი წილი 12,8 პროცენტი იყო, 1999 წელს – 14,0; 2000 წელს 14,2, 2001 წელს – 14,3 და 2002 წელს 15,3 პროცენტი.¹ რის შედეგადაც, დროულად ვერ ხერხდება მიზერული ხელფასებისა და პენსიების გაცემაც კი, სხვაზე რომ აღარაფერი ვთქვათ. აღნიშნული პრობლემის გადაწყვეტა მრავალ სხვა ფაქტორთან არის დაკავშირებული, რომელთა შორის ალბათ ერთ-ერთი მნიშვნელოვანია საგადასახადო ვალდებულებებისადმი განსხვავებული პასუხისმგებლობის არსებობა და გადამხდელთა სოციალური ინტერესების დაუცველობა. პრაქტიკით დასტურდება, რომ სახელმწიფო საფინანსო უფლებები სხვადასხვანაირად გამოიყენება ცალკეული მეწარმეების მიმართ, მათგან ერთი ნაწილი სრულად იბეგრება, მეორე ნაწილი კი – არასრულად. რაც უფრო მდიდარია ინდივიდი, რაც უფრო დაახლოებულია სამთავრობო ელიტასთან და რაც უფრო მეტ საჭირო ნაცნობობას ფლობს, მით ნაკლებ გადასახადს იხდის.

ძალზე დაბალია გადასახადების ამოღება ბენზინგასამართი სადგურებიდან, რესტორნებიდან, სატრანსპორტო საშუალებებიდან და სხვა. მაგალითად, თბილისში, სპეციალურად ჩატარებული გამოკვლევების შედეგების თანახმად, სადაც მოქმედებს სულ ცოტა 220 ბენზინგასამართი სადგური, მათი წმინდა შემოსავალი რეალურ მაჩვენებელს 2,3 ჯერ ჩამორჩება, ხოლო ერთი თვის მანძილზე მოხმარებული ბენზინის მოცულობა (დაახლოებით 21,5 მლნ ტონა), სულ ცოტა 3-ჯერ აღემატება იმ მაჩვენებლებს, რომელსაც ბენზინგასამართი სადგურები ოფიციალურად აჩვენებენ. დიზელის საწვავისათვის კი განსხვავება კიდევ უფრო მნიშვნელოვანია და ოფიციალურს 5,8-ჯერ აღემატება.

იგივე შეიძლება ითქვას რესტორნების მიმართაც. თუ ოფიციალურ მონაცემებს დავეყრდნობით, დედაქალაქში არსებული ერთი რესტორნის საშუალო დღიური ბრუნვა 168 ლარს არ აღემატება და ამ ტიპის საწარმოთა ერთი მესამედი ზარალით საქმიანობს. ამავე დროს სპეციალური შემო-

¹ საქართველოს სოციალურ-ეკონომიკური მდგომარეობა 2002 წ. თბ. 2003, გვ. 23

წმების შედეგად დადგინდა, რომ ერთი რესტორნის საშუალო დღიური ბრუნვა რეალურად 617 ლარია, რაც ერთი თვის მიხედვით დაახლოებით 18,5 ათასი ლარის ტოლია, ანუ ოფიციალურ მაჩვენებლებზე 3,8-ჯერ მეტი.

ასევეა სატრანსპორტო საშუალებების მიმართ, სადაც ჩატარებულმა გამოკვლევებმა აჩვენა, რომ ყოველდღიურად მარტო მიკროავტობუსებს (სამარშრუტო ტაქსებს) დაახლოებით 400 ათასი მგზავრი გადაჰყავთ. ელემენტარული გაანგარიშებით, სამარშრუტო მიკროავტობუსების ყოველდღიური წმინდა შემოსავალი 88 ათას ლარს შეადგენს, რაც მნიშვნელოვნად აღემატება მათ მიერ ოფიციალურად დეკლარირებულ შემოსავლებს.¹

საგადასახადო სისტემის სრულყოფის პირობა უნდა გახდეს თანასწორობა არა მარტო კონკრეტული გადასახადის გადახდის თვალსაზრისით, არამედ გადასახადის გადამხდელთა ინტერესების თვალსაზრისითაც. ამიტომ, წარმატებები გადასახადების აკრეფაში პირდაპირ დამოკიდებულია იმაზე, თუ როგორ კმაყოფილდება საზოგადოების მოთხოვნები იმ საზოგადოებრივ კეთილდღეობაზე, რომლის განხორციელებაც სახელმწიფოს ფუნქციას წარმოადგენს (პირველ რიგში, მოსახლეობის სოციალური უზრუნველყოფა.) მაგრამ როცა სახელმწიფო ბიუჯეტის ხარჯებში ჯანდაცვის წილი 3%-ზე ნაკლებია და პირველადი სამედიცინო დახმარების საფასური სულ ცოტა ორჯერ აღემატება მინიმალურ ხელფასს, საზოგადოების მენტალიტეტი საბიუჯეტო გადასახადების გადახდის სასარგებლოდ ვერ ჩამოყალიბდება. იგივე შეიძლება ითქვას განათლების სფეროს შესახებაც, ფასიანი სწავლების შემოდების პარალელურად მთაწერობამ ვერ შეძლო დაფინანსების ისეთი ფონდების ფორმირება, რომელიც პრიორიტეტულ საწყისებზე უზრუნველყოფდა სკოლებისა და უმაღლესი სასწავლებლების სასწავლო

¹ ჩრდილოვანი ეკონომიკის ლეგალიზების საგანგებო პროგრამის ძირითადი სოციალურ-ეკონომიკური მიმართულებების შესახებ. /საქართველოს მრეწველობის, ეკონომიკისა და ვაჭრობის სამინისტრო/. თბ. 2000, გვ. 12

პროგრამების დაფინანსებას.¹

უკანასკნელ წლებში, ბიუჯეტში საგადასახადო შემოსავლების მობილიზების ასეთი დაბალი მაჩვენებლები, უპირველეს ყოვლისა, ჩრდილოვანი ეკონომიკური ურთიერთობების გაფართოებისა და განმტკიცების მაჩვენებელია. ასე მაგალითად, ჯერ კიდევ 1999 წელს ეკონომიკის სამინისტრომ ბარენცის ჯგუფის საერთაშორისო ექსპერტებთან ერთად გააკეთა ექვსი ძირითადი გადასახადის ანალიზი. გამოირკვა, რომ მათგან მიღებულ პოტენციურ შემოსავალს შეეძლო შეედგინა 1,7 მილიარდი ლარი, რეალურმა შემოსავალმა კი შეადგინა მხოლოდ 667 მლნ ლარი (დღგ-ში სხვაობა პოტენციურსა და ფაქტობრივ შორის იყო 240 მლნ ლარი, აქციზში – 274 მლნ ლარი, საბაჟო გადასახადებში – 44 მლნ ლარი, საშემოსავლო გადასახადში 275 მლნ ლარი, მოგების გადასახადში – 233 მლნ ლარი, სოციალურ გადასახადში – 38 მლნ ლარი). მაშასადამე, 1 მლრდ ლარზე მეტი ჩრდილოვან სექტორს შეემატა, 2000 წლის მარტო ექვს თვეში, ანალოგიური გათვლებით, ბიუჯეტის შემოსავლებს 731 მლნ ლარი დააკლდა და ჩრდილოვან სექტორს შეემატა. ეს ყველაფერი კი იმის შედეგად განხორციელდა, რომ გადამხდელებსა და გადასახადის ამკრეფებს შორის შედგა გარიგება, რომლის შედეგადაც გარკვეული საფასურის ქრთამის სახით გადახდით, დაიმაღლა უფრო დიდი მოცულობის თანხა. მსოფლიო ბანკისა და სტატისტიკის დეპარტამენტის ექსპერტთა გაანგარიშებით მეწარმეთა 65%-ს სხვადასხვა სიხშირით უწევს არაოფიციალური გადასახადების გადახდა და თითოეული მათგანი, ყოველთვიურად, მარტო ქრთამის სახით, საშუალოდ 233 ლარს ხარჯავს, ანუ თუ ამ თანხას მოქმედ საწარმოთა რიცხვზე გაავრცელებთ, მივიღებთ დაახლოებით 10 მლნ ლარს, რაც ყოველთვიურად კორუფციის სფეროს ემატება, ხოლო წლის მანძილზე ეს მაჩვენებელი 120 მილიონი ლარია. მაშასადამე, მარტო 1999 წლის განმავლობაში, უხეში გაანგარიშებით, 120 მლნ ლარის ქრთამის გადახდის გზით კერძო მეწარმეებმა 1 მლრდ ლარის გადასახადის დამალვის

¹ ი. მესხია, ო. ნიკოლაიშვილი. გადასახადები და დაბეგვრა, თბ. 2002, გვ. 5-7

უფლება შეიძინეს.¹

შესაძლებელი რომ ყოფილიყო თუნდაც უკანასკნელ ხუთ წელიწადში სრული მოცულობით გადასახადების ამოღება, ქვეყანას აღარც საგარეო ვალი ექნებოდა და აღარც საშინაო, აღარც გაუცემელი ხელფასები და პენსია და არც შეუვსებელი და წლიდან წლამდე დეფიციტური ბიუჯეტი.

სახელმწიფო შემოსავლების მობილიზების სფეროში არსებული მეტად მძიმე მდგომარეობა გარკვეული ღონისძიებების გატარების აუცილებლობის მაჩვენებელია, კერძოდ, საჭიროდ მიგვაჩნია:

საგადასახადო და საბაჟო სამსახურების რეორგანიზაციის დაჩქარება, მათი ორგანიზაციული სტრუქტურების დახვეწა;

- საგადასახადო და საბაჟო სამსახურების თანამშრომელთა კვალიფიკაციის ამაღლება, ხელფასების ეტაპობრივი ზრდა;

კონტრაბანდული წესით საქონლის შემოტანის აღკვეთა;

- დაუსაბუთებელი შეღავათების გაუქმება;

- საგადასახადო და საბაჟო კოდექსების შემდგომი დახვეწა და სრულყოფა და სხვა ანალოგიური ხასიათის ღონისძიებების გატარება, რაც საგადასახადო და საბაჟო სამსახურების თანამშრომელთა პასუხისმგებლობის ამაღლებასთან ერთად, ბევრად შეუწყობს ხელს გადასახადების ამოღებასა და შესაბამისად ბიუჯეტის შევსების საქმეს.

ცალკე აღნიშვნას საჭიროებს გადასახადების რაოდენობისა და მოცულობის საკითხი. როგორც ცნობილია, გადასახადები მრავალი სახისაა, ამასთან საქმაოდ მაღალი. საქონელმწარმოებელთა უმეტესობას უჭირს მისი გადახდა. ამიტომ ბევრი მათგანი უბრალოდ იძულებულია მოძებნოს გადასახადების გადახდისაგან თავის არიდების გზები, მიმართოს საგადასახადო სამსახურების მოტყუებას ან მათთან გარი-

¹ ჩრდილოვანი ეკონომიკის ლეგალიზების საგანგებო პროგრამის ძირითადი სოციალურ-ეკონომიკური მიმართულებების შესახებ. /საქართველოს მრეწველობის, ეკონომიკისა და ვაჭრობის სამინისტრო/ თბ., 2000, გვ. 7-8;

გებას. სპეციალისტების შეფასებით, მოქმედი კანონმდებლობის პირობებში, არსებობს გადასახადების გადახდისაგან თავის არიდების ათეულობით კანონიერი საშუალება.

ეკონომიკური რეფორმების დასაწყისში, განსაკუთრებით მასიური ხასიათი ჰქონდა მოქალაქეთა ფულადი სახსრების მოტყუებით მითვისების ფაქტებს სხვადასხვა ინვესტიციური კომპანიებისა თუ კომერციული ბანკების მიერ, რომლის მეშვეობითაც ბევრმა თაღლითმა მილიონები იშოვა, ისედაც გაუბედურებული და გადატაკებული მოსახლეობა კი მშრალზე დატოვა. საერთოდ, თაღლითური მოქმედებების პრაქტიკამ ძალზე ფართო გავრცელება ჰპოვა ცალკეული მოქალაქეების, სახელმწიფოს, პარტნიორებისა და კონკურენტების მიმართ. ეს არის პირველ რიგში დანაშაული, რომელიც დაკავშირებულია უკანონო სამეწარმეო საქმიანობასთან რეგისტრაციის ან სპეციალური ნებართვის (ლიცენზიის) გარეშე, ან ლიცენზირების პირობების დარღვევით. ბევრია ისეთი დანაშაული, როგორიცაა ფასწარმოქმნის წესების დაუცველობა და ფასის ხელოვნური აწევა ან შენარჩუნება, არასარიისხიანი ფალსიფიკირებული პროდუქციის დამზადება და გაყიდვა, რომელიც სახიფათოა ადამიანის ჯანმრთელობისათვის, ამასთან არაკეთილსინდისიერი კონკურენციის, სასაქონლო ნიშნების, საავტორო უფლებების გამოყენება და სხვა, ასეთი სახის დანაშაული კრიმინალური ეკონომიკური ურთიერთობების სტრუქტურაში საკმაოდ მაღალი ხვედრითი წილით ხასიათდება და მხოლოდ ქონების მითვისებას ჩამორჩება. ამისი მიზეზია მოქალაქეთა განუვითარებელი იურიდიული კულტურა, დაზარალებულთა მეტისმეტი მიმდობლობა და იმ პირების უპატიოსნობა, რომელთაც შეხება აქვთ მატერიალურ ფასეულობებთან.

საკმაოდ რთული ვითარებაა სამომხმარებლო ბაზარზე, ამასთან კრიმინალურ ვითარებას გამწვავების ტენდენციაც გააჩნია. დამნაშაულები, იყენებენ რა საკანონმდებლო ბაზის არასრულყოფილებას, საფასო დისპროპორციებს და სხვა ნეგატიურ გამოვლინებებს ეკონომიკაში, ცდილობენ ნებისმიერი გზით გამდიდრებას. უკანონო მეწარმეობა, ფალსიფიკირებული საქონლით ვაჭრობა, ვაჭრობის წესების დარღვევა და მომხმარებლების მოტყუება სულ უფრო დახვეწილი ფორ-

მეზობთა და მეთოდებით ხორციელდება. სამეურნეო სუბიექტებს შორის ნაღდი ანგარიშსწორების პრაქტიკამ წარმოშვა ისეთი სამართალდარღვევები, როგორიცაა სამეწარმეო საქმიანობა რეგისტრაციისა და გადასახადების გარეშე, სუროგატებით ვაჭრობა, სამომხმარებლო საქონლის იმპორტი გადასახადების გადახდის გარეშე, თაღლითობის კატასტროფული ზრდა და სხვა. ბაზარზე უხარისხო საქონლის მასიური შემოსვლა განპირობებულია არა მხოლოდ საგარეო ეკონომიკური საქმიანობის ლიბერალიზაციით, არამედ იმ მოქმედი ნორმატიული აქტების არასრულყოფილებით, რომლებიც რეგლამენტაციას უკეთებენ პროდუქციის მსვლელობის მწარმოებლებიდან მომხმარებელამდე. კვების პროდუქტების უსაფრთხოებისა და ხარისხის სამართლებრივი რეგულირების ძირითადი პრობლემები მათი რეალიზაციის მსვლელობაში, სავაჭრო ქსელის მეშვეობით, დაკავშირებულია იმ ორგანოების დაბალ კომპეტენტურობასთან, რომლებიც პროდუქციის ხარისხის კონტროლს ახორციელებენ.

განსაკუთრებულ საფრთხეს საზოგადოებრიობისათვის წარმოადგენს ორგანიზებული დანაშაულებრივი ჯგუფების საქმიანობა, რომლებიც აკონტროლებენ ცალკეულ საწარმოებს, ბანკებს, ბირჟებს, ეწევიან შეკვეთილ მკვლელობებს, იარაღით ვაჭრობას, ადამიანების გატაცებას გამოსასყიდის მიღების მიზნით და სხვა სისხლის სამართლებრივ დანაშაულს.

ორგანიზებული დანაშაული იტალიაში მე-19 საუკუნის 30-იან წლებში აღმოცენდა იმ რაზმებიდან, რომლებიც ლატიფუნდიებს იცავდნენ, შემდეგ კი მათგანვე დაიწყეს ხარკის აკრეფა. თანდათანობით, კანონის დარღვევით, მათმა უფროსებმა შეიმუშავეს დაუწერელი წესდება, რომელიც არეგულირებდა ურთიერთობებს ორგანიზაციის შიგნით, სრულყოფდა ორგანიზაციის სტრუქტურასა და საქმიანობას, აბამდა კავშირებს ხელისუფლების წარმომადგენლებთან.

რუსეთში ორგანიზებული დანაშაულებრივი ჯგუფები კომერციული ბანკების დაახლოებით 40-80%-ს აკონტროლებენ, რომლებიც იძულებულნი არიან ხარკი უხადონ მათ. ამასთან, სულ უფრო მჭიდროდ ხდება საერთაშორისო დამნაშავე სინდიკატებთან რუსეთის დანაშაულებრივი დაჯგუფებები

ბის კოორდინაცია და შერწყმა. სულ უფრო მეტად ხდება რუსეთი ჩათრეული საერთაშორისო ნარკობიზნესისა და იარაღით ვაჭრობაში და გვევლინება როგორც ერთ-ერთი უმსხვილესი ცენტრი “ჭუჭყიანი ფულის” გათეთრების საქმეში.¹

ეკონომიკურ ურთიერთობებში დამნაშავე ელემენტების აქტიურმა ჩარევამ შესაძლებელი გახადა სახელმწიფო ხელისუფლებისა და მართვის აპარატის მოსამსახურეთა მოსყიდვისათვის ხელსაყრელი პირობების შექმნა, სახელმწიფო ქონების უკონტროლო განკარგვა. ამ კრიმინალურად ორიენტირებული სოციალური ჯგუფებისა და ინტერესების დამთხვევამ და გადახლართვამ გამოიწვია ეკონომიკის სფეროში ორგანიზებული დანაშაულებრივი ჯგუფების შემდგომი წარმოქმნა და განმტკიცება. დანაშაულებრივი ფორმირებების საქმიანობის სოციოლოგიური გამოკვლევის მასალები მოწმობენ, რომ მათ მიერ თანამდებობების პირების მოსყიდვაზე იხარჯება მიტაცებული სახსრების 20-50%-მდე.

საბაზრო გარდაქმნების პერიოდში თითქმის აღარავის გახსენებია პროფილაქტიკური სამუშაოები ახალგაზრდობასთან. ჯანსაღი საზოგადოებრივი მორალისა და ზნეობის ფორმირების მიზნით. ამიტომ დანაშაულებრივი დაჯგუფებების შეუწელებელი ყურადღების ერთ-ერთი სფერო გახდა პროსტიტუცია, რომელსაც საკმაო შემოსავალი მოაქვს. აღნიშნული მოვლენის გაერცელების მასშტაბები, უკანასკნელ პერიოდში, რეალურ შეფასებას არ ექვემდებარება. განსაკუთრებით საგანგაშოა ის, რომ მასში ხდება ბავშვების ჩაბმა. რადგან ბავშვებსა და საუბარი, საჭიროდ მიგვაჩნია იმისი აღნიშვნაც, რომ რესპუბლიკის ქალაქებში შს ორგანოების მიერ გამოვლენილ იქნა დამნაშავეთა არაერთი ჯგუფი, რომელიც ორგანიზებულად ეწეოდა სამშობიარო სახლებიდან, სხვადასხვა მაქინაციებით ბავშვების გამოყვანას საზღვარგარეთ მათი გაყიდვის მიზნით. ამ ორგანიზებულ დანაშაულებრივ ჯგუფებში ჩაბმულნი აღმოჩნდნენ ექიმები, ბებია ქალები, მომვლელები, უცხო ქვეყნების მოქალაქეები და

¹ МВД отчитывается перед гражданами России. Российские вести, 20-02. 1997г. გვ. 2.

სხვა. ასეთი ფაქტის მაგალითად, თუნდაც კანადელი მოქალაქის გორელიკის საქმის დასახელებაც კმარა.

საკმაო გავრცელება მიიღო “ბიზნესმა”, რომელიც აგროვებს გოგონებს მოდელებად, მოცუკეავეებად, ოფიციალურად და სხვა საზღვარგარეთ სამუშაოდ. იქ ჩასვლისას კი მათ ართმევენ საბუთებს და იყენებენ მეძავეებად, რომელთაც მესაკუთრებისათვის საკმაო შემოსავალი მოაქვთ.

შეიმჩნევა ტენდენცია, რომ ახალგაზრდობა აქტიურად ებმება სხვადასხვა პორნოპროდუქციის შექმნასა და ნარკობიზნესში. თავისთავად, მასიურად დაუსაქმებელი ახალგაზრდობის დიდი რაოდენობა ზრდის იმ პირთა რიცხვს, რომლებიც აქტიურად მოიხმარენ ნარკოტიკულ ნივთიერებებს და ზრდიან პოტენციურ დამნაშავეთა რიცხვს.

შექმნილი სიტუაცია ქვეყანაში ხელს უწყობს ნარკობიზნესის მასშტაბებისა და კრიმინალურ ჩრდილოვან ეკონომიკაში ჩაბმულ პირთა ჩრდილოვანი შემოსავლის ზრდას. ქვეყანაში, თავისი “გამჭვირვალე საზღვრებით”, სულ უფრო შესაძლებელი ხდება ნარკოტიკების გადაადგილების ახალი მარშრუტების მოძიება, როგორც ქვეყნის შიგნით, ისე მის ფარგლებს გარეთ. უმუშევარი და უხელფასო კვალიფიციური სპეციალისტების მნიშვნელოვანი რაოდენობა ნოყიერ საფუძველს ქმნის, რათა მათი ნაწილი ჩაებას ახალი, ძლიერმოქმედი სინთეზური პრეპარატების შექმნაში. შს ორგანოების მიერ ნარკოტიკული ნივთიერებების შემოტანისა და რეალიზაციის არა ერთი ფაქტი იქნა გამოვლენილი და აღკვეთილი, მაგრამ მდგომარეობა ამით არ შემსუბუქებულა, როგორც ჩანს შექმნილი სიტუაცია მოითხოვს საზოგადოებისათვის ამ მეტად საშიში დანაშაულებრივი ქმედების საწინააღმდეგო ძალისხმევის შემდგომ გაძლიერებას.

ორგანიზებული დანაშაულის ინტერესების სფეროში სულ უფრო ხდება იარაღით ვაჭრობა, რომელიც ასევე, საკმაო შემოსავლის მომტანია და რომელზეც მოთხოვნილება იზრდება არასტაბილურ სიტუაციებში. თავისთავად მოსახლეობაში დიდი რაოდენობით იარაღის არსებობამ გამოიწვია დანაშაულებრივი ქმედების ახალი სახის – “შეკვეთით მკვლელობის” გავრცელება. უნდა ითქვას, რომ ეს არის დანაშაულის ისეთი სახე, რომელიც ძალადობრივი დანა-

შაულის ჯგუფიდან ყველაზე ძნელად გასახსნელად ითვლება. რამდენადაც მას, “როგორც წესი”, მაღალკვალიფიციური “სპეციალისტები” ასრულებენ ღრმა კონსპირაციის პირობებში. ეს რომ ასეა, უკანასკნელ წლებში გახმაურებული და დღემდე გაუხსნელი თუნდაც რამდენიმე მკვლელობის დასახელებაც საკმარისია.

ფლობდნენ რა უზარმაზარ ფულად რესურსებს, ორგანიზებული დამნაშავე ელემენტები აქტიურად მონაწილეობდნენ პოლიტიკური პროცესების დაფინანსებაშიც პირდაპირი თუ არაპირდაპირი გზით. განსაკუთრებით, საარჩევნო კამპანიების მსვლელობებში და ყველანაირად ცდილობდნენ უმაღლეს საკანონმდებლო ორგანოშიც კი თავისი ხალხის გაყვანას. თავის მხრივ, ხელისუფლების ორგანოების კრიმინალიზაცია შლის საზღვარს ღებგალურ და არაღებგალურ ბიზნესს შორის. ამასთან შესამჩნევი ხდება ცალკეული, ხელისუფლების წარმომადგენლების მოსყიდვის შემთხვევებიდან, მჭიდრო, რეგულარულ ურთიერთმოქმედებაზე (მუდმივ საფუძველზე) გადასვლის ტენდენცია წარჩინებულ “ელიტას”, კომერსანტებსა და მათთან დაკავშირებულ კრიმინალურ ძალებს შორის. ანუ, ჩამოყალიბდა სრულიად ახალი სახის სახელმწიფო ორგანიზებული დანაშაული, რომელიც მხოლოდ პოსტკომუნისტური პერიოდისათვის შეიძლება იყოს დამახასიათებელი. თავის მხრივ, კრიმინალური ელემენტების სახელმწიფო ბიუროკრატიასთან შერწყმა და ამ კავშირის შემდგომი განმტკიცება, ქმნის ეროვნული უშიშროებისა და მთელი საზოგადოებრივი ცხოვრების კრიმინალიზაციის საფრთხეს.

ასე მჭიდროდება და სულ უფრო უახლოვდება ერთმანეთს ბიუროკრატის კორუმპირებული ნაწილისა და კრიმინალური ელემენტების ინტერესები, რომელიც ახდენს ქვეყნის მეურნეობის ტრანსფორმაციას მაფიოზური ეკონომიკის ტიპად. ჩვენი ეკონომიკის კრიმინალიზაციისა და “ჩრდილში” ყოფნის მასშტაბები იმდენად დიდია, რომ ეკონომიკური ანალიზი არსებული კოორდინატების ჩარჩოებში შეუძლებელი ხდება და საჭიროებს კოორდინატების შეცვლის აუცი-

ლებლობას. როგორც აღნიშნავს ს. გლაზიევი,¹ აღმოცენდა სრულიად ახალი სოციალურ-ეკონომიკური რეალობა, რომელიც წარმოადგენს არა იმდენად ცენტრალიზებული ეკონომიკიდან საბაზრო სისტემაზე გადასვლას, არამედ მაღალკრიმინალური ეკონომიკური უთიერთობების მყარი კელაე-წარმოებადი სისტემის ფორმირების პერიოდს. ასეთი ურთიერთობების გამოკვეთილ შედეგებს შორის შეიძლება დავასახელოთ:

1. “წრდილოვანი” ანუ სამართლებრივი აზრით არალეგულირებადი სექტორის უზარმაზარი ხვედრითი წილი, არაფორმალური და სამართალგარეშე ურთიერთობების როლი. სახელმწიფო ბიუროკრატიული აპარატის თითქმის ტოტალური კორუმიპირებულობა, მისი დაქვემდებარება ჩრდილოვანი კაპიტალისადმი. მოქალაქეთა სხვადასხვა სოციალური ჯგუფების (მომხმარებლების, მეწარმეების, საბიუჯეტო ორგანიზაციების, საერთოდ დაქირავებული მუშების და სხვა) ინტერესების დამცველი საზოგადოებრივი ორგანიზაციების არ არსებობა;

2. ეკონომიკურ სფეროში კლანების – მყარი სახელისუფლო-სამეურნეო სტრუქტურების წარმოქმნა, რომელთაც საკუთარი მფარველები ჰყავთ სახელმწიფო ხელისუფლების ამა თუ იმ ორგანოს სახით და რომლებიც სხვადასხვა გზებითა და საშუალებებით დაგროვილ უზარმაზარ თანხებს ფლობენ და ფართომასშტაბიან კომერციულ საქმიანობას ეწევიან. ამ კლანების ზემოქმედების შედეგად ფინანსურ ბაზარზე, სხვადასხვა სასაქონლო ჯგუფების ბაზრებზე და თვით საგარეო ვაჭრობაშიც ხდება კონკურენციის ბლოკირება. შესაბამისი ოლიგარქიის მეორე სამწუხარო შედეგად შეიძლება მივიჩნიოთ ადამიანთა ის ვიწრო ფენა, რომელიც ითვისებს კლანურ მონოპოლიზმთან დაკავშირებულ კოლოსალურ შემოსავალს, მაშინ როდესაც მოსახლეობის მეორე – უზარმაზარი ნაწილი სულ უფრო ღატაკდება.

3. საბიუჯეტო სფეროს მზარდი დეგრადაცია (რამდენადაც მასზე ეს კლანური სტრუქტურები პარაზიტობენ, იყენე-

¹ Теневые проблемы реформируемой экономики, Российский экономический журнал, 1996. №9, გვ. 29-30

ბენ ზემომოსავლის მთავარ წყაროს – საბიუჯეტო რესურსებითა და სახელმწიფო საკუთრებით მანიპულირებას). სახელმწიფო ვალის ზრდა, როგორც ამ შემთხვევაში საზოგადოებაში არსებული ფინანსური პრობლემების გადაწყვეტის იძულებითი საშუალება. ამასთან ზემოთ აღნიშნულ მომენტებთან შეუღლებულია ეკონომიკის რეალური სექტორის შევიწროება, საწარმოთა მნიშვნელოვანი ნაწილის გაკოტრების საშიშროება. (რეალურ სექტორში არსებულ საწარმოთა დიდ ნაწილს უმცირდებათ გადარჩენის შანსი).

4. ეროვნული შემოსავლის გადანაწილება პარაზიტული მოხმარების სასარგებლოდ. ჩვენ ნათლად ეხედავთ, რომ შემოსავალი სულ უფრო ეზრდება ელიტარულ ჯგუფს, “იატაკქეშა” მოხმარების ჩათვლით, რაც დაკავშირებულია დამცავი და სხვა მომსახურე იმ სტრუქტურების გაფართოებასთან, რომლებიც კლანებს ემსახურებიან, მაშინ როდესაც სახალხო მემურნეობრივი სფერო, რომელიც მოწოდებულია უზრუნველყოს მოსახლეობის უდიდესი ნაწილის კეთილდღეობა (სახალხო მოხმარების ინდუსტრია, ჯანმრთელობის დაცვა, სამედიცინო მომსახურება, განათლება, კულტურა და სხვა) თითქმის სრული განადგურების პირზეა;

5. ხდება კრიმინალური ურთიერთობების კელაეწარმოების მყარი სისტემის ფორმირება. ამასთან მისი კელაეწარმოების მთავარი მექანიზმი დაკავშირებულია ფორმირებული კლანების ფაქტიურად დომინირებულ როლთან საერთო სახელმწიფოებრივი ეკონომიკურ-პოლიტიკური გადაწყვეტილების მიღებაში და აბსოლუტური კონკურენტუნარიანობის ფლობაში სხვა სამეურნეო სუბიექტებთან შედარებით. ხოლო საწარმოები, რომლებიც თავიანთი რისკის ფასად მუშაობენ, კანონმორჩილები არიან და ზუსტად იხდიან გადასახადებს, არ ჰყავთ “მფარველები” (ე.წ. “კრიშები”) სახელისუფლებო სტრუქტურებში და სამართალდამცავ ორგანოებში, არებითად გაკოტრებისათვის არიან განწირულნი. ასეთი სისტემა ეკონომიკაში ახდენს კრიმინალური ურთიერთობების გენერირებას.

6. მთელი სიმძლავრით მუშაობს ხაზინის პერმანენტული ქურდობის მექანიზმები, თანაც არა მხოლოდ ფარული, არამედ ღია. “კლასიკურ” მაგალითს წარმოადგენს სიტუ-

აცია. სახელმწიფო ვალდებულებების ბაზარზე, რომელიც ნაწილდება ბიუჯეტის მომსახურე პრივილიგირებულ კომერციულ ბანკებს შორის 'სემადალი რეალური პროცენტი'. ასეთ სიტუაციაში მთელი ბიუჯეტი შესაბამისი ინტერესების მომსახურებისკენაა მიმართული, რომლის შედეგია ერთი მხრივ, საბიუჯეტო სახსრების უზარმაზარი გადახარჯვა კანონმდებლობით დადგენილი შინაგანი ვალის მომსახურების, სახელმწიფო აპარატის შენახვის, სახელმწიფო სესხების გაცემის ღირებულებთან შედარებით, მეორე მხრივ კი – მუდმივად დაუფინანსებელი ხარჯები სოციალურ-კულტურულ საჭიროებებზე, ჯანმრთელობის დაცვაზე, მეცნიერებაზე, განათლებაზე, თავდაცვაზე და სხვა.

7. ფაქტიურად არ არსებობს ხელისუფლების კონტროლის მექანიზმი საზოგადოების მხრიდან. ვერც პარლამენტი და ვერც არასამთავრობო საზოგადოებრივი ორგანიზაციები ვერ აკონტროლებენ არა მხოლოდ ქვეყნის მთავრობას, ან საქართველოს ბანკს, არამედ აღმასრულებელი ხელისუფლების ცალკეულ სტრუქტურებსაც კი, რომ არაფერი ეთქვათ ავტონომიურ წარმონაქმნებზე. ყოველივე ეს შესანიშნავად უწყობს ხელს სახელმწიფო საკუთრებისა და საბიუჯეტო შემოსავლების კრიმინალურ განაწილებას და მასში მონაწილე კლანები კოლოსალურ მონოპოლიურ უპირატესობას ფლობენ. მაშინ როდესაც, ყველა დანარჩენი სამეურნეო სუბიექტების წინაშე მხოლოდ ორი არჩევანია დარჩენილი: რაღაცნაირად შეძლონ და შეეგუონ მათ, ან გაკოტრდნენ და არსებობა შეწყვიტონ.

8. ჩრდილოვანი ეკონომიკა არა მხოლოდ დამანგრეველ ზემოქმედებას ახდენს ქვეყნის სოციალურ, ეკონომიკურ და კულტურულ განვითარებაზე, არამედ დამნაშავეობის მდგომარეობაზეც ფართო გაგებით. რამდენადაც მართლსაწინააღმდეგო საქმიანობაში ითრეკს მოსახლეობის სულ უფრო მეტ რაოდენობას და ახალ სოციალურ ფენებს. ამიტომ ხშირად გამოითქმის აზრი იმის შესახებ, რომ ქვეყანა მთლიანად კრიმინალიზებული ხდება და დამნაშავე, თუმცა ფულიან და გავლენიან კლანებს ქვეყანაში ფაქტიურად ყველაფრის გაკეთება შეუძლიათ.

9. ეკონომიკური ურთიერთობების კრიმინალიზაციის

პირდაპირი შედეგია პირადი უსაფრთხოების, საკუთრების შენახვისა და დაცვის მუდმივი შიში. ეს ბევრად უწყობს ხელს მოსახლეობის მასიურ ემიგრაციას და კაპიტალის საზღვარგარეთ გადინებას. ქვეყნიდან გადის ერის ტვინი და გონება, ეკარგავთ არა მარტო გენო- არამედ ინტელექტუალურ ფონდსაც, რაც მეტად სერიოზულ სახელმწიფო პრობლემას წარმოადგენს. დღეს ხალხს იმედის თვალი ახალი ხელისუფლებისაკენ აქვს მიპყრობილი.

მაშასადამე, არაკონტროლირებადი ჩრდილოვანი ეკონომიკური ურთიერთობები დღემდე (პირობითად “ვარდების რევოლუციამდე”) სულ უფრო ფართოვდებოდა და მოიცავდა ეკონომიკური საქმიანობის ახალ სფეროებს, იძენდა მეტად შესამჩნევ პოლიტიკურ გავლენას, იქცეოდა ფაქტორად, რომელიც ხელს უშლიდა სახელმწიფოს თავისი ფუნქციების ეფექტიანად განხორციელებაში და კანონიერების უზრუნველყოფაში სამეურნეო თუ ფინანსურ სფეროებში. უახლოეს პერიოდში ალბათ ძნელად მოხერხდება აქამდე არსებული მყარად ჩამოყალიბებული ჩრდილოვანი ურთიერთობების არსებითი აღმოფხვრა. ჩრდილოვანი ეკონომიკური პროცესების განვითარების ეკონომიკურ-სამართლებრივი პროგნოზი შესაძლოა განისაზღვროს აქამდე შენარჩუნებული კრიმინოგენული ფაქტორების მიზნობრივი კომპლექსით ეკონომიკაში, რომელიც ახდენდა ჩრდილოვანი ეკონომიკის ზრდის ტენდენციების ფორმირებას. ამიტომ, სათანადო საკანონმდებლო ბაზის არ არსებობა, შეცდომები სასამართლო რეფორმაში, მისი გაჭიანურება და დაუსრულებლობა, სუსტი სამართალდამცავი საქმიანობა, სამსახურებრივი და სახელმწიფო ინტერესებისადმი ღალატი და მრავალი სხვა, ხელს უწყობდა და ასტიმულირებდა ჩრდილოვანი ეკონომიკის აყვავებასა და გაფუჩქვანას, კვებავდა სახელმწიფო მოხელეების კორუმპირებულ ფენას, მჭიდროდ იყო გადახლართული დამნაშავე ელემენტებთან, იკრებდა ძალას და ამჟღავნებდა ძალაუფლებისაკენ სულ უფრო მეტ სწრაფვას და ქვეყანაში ქმნიდა ეროვნული უსაფრთხოების რეალურ საშიშროებას მთელი საზოგადოებრივი ცხოვრების კრიმინალიზაციით. ენახოთ რა მდგომარეობა იქნება ხვალ, ხალხმა უკვე გამოხატა თავისი დამოკიდებულება აღნიშნული და სხვა მსგავსი პრობლემე-

2.5. კორუფცია - მიზეზები, სახეები, შედეგები

კორუფცია, როგორც სოციალურ-ეკონომიკური მოვლენა, ყველა საზოგადოებრივ-ეკონომიკური ფორმაციისათვის არის დამახასიათებელი, განსხვავება მხოლოდ მასშტაბებშია. ქვეყანაში, რომელიც ჯანსაღ საზოგადოებრივ ურთიერთობებს ემყარება, მასიური კორუფცია არ არსებობს, კორუფცია მასიური ხდება იქ, სადაც ამის ხელშემწყობი პირობებია, როდესაც საზოგადოების განვითარების შინაგანი პრობლემები, როგორც ეკონომიკასა და პოლიტიკაში, ისე სახელმწიფო აპარატში აყალიბებს მყარ, შინაგანად სტაბილურ და კარგად ორგანიზებულ სისტემას, რომელსაც თავის მხრივ, ასაზრდოებს კონკურენციის სისუსტე, არაჯანსაღი ეკონომიკური აქტივობა და სუსტი სამოქალაქო საზოგადოება.

რა შეიძლება ჩაითვალოს კორუფციად? საზოგადოებაში ამაზე ერთგვაროვანი პასუხი არ არსებობს, რამდენადაც ერთსა და იმავე ქმედებას სხვადასხვა საზოგადოებრივ საფეხურზე და სხვადასხვა მრწამსის ადამიანი სხვადასხვანაირად აღიქვამს. ერთისათვის ის აბსოლუტურად მიუღებელი და უკანონოა, მეორისათვის პირიქით, სრულიად ჩვეულებრივი, ყოველდღიური პრაქტიკა, აღიქმება როგორც ხელფასზე დანაშაუტი და სტიმული იმ მუშაობისათვის, რომელიც მას ისედაც ევალება.

ტერმინ “კორუფციაში” იგულისხმება სახელმწიფო მოხელეებისა და თანამდებობის პირების მიერ მათთვის მინიჭებული უფლება-მოსილებების არაკეთილსინდისიერი გამოყენება საკუთარი ინტერესების შესაბამისად.

სიტყვა “კორუფცია” ლათინური წარმომავლობისაა და მოსყიდვას ნიშნავს.

კორუფცია, როგორც სოციალური და ეკონომიკური მოვლენა განსაკუთრებით მასშტაბური, ყოველისმომცველი და საშიში ხდება საბაზრო ურთიერთობებზე გარდამავალ ქვეყნებში, როდესაც სახელმწიფო მოხელეებს ხელს არ აძლევთ ლიბერალური ეკონომიკური რეფორმებისა და პოლიტიკის გატარება, რაც პოსტკომუნისტური ეკონომიკის ტრანსფორმა-

ციის დროს საბაზრო ურთიერთობებზე გადასვლის შეფერხებასა და გაჭიანურებას განაპირობებს. თავის მხრივ, ეკონომიკის ტრანსფორმაციის შედეგად მოშლილი ეკონომიკური ურთიერთობები მეტად ნოყიერი ნიადაგია კორუფციის იმ მდიდარი საბჭოური გამოცდილების გამოსაყენებლად, რომელიც მისთვის მბრძანებლურ-ადმინისტრაციული სისტემის პირობებში იყო დამახასიათებელი.

რამდენადაც კორუფცია მსოფლიო პრობლემად ითვლება, მას სულ უფრო მეტ ყურადღებას უთმობენ სხვადასხვა საერთაშორისო ორგანიზაციები, იქნება ეს გაერთიანებული ერების ორგანიზაცია, ევროსაბჭო თუ მსოფლიო სავაჭრო ორგანიზაცია, ევროგაერთიანება თუ ეკონომიკური თანამშრომლობისა და განვითარების ორგანიზაცია.

ამერიკაში კორუფციად ითვლება სხვადასხვა რანგის სახელმწიფო მოღვაწეების, სახელმწიფო აპარატის თანამშრომლების, ბიზნესმენებისა და სხვა პირების მიერ ოფიციალური მოვალეობის შესრულებისაგან თავის არიდება, გამომდინარე პირადი, ოჯახური ან ჯგუფური ინტერესებიდან ძირითადად ანგარებითი მიზნით:

კორუფციის მიზეზები და წყაროები სხვადასხვა ქვეყანაში შეიძლება სხვადასხვა იყოს. საქართველოში კი მათ შორის ყველაზე მნიშვნელოვნად შეიძლება ჩაითვალოს:

- გარდამავალი პერიოდისათვის ნიშანდობლივი ის რეალობა, რაც ქვეყნისათვის არის დამახასიათებელი, კერძოდ, პოსტ-კონფლიქტური მდგომარეობა, რომლის შედეგადაც, საქართველოს ტერიტორიაზე არსებობენ ისეთი ზონები, რომელზედაც ქვეყნის იურისდიქცია არ ვრცელდება და საიდანაც დიდი რაოდენობის კონტრაბანდული საქონელი შემოდის. რაც ადგილობრივ მეწარმეს აიძულებს ხშირად თავი აარიდოს გადასახადების გადახდას, რათა შეძლოს კონტრაბანდული საქონლისათვის კონკურენციის გაწევა. მაგალითად, ცალკეული სახეობის იმპორტირებული ფრანგული ღვინოების სარეალიზაციო ფასი 5-7 დოლარია, რაც შეუძლებელი უნდა ყოფილიყო პროდუქციის სრულყოფილი დაბეგურის შემთხვევაში. მაშინ, როდესაც კომპანია “ჯუშ” მაღალი კლასის “ხენჯკარას” 7,7 დოლარად ყიდის, “ქინძმარაულს” – 8,75 დოლარად და ა.შ. ანუ განსხვავება 35-40%-ია იმპორტუ-

ლი საქონლის სასარგებლოდ. ასევე, ქვეყნის ტერიტორიაზე შემოტანილი არაფალსიფიცირებული არაყი “აბსოლუტი“-ს გასაყიდი ფასი სრულყოფილი დაბეგვრის შემთხვევაში შეუძლებელია 4 დოლარს შეადგენდეს. ანალოგიური მდგომარეობაა უმეტესი სახის კვების პროდუქტის წარმოებისა და რეალიზაციის სფეროში.

სამწუხაროდ, გარე ფაქტორებისა და საზღვრების მოუწესრიგებლობის პრობლემა ზოგიერთი კორუმპირებული ჯგუფისათვის არალეგალური შემოსავლის წყაროდ იქცა;

- ტოტალური სისტემის იდეოლოგიური მემკვიდრეობა, ძველი მენტალიტეტის გადჩონაშთები, როგორც სახელმწიფო სტრუქტურებში, ისე კერძო სექტორშიც. სახელმწიფო სტრუქტურებში, ახალი კვალიფიკაციისა და აზროვნების მქონე მოხელეთა დეფიციტის გამო, ჯერაც შენარჩუნებულია ძველი მენტალიტეტით მოაზროვნე ბიუროკრატიის დიდი ნაწილი, რომლებიც ჯერ კიდევ საბჭოთა ხელისუფლების დროიდან არიან მიჩვეულები კორუფციულ ურთიერთობებს, ხოლო მართვის სადავეებიდან მათი ჩამოშორება ჯერაც გადაუჭრელ პრობლემად რჩება.

ძველი აზროვნების აღმოფხვრა პრობლემატურია კერძო სექტორშიც. მიუხედავად იმისა, რომ ძველ, ე.წ. “წითელ” ღირეპტორებს თანამედროვე მენეჯერები ჩაენაცვლა, საწარმოთა მმართველების ერთი ნაწილი ჯერ კიდევ, მბრძანებლური ეკონომიკის პირობებისათვის დამახასიათებელი მეთოდებით ხელმძღვანელობს და ცდილობს ზემოქმედება მოახდინოს ხელისუფლებაზე მათთვის ხელსაყრელი გადაწყვეტილებების მიღების მიზნით, რათა გამოიყენოს სხვადასხვა შეღავათი და რესურსი (მსოფლიო ბანკის გამოკვლევების თანახმად, ის საწარმოები, რომელთა მნიშვნელოვანი წილი ან აქციების საკონტროლო პაკეტი სახელმწიფოს ხელშია, ჩვეულებრივ, უფრო ნაკლებად ზარალდებიან კორუფციის გამო, რადგან ამ უკანასკნელთ იცავს ის კავშირურთიერთობები, რომლებიც მათ ხელმძღვანელებს აქვთ);

საზოგადოებაში გაბატონებულია კორუფციასთან შემგუებლობითი განწყობა, ბიზნესმენტა მზადყოფნა გადაიხადონ ქრთამი. პრაქტიკულმა და ცხოვრებისეულმა გამოცდილებამ ბიზნესმენტო უმეტესობა დაარწმუნა, რომ

ქრთამის, ცალკეულ მოხელეთა მოსყიდვისა და საერთოდ კორუფციის გარეშე ვერავითარ საქმეს ვერ გააკეთებენ. წინააღმდეგ შემთხვევაში იმდენად ბევრი პრობლემა შეექმნებათ, რომ საქმიანობის გაგრძელებას საერთოდ ვერ შეძლებენ. საწარმოებში ჩატარებული გამოკითხვის შედეგები მოწმობს, რომ საწარმოები, თავიანთი სამეწარმეო მოვების თითქმის ნახევარს ქრთამის სახით უხდიან სხვადასხვა სტრუქტურებს. ზოგჯერ ქრთამის სახით გაწეული დანახარჯები აღემატება ოფიციალურ გადასახადს, მაგრამ ისინი მაინც განაგრძობენ კორუფციულ ურთიერთობებში მონაწილეობას, რადგან (მსოფლიო ბანკის საერთაშორისო ექსპერტების გამოკითხვის თანახმად) არაოფიციალურ გადასახდელებს ჩვეულებრივ და აუცილებელ მოვლენად მიიჩნევენ.

სტატისტიკის სახელმწიფო დეპარტამენტის მიერ გამოკითხულ მეწარმეთა შეფასებები მათ საქმიანობაში ხელისშემშლელი ფაქტორების თაობაზე ასე დალაგდა: პირველ ადგილზე აღმოჩნდა მოუწესრიგებელი საგადასახადო სისტემა – მეწარმეთა 72%; მეორეზე – კორუფცია, მეწარმეთა 63%; მესამეზე – ბიზნესის ინტერესების დაუცველობა ხელისუფლების მხრიდან, მეწარმეთა 51%; შემდეგ – მოსახლეობის დაუსაქმებლობა (42%); ენერგოკრიზისი – (25%); მაკონტროლებელი ორგანოების ზედმეტად ჩარევა ბიზნესში – (19%); საბანკო სისტემის არასაიმედოობა – (11%).¹

ეკონომიკის სამინისტროს მიერ დასახელებული ამ სამი მთავარი მიზეზის გარდა, ბევრი სხვა მიზეზიცაა მოძიებული, რომელთაგან შეიძლება დასახელდეს ისეთებიც, როგორიცაა:

- თანამდებობის პირების (სახელმწიფო მოხელეების) და პოლიტიკური მოღვაწეების მატერიალური უზრუნველყოფისა და პროფესიონალიზმის დაბალი დონე;

- სოციალურ-ეკონომიკური სისტემის ინსტიტუციური მოწყობის არაეფექტიანობა;

¹ საქართველოს მრეწველობის, ეკონომიკისა და ვაჭრობის სამინისტროს ბროშურა, ჩრდილოვანი ეკონომიკის ლეგალიზების საგანგებო პროგრამის ძირითადი სოციალურ-ერკონომიკური მიმართულებების შესახებ. თბ. 2000, გვ. 13-17.

- საზოგადოების სიღარიბე;
- მოქალაქეთა უფლებრივი დაუცველობა;
- არსებული არახელსაყრელი გარემო;

კანონმორჩილების, კანონის უზენაესობის აღიარების კულტურის უქონლობა საზოგადოების დიდ ნაწილში და სხვ. არასამთავრობო, არაკომერციულმა გაერთიანება “ბიზნეს-ლიგამ”, “საზოგადოების კვლევის ცენტრის” მონაწილეობით ჩაატარა მეწარმეთა გამოკითხვა კორუფციასთან მათი დამოკიდებულების შესწავლის მიზნით. “ბიზნეს-ლიგა”, როდესაც რესპოდენტად მეწარმეებს ირჩევდა, ხელმძღვანელობდა პრინციპით, რომ მეწარმეს, ჩვენი საზოგადოების სხვა სუბიექტებზე მეტად და უფრო ხშირად უხდება ქრთამის მიცემა სახელმწიფო მოხელეებისათვის და თავისი საქმის მასშტაბის მიხედვით შეხება აქვს, როგორც ბიუროკრატიულ, ასევე პოლიტიკურ კორუფციასთან. მან სხვაზე უკეთ იცის კორუფციის “სამზარეულო” და დეტალურად იცნობს იქ გაბატონებულ წესებს და კანონებს, რომლებიც დღეს ჩვენი ეკონომიკის ფუნქციონერების წესრიგს განსაზღვრავენ. ამასთან მეწარმე, საზოგადოების სხვა ფენებთან შედარებით მეტი პასუხისმგებლობის გრძნობით ხელმძღვანელობს და მისი კერძო ინტერესი სულ უფრო მეტად იღებს საზოგადოებრივი ინტერესის სახეს. ყოველი მეწარმე, რა თქმა უნდა, პირველ რიგში შემოსავლის მიღებით არის დაინტერესებული, მაგრამ ის მომავალზეც ფიქრობს და სისხლხორცეულად არის დაინტერესებული მისი საქმიანობისა და ცხოვრების იმ აუცილებელი პირობების შექმნით, რომელთა უზრუნველყოფა მის ძალებს აღემატება და მხოლოდ საზოგადოებისა და სახელმწიფოს ერთობლივი ძალისხმევით არის შესაძლებელი. ამიტომ მეწარმე თვითონაცაა დაინტერესებული კორუფციის აღმოფხვრით.¹ როგორც საყოველთაოდ ცნობილია, კორუფციას ვხვდებით ყველგან, იქნება ეს სახელმწიფო დაკვეთა, კრედიტების გაცემა, ლიცენზირება, ფირმების ლობირება, საბიუჯეტო თუ უცხოური დონორი ორგანიზაციების სახსრების განაწილება, პრივატიზაცია, სახელმწიფო მოხელის მიერ უცხოელი ინვესტორების წილში ჩაჯდომა და

¹ მეწარმეობა და კორუფცია საქართველოში, თბ. 1998 წ. გვ. 6-7

სხვა. თუმცა ეს უკანასკნელი ყველას მიერ კორუფციად არ აღიქმება, რამდენადაც ითვლება, რომ ის არა მარტო თვითონ მდიდრდება, არამედ ხელს უწყობს საქვეყნო საქმესაც.

კორუფციის ყველაზე მნიშვნელოვან მახასიათებლად აღიარებულია მისი მასიურობა, რამდენადაც ის ყველგან არსებობს. მაგრამ მისი მასშტაბების მიხედვით განასხეავენ სახელმწიფო ფუნქციონირების ორ წონასწორულ მდგომარეობას – კორუფციის მაღალი და დაბალი მაჩვენებლების მიხედვით. იშვიათი კორუფციის შემთხვევაში შედარებით ადვილია მისი გამჟღავნება, სისტემური კორუფციის შემთხვევაში კი ძალზე გართულებული.

კორუფციის ხასიათი დამოკიდებულია იმაზეც, თუ ხელისუფლების რომელ დონეზე ხორციელდება ის. მაღალ პოლიტიკურ და მმართველობით დონეზე კორუფცია მეტ რისკთან და მეტ ფულთან არის დაკავშირებული, რაც იწვევს ადამიანების ერთმანეთზე დამოკიდებულებისა და ნდობის ფაქტორის მნიშვნელობის გაზრდას. მმართველობის დაბალ დონეზე კორუფციაში უფრო ფართო მასები მონაწილეობენ და ამდენად მისი დამალვა უფრო პრობლემატურია.¹

მასიური კორუფცია მოხელეთა ფართო წრეს მოიცავს და ამიტომ მასთან ბრძოლა პოლიტიკური ღონისძიებების გატარების გარეშე შეუძლებელია, მაშინ როდესაც დაბალი დონის კორუფციის აღკვეთა ადმინისტრაციული რეფორმებითა და მართვის გაუმჯობესების სხვადასხვა ზომებითაც შეიძლება.

“ბიზნეს ლიგის” მიერ ჩატარებულმა გამოკითხვამ მოიცვა 50-მდე მეწარმე, ძირითადად ადგილობრივი წარმოებისა და მომსახურების სფეროდან, ანუ იმ სფეროებიდან, რომლებიც ყველაზე მეტად ზარალდებიან კორუფციის გამო. მიუხედავად იმისა, რომ გამოკითხვულებსაც და რესპოდენტებსაც კარგად ესმოდათ, რომ კორუფცია ხელისუფლების ზედა ეშელონებიდან იწყება, ისინი აღნიშნულ საკითხს არ შეხებიან.

მეწარმეთა გამოკითხვამ, რომელიც სრული გულახდილობის პირობებში მიმდინარეობდა, აჩვენა, რომ პრაქტიკუ-

¹ დასახელებული ნაშრომი, გვ. 9-11

ლად ყველა საქმე კეთდება ან ქრთამით, ან ნაცნობობით; ზოგჯერ კი საჭიროა ერთიცა და მეორეც. პრობლემების იმ ფართო წრიდან, რომელთადაც თითოეულ მეწარმეს თითქმის ყოველდღიური შეხება აქვს, გამოიყო რამდენიმე კორუფციასთან დაკავშირებული ყველაზე მნიშვნელოვანი პრობლემა:¹

- გადასახადები, მოსაკრებლები, მაკონტროლებელი ორგანოები. მეწარმეები თვლიან, რომ უამრავი მაკონტროლებელი ორგანო არსებობს, რომელთა მუშაობა ერთმანეთთან არ არის კოორდინირებული. მაგალითად, რაიონის, ქალაქის და რესპუბლიკის საგადასახადო ინსპექციები, საგადასახადო პოლიციები, უშიშროების სამსახური, თბილისის მერიის მომხმარებელთა დაცვის სამსახური, კონტროლის პალატა, სანეპიდსადგური, სახანძრო სამსახური და სხვა – სულ დაახლოებით 30-მდე უწყება (სხვადასხვა საზოგადოებრივი ორგანიზაციების ჩათვლელად). ყოველ წუთს შეიძლება მათგან რომელიმე მოვიდეს საწარმოში და თუნდაც ყველაფერი წესრიგში იყოს, მათი გასტუმრება ფულის გარეშე პრაქტიკულად შეუძლებელია.

უნდა აღინიშნოს, რომ ფირმების გარკვეული ნაწილი ახერხებს ყველა გადასახადის გადახდას, თუმცა ეს არ იცავს მათ ქრთამის გამოძალვის პრაქტიკისაგან.

ცალკეული საწარმოების პრობლემები ბევრად არის დამოკიდებული თვით საწარმოების (ორგანიზაციების) სიდიდეზე. მაგალითად, მსხვილი ორგანიზაციებისათვის, რომელთა დიდი ნაწილი ფაქტიურად არ მუშაობს, ძალზე პრობლემატიურია ქონებისა და მიწის გადასახადი. ამასთან დიდი საწარმოები კრედიტებზე და ინვესტიციებზე არიან დამოკიდებულნი და ამდენად სახელმწიფო პოლიტიკასა და კორუფციაზე მაღალ ემფლონებში. მაშინ, როცა წერილი საწარმოებისათვის უფრო პრობლემატურია ურთიერთობა ბიუროკრატიულ-ჩინოვნიკურ სახელმწიფო აპარატთან.

საქართველოს შიგნით არსებულ კონკურენტულ გარემოს ჯერ კიდევ (თუმცა ბრძოლა უკვე დაიწყო) ჩრდილოვანი

¹ მარინა მუსხელიშვილი, ნატო ნიაური, მეწარმეები კორუფციის შესახებ, ბროშურაში “მეწარმეობა და კორუფცია საქართველოში,” თბ. 1998. გვ. 12-23.

სექტორი განსაზღვრავს, რამდენადაც ადგილობრივი ბაზარი გაჯერებულია საექვო წარმომავლობისა და ხარისხის იმპორტული საქონლით, რომელიც იაფია იმიტომ, რომ იმპორტიორს გადახდილი არ აქვს არც საბაჟო და არც დამატებული ღირებულების გადასახადი. ამასთან, ეს საქონელი მწარმოებელ ქვეყანაშიც უმეტესად ჩრდილოვან სექტორშია წარმოდებული. ქვეყნის შიგნით მასიური მყიდველის დაბალი მსყიდველობითუნარიანობის გამო, კონკურენციის ძირითადი ფაქტორი ხდება არა ხარისხი, არამედ საქონლის ფასი. შედეგად კოტრდება ადგილობრივი მწარმოებელი, რომელსაც ანალოგიური საქონლის წარმოების თვითღირებულებაც კი გასაყიდ ფასზე მეტი უჯდება.

თავის მხრივ, ქვეყანაში დიდი რაოდენობის განუბაყუბელი (დაუბეგრავი) ანუ სათანადო დოკუმენტაციის უქონლად საქონლის შემოტანის გამო, პროდუქციის რეალიზატორები (შესაძლოა მწარმოებლებიც) თავიანთ დოკუმენტაციაში ვერ უჩვენებენ რეალურ თანხებს. პრობლემის მოგვარება მხოლოდ ქრთამის გაღებით არის შესაძლებელი.

არსებული საგადასახადო კოდექსისა და სხვა ნორმატიული აქტების ხშირი ცვლილება, მეწარმეთა აზრით, არის ბევრი საკამათო სიტუაციის წარმოქმნის საფუძველი, რაც აუცილებელს ხდის ქრთამის მიცემას. წინააღმდეგ შემთხვევაში გამომძალველისაგან თავის დაცვა შეუძლებელია. სასამართლოში ჩივილები და საკუთარი სიმართლის დამტკიცება კიდევ უფრო მეტ ხარჯებთან და დროის ხარჯვასთან არის დაკავშირებული.

მეწარმე არ არის დაცული სხვადასხვა ჯურის გამომძალველისაგან. მაგალითად, საგადასახადო ინსპექციის ინსპექტორი უფლებამოსილია შემოვიდეს საწარმოში, შეამოწმოს, დათვალოს პროდუქცია, დააჯარიმოს თუ რაიმე დარღვევა იპოვა. გამოსავალი აქაც ქრთამის მიცემაა.

საგადასახადო ინსპექცია მეწარმეთა კიდევ ერთი თავის ტკივილია. მეწარმეები თვლიან, რომ საგადასახადო ინსპექციაში, ისევე როგორც თვითონ საწარმოშიც ორგვარი გეგმები და ბუღალტერიაა – შავი და თეთრი. თეთრი – ბიუჯეტში ჩასარიცხად არის გათვალისწინებული, შავი – მოხელეთა ჯიბეში ჩასადებად. თვითონ ინსპექტორიც თავის

უფროსზეა დამოკიდებული - მან ობიექტიდან ფულის მოტანა უნდა უზრუნველყოს. ვერ მოიტანს და სარფიან ობიექტს სამუდამოდ დაემშვიდობება. მისთვის კვალიფიკაციის ამაღლება სწორედ გამოძალვის მეთოდების დაუფლების სრულყოფასთან ასოცირდება.

- მექრთამეობა საბაჟოზე ყველაზე დიდი პრობლემაა და მეწარმეების აზრით, სწორედ ეს არის ადგილობრივი მრეწველობის განვითარების ერთ-ერთი ყველაზე ხელშემშლელი ფაქტორი. მეწარმეთა დამოკითხვის დროს დასახელდა მრავალი შემთხვევა, როდესაც მეწარმეს სურვილი ჰქონდა გადაეხადა ყველა გადასახადი და ყველაფერი კანონის ფარგლებში მოეგვარებინა. მაგრამ ამის შესაძლებლობა თვითონ მებაჟეებმა არ მისცეს. მებაჟემ ამ თანამდებობის მოსაპოვებლად საკმაოდ მსხვილი თანხა გადაიხადა, რომლის ამოღებაც მას მხოლოდ საქონლის გადამზიდველებისაგან შეუძლია. ამიტომ ის თავისას ცდილობს, წინააღმდეგობის შემთხვევაში კი ათასგვარ მიზეზს ასახელებს, რის შედეგადაც პიროვნება, ვინც ქრთამი არ გადაიხადა, ბევრად უფრო ზარალდება, რადგან ის უფლებრივად დაუცველია. ქრთამის მიცემის შემთხვევაში კი ყველა პრობლემა ძალზე სწრაფად და უმტკივნეულოდ გეარდება.

- მეწარმეებისათვის პრობლემატურია ურთიერთობები სხვადასხვა სახის სამსახურებთან, მაგალითად თელასთან, სახანძრო და სანიტარულ სამსახურებთან და სხვა. ყველა მათგანს ფულის გადახდა სჭირდება სხვადასხვა ნიხრით, 5-50 ლარამდე.

- ლიცენზიების აღებაც გარკვეულ ოფიციალურ და არაოფიციალურ ხარჯებთან არის დაკავშირებული, ისევე, როგორც დროის დაკარგვასთან.

საქმის ნორმალური წარმართვისათვის მეწარმეს კრედიტი ესაჭიროება, ადგილობრივი ბანკიდან კრედიტის აღებას სჭირდება გირაო, უპროცენტო უცხოურ კრედიტს კი ქრთამი იმ ბანკში, საიდანაც ამ კრედიტის აღებაა შესაძლებელი.

- სახელმწიფო დაკვეთის მიღება, მეწარმეთა აზრით, ქრთამით არის შესაძლებელი. ნაცნობობით შესაძლებელია დაკვეთის მოპოვება, მაგრამ აუცილებელია დამკვეთისათვის გარკვეული წილის დატოვება 5-20 პროცენტის ფარგლებში.

ვინც პროცენტს არ გადაიხდის, ძალიან მალე შეკვეთის გარეშე დარსება. აქ საჭიროა იმის აღნიშვნაც, რომ სახელმწიფო მოხელეები ზოგჯერ თვითონაც აფუძნებენ საკუთარ, ძირითადად კომერციული მომსახურებით დაკავებულ ფირმებს, რომელთაც კონკურენტებისაგან თავად უწყება იცავს. მიღებული მოგება ჩინოვნიკების ხელში რჩება, ეს არის შეფარული კორუფციის სახე, რამდენადაც ის მოხელე, რომლის მოვალეობაც საქმის გაკეთება იყო, ამას ფირმის მეშვეობით ახორციელებს (ლობირებული ფირმა).

- ინფორმაციის მისაწვდომობა რამდენადმე პრობლემატურია, რამდენადაც საბაჟოს დოკუმენტები პრაქტიკულად არ არსებობს, საგადასახადოსი კი იშვოება, მაგრამ ძალზე ხშირად იცვლება და ამიტომ მალე ძველდება. მეწარმეთა უმეტესობა ვერ ახერხებს ცვალებადი კანონებისა და ნორმატიული აქტების შესწავლას, ამიტომ იძულებულია მოხელეს მიენდოს, რის გამოც ხშირად ხდება მოტყუებისა და თანხის გამოძალვის მსხვერპლი. ამასთან მეწარმეები ჩივიან იმაზეც, რომ წესები, კანონები და ნორმატიული აქტები უფრო მოხელეების ინტერესების გათვალისწინებით არის მიღებული, ვიდრე მეწარმეების და ამდენად ისინი მიმართულია არა კორუფციის საწინააღმდეგოდ, არამედ უფრო მისი ხელშეწყობისაკენ.

მეწარმეთა გამონათქვამების გათვალისწინებით შეიძლება დავასკვნათ, რომ ერთ-ერთი მნიშვნელოვანი მიზეზი, რომლის გამოც მეწარმეები გაურბიან გადასახადების გადახდას არის ის, რომ ძალზე დაბალია გადასახადების გადახდის მოტივირება, ვინაიდან გადახდილი ფულის სანაცვლოდ ისინი სახელმწიფოსაგან თითქმის არანაირ მომსახურებას არ იღებენ. გადახდილი თანხები ძირითადად ბიუროკრატიული აპარატის შენახვას ხმარდება.

მეწარმეები, რომლებიც ამ საქმიანობით, რაღაც ზომით, საბჭოთა ხელისუფლების დროსაც იყვნენ დაკავებულნი, თვლიან, რომ კორუფციასთან დაკავშირებული სიტუაცია გაუარესდა, გახდა უფრო ქაოტური, დაირღვა როგორც დაწერილი, ისე დაუწერელი წესები, რომლებიც არეგულირებდნენ მეწარმის ურთიერთობებს სახელმწიფო მოხელესთან. თუმცა შემორჩა ზოგიერთი მსგავსებაც, მაგალითად, როგორც წი-

ნათ, ისე ახლაც მეწარმეებს აიძულებენ დაარღვიონ კანონები, რაც მათ უუფლებო და იოლად მართვადი ადამიანების როლში აყენებს, რათა საჭიროების შემთხვევაში ისინი ხელისუფლების სურვილის შესაბამისად გამოიყენონ.

მეწარმეთა აზრით, ასეთი მასშტაბური და სისტემური კორუფციის ძირითადი მიზეზებია:

1. მაღალი გადასახადები;
2. სახელმწიფო მოხელეების დაბალი ხელფასები;
3. მეწარმეთა მხრიდან კანონების დაცვის შეუძლებლობა და მეწარმეთა უუფლებობა სახელმწიფოსთან ურთიერთობაში;
4. სისტემის კორუმპირებულობის სათავეების ხელისუფლების ზედა ქმედონებში მოუძიებლობა;
5. საბჭოთადროინდელი მენტალიტეტით განპირობებული მიდგომები;
6. წარმოებაზე გადამეტებული კონტროლი და რეგულირება სახელმწიფოს მხრიდან.

მეწარმეები თვლიან, რომ კომუნისტური სისტემის აპარატი ფაქტიურად არ დარღვეულა, რამდენადაც ეს აპარატი თითქმის შეუცვლელად შეერწყა დამოუკიდებელი ქვეყნის მმართველობით აპარატს. ამდენად უცვლელი დარჩა საქმისადმი დამოკიდებულება, მენტალიტეტი და საქმიანი ურთიერთობის სტილი.

კორუფციის ძირითად სახეებად მიჩნეულია:

- მექრთამეობა;

კორუფციული ღობიზმი;

კორუფციული პროტექციონიზმი;

კორუფციული ფავორიტიზმი;

ფარული შენატანები პოლიტიკური მიზნებისათვის;

საერთაშორისო კორუფცია და ა.შ.

კორუფციის კლასიკურ გამოვლინებად ითვლება მექრთამეობა. ქრთამი შეიძლება იყოს ნებაყოფლობითი ან იძულებითი, ქრთამის საგანი კი ნებისმიერი მატერიალური ფასეულობა – ფული, ფასიანი ქაღალდები, უძრავი და მოძრავი ქონება, სხვადასხვა სახის მომსახურება.

ქრთამს ჩვეულებრივ აძლევენ მოხელეს უშუალოდ ან შუამავლის მეშვეობით, წინასწარი შეთანხმებით ან შეუთან-

ხმებლად, ზოგჯერ ღიად, 'უფრო ხშირად ფარულად.

ზოგჯერ ისედაც ხდება, რომ თანამდებობის პირი თითქოს არ იღებს ქრთამს, მაგრამ სარგებლობს კორუფციის სხვა სახეებით: ეწევა პროტექციას, ჩრდილოვან ლობიზმს, ყავს ფავორიტები. აღნიშნული საქართველოში ცხოვრების წესადაა ქცეული.¹

როგორც უკვე ვთქვით, კორუფცია მასიური მოვლენაა, და იგი ყველგან არსებობს, საქმე მასშტაბებსა და ხასიათშია. მასშტაბების მიხედვით შეიძლება განვასხვაოთ მაღალი და დაბალი მაჩვენებლები, ხასიათის მიხედვით მსხვილი და წვრილი, ხოლო გამოვლენის მიხედვით შემთხვევითი, სისტემატური და სისტემური. კორუფციის მასშტაბების გამოვლენა მისი საიდუმლო ბუნების გამო ძალზე რთულია. თუმცა, მეცნიერების მიერ შემუშავებულია სხვადასხვა მეთოდი, რომელიც დაფუძნებულია ძირითადად სოციალურ-ფსიქოლოგიურ ანალიზზე. სოციოლოგიურ ექსპერიმენტებზე, დაკვირვებებზე, შერჩევით გამოკითხვაზე, ინტერვიუებზე და სხვა. ამ მხრივ ფრიად საინტერესოა საქართველოს მეცნიერებათა აკადემიის წევრ-კორესპონდენტის, პროფესორ ვ. პაპავას მიერ შემუშავებული საგადასახადო კორუფციის ინდექსები, რომელიც შესაძლებელს ხდის საკმაოდ ზუსტად შეფასდეს კორუფციის ინდექსი და მასშტაბი საგადასახადო სფეროში.²

ცხრილი 4

კორუფციის ინდექსი მსოფლიოს სხვადასხვა ქვეყანაში
2000 წელს

Transparency International მიხედვით³

ყველაზე კორუმპირებული ქვეყნები			კორუფცია პოსტსაბჭოთა ქვეყნებში			ყველაზე არაკორუმპირებული ქვეყნები		
1.	ნიგერია	1,2	იუგოსლავია	1,3	ფინეთი			10

¹ ოთინაშვილი რ., დასახელებული ნაშრომი. გვ. 14

² შვეარდნაძე კ., ჩეჩელაშვილი რ., ჩოჩელი ვ., ხადური ნ., საგადასახადო კორუფციის პაპავას ინდექსები, თბ. 2000. გვ. 76.

³ მონაცემები აღებულია რ. ოთინაშვილის წიგნიდან, ჩრდილოვანი ეკონომიკა კორუფცია, თბ. 2002, გვ.141. საქართველოს მაჩვენებელი 1999 წლისაა.

2.	იუგოსლავია	1,3	უკრაინა	1,5	დანია	9,8
3.	უკრაინა	1,5	აზერბაიჯანი	1,5	ახალი ზელანდია	9,4
4.	აზერბაიჯანი	1,5	რუსეთი	2,1	შვეცია	9,4
5.	ინდონეზია	1,7	საქართველო	2,3	კანადა	9,3
6.	ანგოლა	1,7	უზბეკეთი	2,4	ისლანდია	9,1
7.	კამერუნი	2,0	ვიეტნამი	2,5	ნორვეგია	9,1
8.	რუსეთი	2,1	სომხეთი	2,5	სინგაპური	9,1
9.	კენია	2,1	მოლდავეთი	2,6	პოლანდია	8,9
10.	მოზამბიკა	2,2	რუმინეთი	2,9	დიდი ბრიტანეთი	8,7
11.	უგანდა	2,3	ყაზახეთი	3,0	ლუქსემბურგი	8,6
12.	საქართველო	2,3	ჩინეთი	3,1	შვეიცარია	8,6
13.	უზბეკეთი	2,5	ლატვია	3,4	ავსტრალია	8,3
14.	ვიეტნამი	2,5	სლოვაკეთი	3,5	აშშ	7,8
15.	ტანზანია	2,5	ბულგარეთი	3,5	ავსტრია	7,7

მსხვილი კორუფციის აუცილებელი ატრიბუტია მისი მონაწილეების მაღალი სოციალური სტატუსი, რაც მის კონფიდენციალურ პირობებს განაპირობებს და ხელს უწყობს ოლიგარქიული (მცირეთა ხელისუფლება) კლანების ჩამოყალიბებას. წერილი (მასიური) კორუფცია ძირითადად სოციალური კიბის დაბალ საფეხურებზე ხორციელდება. შემთხვევით კორუფციას შეიძლება ადგილი ჰქონდეს თვით ყველაზე არაკორუმპირებულ ქვეყანაშიც, სისტემატურს კი - ძირითადად განვითარებად და ეკონომიკურად სუსტად განვითარებულ ქვეყნებში. კორუფციის ყველაზე საშიშ გამოვლინებად მიჩნეულია სისტემური კორუფცია, რომელიც აღიქმება, როგორც კორუფციის ინსტიტუციალიზაცია საზოგადოებრივი ყოფის ყველა სფეროში, იქნება ეს ეკონომიკა, პოლიტიკა, განათლება, კულტურა, მეცნიერება, ხელისუფლება, სამართალი, პრესა თუ სხვა.

სისტემურ კორუფციაში ნებისით თუ უნებლიედ ჩაბმულია საზოგადოების მნიშვნელოვანი ნაწილი და არა მხოლოდ კორუმპირებული სახელმწიფო მოხელეები, რამდენადაც ქვეყანაში ჩამოყალიბებულია კორუფციული სისტემა, რომლის მონაწილეები ერთმანეთთან დაკავშირებულნი არიან სხვადასხვა დონისა და სიხშირის

კორუფციული კავშირურობით. კერძოდ, დაბალი დონის მოხელეები მაღალი დონის მოხელეებთან, რიგითი თანამშრომლები ადმინისტრაციასთან, მასწავლებელი მოსწავლესთან, ექიმი ავადმყოფთან, ლექტორი სტუდენტთან და სხვა. უმეტესობა თავს სისტემის მსხვერპლად მიიჩნევს და არა კორუმპირებულ პიროვნებად, რამდენადაც თვლის, რომ მარტო მას არაფრის შეცვლა არ შეუძლია, რომ იმპულსი ქვეყნის უმაღლესი ხელისუფლებიდან უნდა წამოვიდეს.

ცნობილმა ამერიკელმა ეკონომისტმა ვიტო ტანზიმ, ნაშრომში “კორუფცია მსოფლიოში – მიზეზები, შედეგები, მასშტაბები და წინააღმდეგობები,” რომელიც მან სავალუტო ფონდის დაკვეთით მოამზადა, აღნიშნა, რომ კორუფცია არის საბაზრო რეფორმების წინააღმდეგობების საკვანძო მომენტი გარდამავალი ეკონომიკის ქვეყნებში.¹ სწორედ აღნიშნული და შესაძლოა უფრო უარესი მდგომარეობაც იყო ჩვენს ქვეყანაში “ვარდების რევოლუციამდე”, როცა კორუფციის გარეშე ქვეყანას არსებობა აღარ შეეძლო. როდესაც ისე ამაღლდა “კორუფციის კულტურა,” რომ შეიქმნა გარკვეული ტრადიციები, ქცევის მარეგულირებელი დაუწერელი წესები და ეთიკა, ანუ მოხდა კორუფციის ინსტიტუციონალიზაცია. ნობელის პრემიის ლაურეატის, ამერიკელი მეცნიერის დ. ნორტის აზრით ინსტიტუტები, ესაა საზოგადოებაში დადგენილი ფორმალური და არაფორმალური “თამაშის წესები”, ანუ ადამიანის მიერ შექმნილი ორგანიზაციული ჩარჩოები, რომლებიც ახდენენ საზოგადოების წევრებს შორის ურთიერთობების, მათი აღგზნებითი მოტივების ორგანიზაციას.²

ჩრდილოვან ეკონომიკასა და კორუფციასა ერთი მხრივ, და სამართლებრივ ურთიერთობებს შორის, მეორე მხრივ უკუპროპორციული დამოკიდებულება არსებობს. განვითარებულ ქვეყნებში კორუფციასთან ბრძოლაში წარმატებას ძირითადად იმით აღწევენ, რომ სრულყოფენ და არეგული-

¹ საერთაშორისო სავალუტო ფონდის ანგარიში, მაისი, 1998, გვ. 16.

² Норт Д., Институты, институциональные изменения и функционирование экономики. М., Иностранная литература, 1997. гв. 17-18.

რებენ ეკონომიკურ ურთიერთობებს ბიზნესის სუბიექტებსა, მთლიანად მოსახლეობასა და სახელმწიფოს შორის. როდესაც სახელმწიფო ისეთ კანონებს იღებს, რომელიც მხოლოდ ცალკეული გაელენიანი ჯგუფების ინტერესების გამომხატველია, ასეთი კანონები თავიდანვე განუხორციელებლობისათვის არის განწირული და ძალაუფლების არ მქონეთ ისღა დარჩენიათ, არ დაემორჩილონ მათ, ანუ უკანონობას მიმართონ.

აშშ-ის საერთაშორისო განვითარების სააგენტოს დახმარებით საქართველოს საზოგადოებრივი აზრისა და მარკეტინგის კვლევის ასოციაციამ (CORBI), აპრობირებული მეთოდოლოგიის გამოყენებით ჩატარა სოციოლოგიური გამოკითხვა.¹

გამოკვლევამ აჩვენა საქართველოში ყველაზე კორუმპირებული ორგანიზაციების შემდეგი თანმიმდევრობა:

1. საგადასახადო სამსახური;
2. შინაგან საქმეთა სამინისტრო;
3. საბაჟო;
4. სასამართლო;
5. პარლამენტი;
6. ფინანსთა სამინისტრო.

ანუ, ყველა ის სახელმწიფო სტრუქტურა, რომელიც პირველ რიგში უნდა იდგეს სამართლებრივი სახელმწიფოს მშენებლობის სათავეებთან და წარმოადგენდეს ასეთი სახელმწიფოს მშენებლობის საძირკველს. ჩვენთან კი ყველაფერი პირიქით ხდებოდა.

სოციოლოგიური გამოკვლევა ჩაატარეს კორუფციის კვლევითი ცენტრის თანამშრომლებმაც, რომელთაც რესპოდენტებს მიმართეს შეკითხვით “რა უნდა გაკეთდეს საქართველოში სამართალდამცავი სისტემისადმი ნდობის მოსაპოვებლად.” რესპოდენტთა 71%-მა ამისათვის აუცილებლად ჩათვალა კორუფციის მოსპობა. მათი აზრით, კორუფცია არის ქვეყანაში არსებული ყველა მანკიერების მიზეზი და შედე-

¹ რეფორმების კოორდინირება სახელმწიფო სექტორში, ეფექტიანობის გაუმჯობესება და ბრძოლა კორუფციის წინააღმდეგ, თბ., 1998, გვ.11.

გიც, რომლის თუნდაც გარკვეულ ჩარჩოებში მოქცევის გარეშე ყველაფერი აზრს კარგავს და წყლის ნაყვას ემსგავსება.

მაშასადამე, თუ ცივილიზებულ ქვეყნებში კორუფცია ეკონომიკურ და კრიმინალურ ჩარჩოებშია მოქცეული, ჩვენთან მისი სისტემური ხასიათისა და ინსტიტუციალიზაციის გამო, ისეთი სიტუაცია შეიქმნა, რომ კორუფციის გარეშე არსებობა და ცხოვრება უბრალოდ შეუძლებელი გახდა, მაგრამ მისი შემდგომი ფრთაგაშლილი და შეუზღუდავი განვითარების შემთხვევაში ქვეყანაში შეუძლებელი გახდება პატიოსანი შრომით სიცოცხლის შენარჩუნება და არსებობაც კი, რამდენადაც ადამიანები კორუფციის გარეშე ვეღარც ნორმალურ განათლებას მიიღებენ, ვერც სამსახურს იშოვიან და ვერც წინ წაიწევენ, როგორც ეს იყო “ვარდების” რევოლუციამდელ პერიოდში.

კორუფცია ძირს უთხრის ეთიკასა და ზნეობას, ანგრევს იმ მორალურ სტიმულებს, რომელსაც ლეგიტიმური საზოგადოება ეფუძნება, საფრთხეს უქმნის ქვეყნის დამოუკიდებლობასა და მთლიანად სახელმწიფოებრიობას, ამასთან:

ეკონომიკაში: - თრგუნავს კონკურენციას, ამწვავებს ეკონომიკურ კრიზისს, ხელს უწყობს ბიუჯეტის სიმწირესა და დეფიციტს, ზრდის ქვეყნის საშინაო და საგარეო ვალს, ადიდებს ჩრდილოვანი ეკონომიკის მასშტაბებს, ამცირებს მოსახლეობის რწმენას რეფორმებისა და საბაზრო ეკონომიკის სიკეთისადმი.

პოლიტიკაში - ამცირებს მოსახლეობის ნდობას ხელისუფლებისადმი, ადიდებს მათ შორის გაუცხოვებას; ხელს უწყობს მაღალ სახელმწიფო თანამდებობებზე კლანების წარმომადგენლების დანიშვნას; დისკრედიტაციას უწევს სამართალსა და სამართალდამცავი ორგანიზაციების მუშაობას; საზოგადოებრივ ცნობიერებაში აყალიბებს წარმოდგენას მოქალაქეთა დაუცველობაზე; ამკვიდრებს დაუსჯელობის სინდრომს ხელისუფლების მაღალ ეშელონებში მყოფთა და მქონებელთა მიმართ; აძლიერებს ნიჰილიზმსა და უიმედობას, გულაცრუებას დემოკრატიული ფასეულობების მიმართ; აქვეითებს ხელისუფლების პრესტიჟს საერთაშორისო არენაზე.

სოციალურ სფეროში - ხელს უწყობს ქონების უსამარ-

თლო და უთანაბრო გადანაწილებას კლანების, ანუ უმცირესობის სასარგებლოდ და დანარჩენი მოსახლეობის, ანუ უმრავლესობის საზიანოდ, რაც იწვევს საზოგადოების შემდგომი პოლარიზაციის გაღრმავებას, მოსახლეობაში დემოგრაფიული სიტუაციის გამწვავებას, ერის არსებობის შენარჩუნებისა და მთლიანად ქვეყნის სოციალური მდგრადობის საფრთხეს.

მორალურ-ფსიქოლოგიურ სფეროში – აუფასურებს მორალურ და ზნეობრივ პრინციპებს, აყალიბებს მორალისა და ეთიკის ახალ ნორმებს, ორმაგ სტანდარტებს, ადიდებს ნეგატიური აქტივობის მაჩვენებლებს.

მაშასადამე, ისევე, როგორც აბსოლუტური ძალაუფლება, კორუფციაც აბსოლუტურად ხრწნის და ანადგურებს საზოგადოებრივი ცხოვრების ყველა მხარეს, საზოგადოების ყველა წევრს.

დღეს, როგორც არასდროს უკანასკნელი 10-12 წლის განმავლობაში, როდესაც კორუფცია ადამიანთა ერთი ნაწილის ცხოვრების წესი გახდა და მან თავისი აყვავების ზენიტს მიაღწია, როდესაც ასეთ პირობებში ცხოვრება შეუძლებელი გახდა, ხალხის მოთმინების ფიალა აივსო და მან აბოზოქრებული მდინარესავით “ვარდების” რევოლუციაში გადმოხეთქა, გაჩნდა რეალური შესაძლებლობა, რომ კორუფციასთან ბრძოლის იმპულსი და მაგალითი ხელისუფლების პირველი პირისაგან წამოვიდეს, ხალხს კი მიეცა შესაძლებლობა მას რეალურად თავი დააღწიოს. რა თქმა უნდა, ჩვენ გვესმის, რომ კორუფციას იმდენად ღრმად აქვს გადგმული ფესვები ჩვენს საზოგადოებასა და ცხოვრებაში, რომ მასთან ბრძოლა და მით უმეტეს მისი აღმოფხვრა ძალზე ძნელი საქმე იქნება, თუმცა გამოუვალი მდგომარეობა არ არსებობს, ზოგიერთ ქვეყანაში (მაგალითად, ფინეთში) შეძლეს მისგან თავის მთლიანად დაღწევა, ჩვენც უნდა შევძლოთ, თუ გვინდა ჭაობს თავი დაეაღწიოთ, ავაღორძინოთ ჯანსაღი საზოგადოებრივი ურთიერთობები და სახელმწიფო, გაეხდეთ მსოფლიო დემოკრატიული საზოგადოების ღირსეული და სრულფასოვანი წევრი.

2.6. ჩრდილოვან ეკონომიკასთან ბრძოლის ძირითადი ფორმები და მიმართულებები

ჩრდილოვანი ეკონომიკის არსებული მასშტაბები და მასთან დაკავშირებული ეკონომიკური განვითარების პრობლემები აშკარად გვიჩვენებენ ჩრდილოვან ეკონომიკასთან ბრძოლის ღონისძიებების შემუშავებისა და გატარების დაუინტეგრირებელი მოთხოვნის აუცილებლობას. ამ მოვლენის უდიდესი სირთულისა და მრავალწახნაგიანობის გათვალისწინებით შეუძლებელია და არარეალური ერთმა მცირე მოცულობის გამოკვლევამ მოიცვას მასთან ბრძოლის ყველა მხარე, ამდენად ჩვენ ისღა დაგვრჩენია, ბრძოლის ძირითადად ეკონომიკურ-სამართლებრივი ფორმებით შემოვიფარგლოთ.

ჩრდილოვან ეკონომიკასთან ბრძოლის ეკონომიკური ფორმების განსაზღვრის დროს უნდა ეხელმძღვანელობდეთ პრინციპით, რომ თანამედროვე პირობებში სტაბილური და დაბალანსებული ეკონომიკური ზრდის უზრუნველყოფისათვის აუცილებელია ეკონომიკა რეგულირებადი და სოციალურად ორიენტირებული იყოს. თავის მხრივ, ამ ამოცანების გადაწყვეტა მოითხოვს ისეთი სოციალურ-ეკონომიკური და ინსტიტუციური გარდაქმნების განხორციელებას, რომლებიც განავითარებენ ნაყოფიერი და მაღალკვალიფიციური შრომის მოტივებს, ნოვატორობასა და ლეგალურ მეწარმეობას, ხელს შეუწყობენ კაპიტალისა და კვალიფიციური შრომის თავმოყრას სათანადო ადგილებში, უზრუნველყოფენ სოციალურ სამართლიანობას და მუშაკს მისცემენ შემოსავლის გარანტიას, რომელიც დახარჯული შრომის რაოდენობისა და ხარისხის შესაბამისი იქნება, განავითარებენ ნამდვილ სახალხო ხელისუფლებას, რომელიც ქმნის წანამძღვრებს იმისათვის, რომ ამ გარდაქმნებს მხარდაჭერა ქვემოდანაც ჰქონდეს ჩრდილოვან ეკონომიკასთან, ბიუროკრატიასთან და, რაც მთავარია, კორუფციასთან საბრძოლველად. სწორედ ეკონომიკაა ის სფერო, რომელშიც იქმნება მისი შემდგომი განვითარების წანამძღვრები: ჩრდილოვანი ეკონომიკის, კორუფციის, ტრანსაქციონური დანახარჯების გიგანტური ზრდის, ინფლაციისა და დაცემის თუ საწინააღმდეგო გზით.

საქართველოს ეკონომიკაში შექმნილი საგანგაშო ვითა-

რება, ჩრდილოვანი ეკონომიკური პროცესების გამხრწნელი ზეგავლენა საზოგადოებრივი ცხოვრების ყველა მხარეზე. აუცილებლად მოითხოვს ყოველმხრივი და ყოველგვარი ღონისძიებების გატარებას სიტუაციის არსებითად შესაცვლელად.

ჩრდილოვან ეკონომიკასთან ბრძოლის ძირითადი ეკონომიკურ-სამართლებრივი მიმართულებების განსაზღვრის დროს აუცილებელია გავითვალისწინოთ, ერთი მხრივ, საზოგადოებაში მიმდინარე ეკონომიკური, პოლიტიკური, სოციალური და სხვა პროცესები და, მეორე მხრივ, ეკონომიკურ სფეროში ინსტიტუციური მექანიზმის მთელი კომპლექსის მოქმედება და ჩრდილოვან ეკონომიკასთან ბრძოლის სამართალდამცავი ორგანოების მოქმედების პრაქტიკა.

აქედან გამომდინარე, მიზანშეწონილად მიგვაჩნია გამოყოფოთ ორი ძირითადი მიმართულება, რომელთაგან პირველი დაკავშირებული იქნება ღონისძიებებთან და ეკონომიკურ-სამართლებრივი ხასიათის ზომებთან ჩრდილოვანი ეკონომიკის წარმოშობის ძირითადი მიზეზების აღმოსაფხვრელად, მეორე კი – ჩრდილოვან ეკონომიკასთან ბრძოლის სამართალდამცავი ორგანოების როლის გაძლიერებასთან. პირველი მიმართულების განხილვისას აუცილებლად ვთვლით სპეციალური ღონისძიებების განხორციელებას მაკროეკონომიკური სტაბილიზაციის მისაღწევად, რომელიც ითვალისწინებს შემდეგი წანამძღვრების არსებობას:

- საკუთრების პროგრესული სტრუქტურა, როდესაც საწარმოთა უდიდესი ნაწილი ეფექტური მესაკუთრის კონტროლს არის დაქვემდებარებული, რომელიც სისხლ-ხორცეულად არის დაინტერესებული საწარმოს ნორმალური ფუნქციონირებითა და განვითარებით;

- განვითარებული საბანკო სისტემა, ორიენტირებული სამრეწველო საწარმოებთან მჭიდრო თანამშრომლობაზე, რომელსაც შეუძლია და მზად არის გასცეს საინვესტიციო კრედიტი იმ მოცულობითა და ზომით, რაც უზრუნველყოფს ეკონომიკის რეალური სექტორის ნორმალურ განვითარებას;

- მოქმედი საფონდო ბაზარი, რომელიც ქმნის პირობებს რესურსების ნორმალური მოზიდვისათვის ეკონომიკის რეალურ სექტორში;

- ხელსაყრელი პირობების არსებობა საწარმოო სექტორში მსხვილი ინვესტიციური სახსრების მოზიდვისათვის: ლეგალური, საზოგადოების უდიდესი უმრავლესობის მიერ აღიარებული, საკუთრებითი ურთიერთობის სისტემა და მისი საიმედო დაცვის გარანტია სახელმწიფოს მხრიდან;

- გადახდისუნარო საწარმოების გაკოტრების ქმედითი სისტემა და კრედიტორების ზარალის დაფარვის მექანიზმი მევალის ქონების ხარჯზე, მისი უუნარობის შემთხვევაში შეასრულოს ნაკისრი ვალდებულება;

საკმარისი გადახდისუნარიანი მოთხოვნა მრეწველობის პროდუქციაზე, როგორც საშინაო, ისე საგარეო ბაზარზე;

ეფექტიანი სოციალური პოლიტიკა.

იმ შემთხვევაში კი როდესაც არ არსებობს სათანადო წანამძღვრები, საჭირო და აუცილებელია გამოყენებულ იქნეს ეკონომიკაში სახელმწიფოს პირდაპირი ჩარევის ღონისძიებები, რომლის ხარისხი ამ წანამძღვრების ღონის განვითარების უკუპროპორციულია.¹

საკუთრებითი ურთიერთობების მოწესრიგების ღონისძიებათა სისტემაში, მისი გამოყენების ეკონომიური ეფექტიანობის ამაღლების მიზნით საჭიროა გათვალისწინებულ იქნეს:

პრივატიზაციის შედეგების ინვენტარიზაცია, უკანონო და ქვეყნის ინტერესებისათვის აშკარად მავნე გადაწყვეტილებების გაუქმებით, რაც საფრთხეს უქმნის ეროვნული უსაფრთხოების ინტერესებს საკუთრების უფლების საბოლოო დამაგრებით ყველა საწარმოს მიმართ;

- კანონის სრული დაცვით შეძენილი ქონების მტკიცე დაცვა;

პასუხისმგებლობის ამაღლება სახელმწიფო საკუთრების ეფექტიანი მართვისა და განკარგვისათვის;

დაქირავებული თანამდებობის პირების პასუხისმგებლობის ნორმების გამკაცრება ფირმების ქონების ეფექტიანი მართვისათვის მის აქციონერთა, შრომითი კოლექტივებისა

¹ Никологорский Д., Институциональные предпосылки экономического роста в России, ж. Вопросы экономики, 1997, №11 გვ. 32-33.

და სახელმწიფოს წინაშე.

- იმ საფინანსო - სამრეწველო ჯგუფების ჩამოყალიბების სტიმულირება, რომელთაც შესწევთ უნარი შეინარჩუნონ არსებობა მკაცრი შინაგანი და საერთაშორისო კონკურენციის პირობებში.

- სამეურნეო საქმიანობის დეკრიმინალიზაცია საკუთრების უფლების სახელმწიფო დაცვის გაძლიერების გზით, სახელშეკრულებო დისციპლინის დაცვისადმი პასუხისმგებლობის ამაღლებით, სამეურნეო დავის სასამართლო გადაწყვეტის ეფექტიანობის გადიდებით.

- მკაცრი პასუხისმგებლობის შემოღება საკონტრაქტო ვალდებულებების დაცვისა და კრედიტების დაფარვისათვის და სხვადასხვა დონის სხვა ღონისძიებები.

ჩრდილოვანი ეკონომიკის შემდგომი ზრდის აღსაკეთადად, მოსახლეობის სოციალური დაცვის სახელმწიფო პოლიტიკის სფეროში საჭიროა: პრიორიტეტები სოციალური პოლიტიკის გასატარებლად, აუცილებელი სამართლებრივი ბაზა ბიუჯეტის გარეშე ფონდების ნორმალური ფუნქციონირებისათვის, კონტროლის გაძლიერება სოციალური ორიენტაციით სახელმწიფო და საზოგადოებრივი ორგანიზაციების ფინანსური საქმიანობის სფეროში, ფინანსური დანაშაულების, კორუფციისა და მექრთამეობის, აგრეთვე ფინანსური სახსრების არამიზნობრივი ხარჯვის ფაქტების გამოვლენისა და აღკვეთის მიზნით. თავის გადაწყვეტას ელოდება სოციალური პოლიტიკის ისეთი არსებითი საკითხებიც, როგორიცაა:

მოსახლეობას შორის ღარიბების დიდი ხვედრითი წილი, როცა “სიღარიბის ზღვარს” მიღმა ცხოვრობს მოსახლეობის 80-85%, მოსახლეობის უმრავლესობის საარსებო მინიმუმში ფულადი შემოსაღების ხვედრითი წილი არ აღემატება 20-30%-ს; დღეს მოსახლეობის 4-5%-ის შემოსავალი სხვა დანარჩენების შემოსაღლებს ასჯერ და მეტად აღემატება;¹

უმუშევართა და ფიქტიურად დასაქმებულთა მნიშვნე-

¹ მესხია ი., ნიკოლაიშვილი ო. გადასახადები და დაბეგვრა. თბ. 2002 წ. გვ. 6

ლოვანი ხვედრითი წილი; ახლა მხოლოდ რეგისტრირებული უმუშევრების რაოდენობა 39,3 ათასი კაცია, მაშინ როდესაც, რეალური ციფრი 10-ჯერ და შესაძლოა უფრო მეტადაც აღემატება მას;

- “სოციალური ფსკერის” არსებობა დატაკების, უსახლკაროების, ციხიდან გამოსულების, მეთვალყურეობასა და მზრუნველობას მოკლებული ბავშვებისა და მოზარდების რიცხვიდან;

- იძულებით გადაადგილებულ პირთა დიდი რაოდენობა, დაახლოებით 300-400 ათასი კაცი;

- შემოსავლების მიხედვით გაჩენილი უფსკრული მოსახლეობის მდიდარ და ღარიბ ფენებს შორის;

ძალზე მაღალია გატარებული რეფორმების სოციალური ფასი, რომელიც გამოიხატა სოციალურ-სამოქალაქო ფასეულობების რეგრესით, სოციალური ურთიერთობების დეფორმაციით, რაც სამოქალაქო საზოგადოებასთან მიახლოების კი არა, პირიქით, დაშორების მაჩვენებელია, ისევე, როგორც ჩრდილოვანი ეკონომიკის სოციალური ბაზის გაფართოებისა. რაც თავის მხრივ, განაპირობებს ახალი სოციალური ისეთი ინსტიტუტების მოთხოვნის აუცილებლობას, რომელიც იმუშავებს საზოგადოების სოციალური და მორალური გაჯანსაღების პრობლემების გადაწყვეტაზე.

ამასთან, ეკონომიკის კრიმინალიზაციის ხელშემწყობი პირობების აღმოფხვრის მიზნით, საჭიროა საფინანსო-საკრედიტო სისტემის ნორმალიზაციის ისეთი ღონისძიებების გატარება, როგორიცაა:

- ინფლაციის შემცირება და სავალუტო კურსის სტაბილურობის შენარჩუნება;

შემოსავლიანობის ამაღლებისა და ოპერაციების საიმედოობის ხელოვნური ზომების გაუქმება, ე.წ. სპეკულაციურ სექტორში (სხვადასხვა მაქინაციების შეწყვეტა საბიუჯეტო სახსრების ფლანგვაში პრივილეგირებული ბანკების მეშვეობით, ცბ-სათვის საკრედიტო-სარევიზიო ფუნქციების მიცემა და ა.შ.);

- ზომების მიღება სავალუტო სპეკულაციის აღკვეთისა და მეტი შემოსავლიანობის შეზღუდვისათვის. ამისათვის აუცილებელია სავალუტო ბაზრის სიმყარის ისეთი მარაგი,

რომელიც გაუძლებს უცხოურ ვალუტაზე მოთხოვნის ამალლების ალბათობას. სავალუტო კონტროლის გაძლიერება სავალუტო კანონმდებლობის დამრღვევთა მიმართ. მკაცრი შეზღუდვები უცხოური ნაღდი ვალუტის შემოტანასა და გატანაზე ფიზიკური პირებისათვის დადგენილი ნორმატივებით.

ეს ღონისძიებები ხელს შეუწყობს სავალუტო ოპერაციების მოწესრიგებას და ხელს შეუშლის ვალუტის გადინებას და ჩრდილოვანი ეკონომიკის ზრდას საფინანსო საკრედიტო სფეროში.

მოცემული პრობლემის გადაჭრისათვის მიზანშეწონილია ძალისხმევის გაძლიერება სხვა მიმართულებითაც, მაგალითად:

- აუცილებლად მიგვაჩნია საკანონმდებლო ბაზის ფორმირება კონკურენციისა და ფასწარმოქმნის საკითხებზე, რომელშიც გათვალისწინებული იქნება პასუხისმგებლობის ზომები კონკურენციის არაპატიოსანი მეთოდების გამოყენების, სახელშეკრულებო ვალდებულებების დარღვევის, პარტნიორის დისკრიმინაციის შემთხვევებში. ასევე, ფრიად მნიშვნელოვანია სამეურნეო დავის სასამართლო განხილვის უმოკლეს ვადებში გადაჭრის უზრუნველყოფა, რომელიც საიმედოდ უნდა იქნეს დაცული დაინტერესებული მხარეების ზეწოლისაგან და უნდა ფლობდეს თავისი გადაწყვეტილებების განხორციელების მექანიზმებს.

ამ პრობლემის რეალიზაციის კონკრეტული ღონისძიებები შეიძლება იყოს:

ფიზიკური და იურიდიული პირების შემოსავლებზე რეალური კონტროლის მექანიზმების ამოქმედება, რომელმაც უნდა გაითვალისწინოს შემოსავლების აუცილებელი დეკლარირება პრივატიზებული უძრავი და მოძრავის ქონების, მიწის ნაკვეთების შეძენის დროს. პასუხისმგებლობის ამალება დეკლარაციის წარმოდგენლობისათვის, გადასახადების გადახდისაგან თავის არიდების ან ფაქტიურად მიღებული შემოსავლების დამალვისათვის, საბუღალტრო აღრიცხვისა და ანგარიშგების დოკუმენტების დამახინჯებისათვის.

- ყველა მსხვილი გადასახადის გადახდა საბანკო სისტემის მეშვეობით და ნაღდი ფულადი ბრუნვის სფეროს შეზღუდვა, რაც ახლა შემოსავლების კონტროლზე თავის

არიდების ერთ-ერთ ძირითად გზას წარმოადგენს.

- სამართალდამცავი ორგანოების მიერ ინფორმაციის მოპოვების უზრუნველყოფა ფასიან ქაღალდებზე ოპერაციების მონაწილეთა შესახებ, აგრეთვე იმ ცნობების შესახებ, რომელიც შეიცავს კომერციულ და საბანკო საიდუმლოს. პარალელურად უნდა ამაღლდეს სამართალდამცავი სისტემის იმ თანამდებობის პირების პასუხისმგებლობა, რომლებიც დაუშვებენ კონფიდენციალური ინფორმაციის გაჟონვას.

- საერთაშორისო პრაქტიკით აღიარებული ბრძოლის ღონისძიებების განხორციელება უკანონო კაპიტალის “გათეთრებაზე” კერძოდ, კომერციული ბანკებისა და სხვა საფინანსო დაწესებულებების დავალებულება, აცნობონ სამართალდამცავ ორგანოებს უჩვეულო სავალუტო და საფინანსო გარიგებების შესახებ. იმისათვის, რომ დაცულ იქნეს მეანაბრეების, აქციონერებისა და კლიენტურის ინტერესები, ორგანიზებული უნდა იქნეს ფულადი სახსრების მოძიება და დაბრუნება. მათ შორის ისეთების, რომლებიც ინვესტირებული იყო ლიკვიდირებული საკრედიტო ინსტიტუტების მატერიალურ აქტივებზე;

- გადასახადების აკრეფისა და ახალი საგადასახადო კანონმდებლობის მიღების პრობლემების გადაწყვეტა.

მთლიანად სახელმწიფომ და საზოგადოებამ უნდა შეიგნოს, რომ მოსახლეობისა და პოტენციური ინვესტორების ნდობის აღდგენა ქვეყნის საბანკო სისტემის მიმართ არის ქვეყანაში გატარებული ეკონომიკური რეფორმების წარმატებისა თუ წარუმატებლობის საკვანძო საკითხი, რომ საბანკო ბრუნვის გარეთ დარჩენილი მილიონობით ლარი ქვეყნის ეკონომიკური აღორძინების ძირითადი რეზერვია და მისი მობილიზება მხოლოდ შესაბამისი სახელმწიფო გარანტიებით, ორგანიზებული საკრედიტო და საფონდო ბაზრის განმტკიცებისა და გაფართოების გზით არის შესაძლებელი.

ამის გარდა, აშკარად მეტად დიდი მნიშვნელობა აქვს ბუნებრივი მონოპოლიების პროდუქციის ფასების პოლიტიკაზე მკაცრი სახელმწიფო კონტროლის დაწესებას, მისი იძულებითი დაწევით. არ შეიძლება ქვეყანაში 1 ლიტრი მინერალური წყლის, ღვინისა და არყის ფასი ასე ახლოს იყოს ერთმანეთთან. მიზანშეწონილობის შემთხვევაში შესაძ-

ლოა გამართლებული იყოს ამ მონოპოლიების კონკურენტულ კომპანიებად დანაწევრება. აუცილებლად მიგვაჩნია სახელმწიფო კონტროლის გამკაცრება ოქროს და საერთოდ ფერადი ლითონების მომპოვებელ დარგში, ასევე ალკოჰოლური პროდუქციის წარმოებისა და ბრუნვის სფეროში.

აუცილებელი სამართლებრივი დახმარებისა და სამართლებრივი ურთიერთობების შეერთება ევროპის კონვენციასთან ურთიერთსამართლებრივი დახმარების, დამნაშავეთა გადმოცემის, დანაშაულებრივი შემოსავლის “გათეთრების” და რიგ სხვა საკითხებში.¹

სასწრაფოდ უნდა იქნეს მოყვანილი დღევანდელ რეალობებთან შესაბამისობაში სამართალგამოყენებითი პრაქტიკა, რამდენადაც ჩრდილოვან ეკონომიკასთან შეტევით ბრძოლას სულ უფრო ეწინააღმდეგება სასამართლო გადაწყვეტილებების არათანმიმდევრულობა და წინააღმდეგობრიობა, დამნაშავეთათვის სასჯელის გამოტანაში გაუმართლებელი ლიბერალური მიდგომა, სისხლისსამართლებრივი კანონმდებლობის ნორმების არაეფექტიანი გამოყენება.

ყველაფერი ეს საჭიროა მივუსადაგოთ ჩრდილოვან ეკონომიკასთან ბრძოლის უკვე დაგროვილ მსოფლიო გამოცდილებას. განვითარებული საბაზრო ეკონომიკის ქვეყნებში ჩრდილოვან ეკონომიკურ მოვლენებთან ბრძოლა დიდი ხანია დაწყებულია, მაგრამ ის, რომ ქვეყნების უმრავლესობაში ეს პრობლემა დღემდე არ არის გადაჭრილი, მის გამძლეობასა და მობილურობაზე მიუთითებს. ამასთან აღნიშნულ ქვეყნებში ბრძოლის შინაარსის განსაზღვრის დროს, მეცნიერები ვარაუდობენ, რომ ერთი მხრივ, მისი აღმოცენება დაკავშირებულია ბაზისურ ურთიერთობებთან (ზოგიერთი მკვლევარი მას მიიჩნევს საბაზრო ეკონომიკის ფუნქციონირების ერთ-ერთი პირობად ან როგორც “აუცილებელ ხარკს,” რომელსაც საზოგადოება მეწარმეობის თავისუფლებისათვის იხდის), ხოლო მეორე მხრივ, ზედნაშენური მექანიზმების ფუნქციონირებასთან (მისი გამოყენების უფლებითა და პრაქტიკით, სახელმწიფო ორგანოების მუშაობის ეფექტიანობით,

¹ «Теневые» параметры реформируемой экономики; Российский экономический журнал, 1996, №8, გვ. 22-23.

სახელმწიფოს ეკონომიკური პოლიტიკით და სხვა).

დასავლელ სპეციალისტებს შეგნებული აქვთ, რომ ჩრდილოვანი ეკონომიკის სრული ამოძირკვა შეუძლებელია, ამიტომ აკეთებენ დასკვნას მისი გაქანებისა და ეკონომიკურ და სოციალურ პროცესებზე გავლენის შეზღუდვის აუცილებლობის შესახებ. ამ მიმართულებით მუშაობის გააქტიურება უკავშირდება საკანონმდებლო საქმიანობასა და სამართალ-გამოყენებით პრაქტიკას ეკონომიკის სფეროში. თუმცა ამ ამოცანის გადაწყვეტა დაკავშირებულია მთელ რიგ სიძნელეებთან, რომელთაც აქვთ მეცნიერული, პრაქტიკული და ტექნიკური ხასიათი. ასევე, რიგი სპეციფიკური სიძნელე ჩრდილოვანი ეკონომიკის გამოვლენასთან არის დაკავშირებული. რამდენადაც ეს მეტად შრომატევადი საქმეა და დროის დიდ ხარჯვასთან არის დაკავშირებული.

საერთოდ, ეკონომიკური დანაშაულის სფეროში სისხლის სამართლის ჩარევის დროს საჭიროა დანაშაულის სუბიექტზე ზემოქმედების ოპტიმალური ზომის არჩევა, რომელმაც უნდა გაითვალისწინოს, როგორც ეკონომიკური სისტემის ფუნქციონირების თავისებურებები, ისე სისხლისსამართლებრივი რეპრესიების სოციალური შედეგები. ასე მაგალითად, საწარმოს დახურვა ან მისი გაკოტრებულად გამოცხადება შეიძლება მომხმარებელთა მხრებს გადაეცისროს წარმოებულ პროდუქციაზე ფასების გადიდების სახით, შეიძლება გახდეს საწარმოდან მუშების დათხოვნის მიზეზი, გამოიწვიოს კრედიტორების მიმართ ვალდებულებების შეუსრულებლობა, ან გაზარდოს დაზღვევის შენატანები და სხვა.

ითვლება, რომ ყველაზე მიზანშეწონილია კორპორაციის მიმართ ერთდროულად, რამდენიმე ეკონომიკური ხასიათის ღონისძიების გამოყენება. მაგალითად, ჯარიმასთან ერთად უკანონო მოგების კონფისკაცია, შემდგომი საქმიანობის აკრძალვა, კორპორაციის იმ თანამშრომელთა ციხეში ჩასმა თუ მათ დანაშაულს სისტემატური ან საშიში ხასიათი აქვს და სერიოზულ ზარალს აყენებს სახელმწიფოს. შეიძლება გამოყენებულ იქნეს უფრო უკიდურესი ზომებიც, მაგალითად, ლიცენზიების ჩამორთმევა საქმიანობის გაგრძელებაზე, პროფესიული საქმიანობის აკრძალვა იმ სფეროში, რომელშიც დანაშაულია ჩადენილი და სხვა.

მნიშვნელოვანი როლი შეიძლება შეასრულოს ანტიტრესტულმა კანონმდებლობამაც, რომელიც მიმართული იქნება ცალკეული მონოპოლიების ანგარებითი პოლიტიკის მიმართ, პატიოსანი კონკურენციის დაცვისა და მხარდაჭერისათვის. მაგალითად, აშშ-ში ანტიტრესტული სამმართველო 80-მდე სისხლის სამართლის საქმეს აგზავნის ყოველწლიურად სამართლოში.

მაშასადამე, სისხლის სამართლის კანონმდებლობის გამოყენების მთელი რიგი სირთულისა და შეზღუდულობის მიუხედავად, ის საკმაოდ არსებით როლს თამაშობს ეკონომიკურ დანაშაულთან ბრძოლის საქმეში. უკანასკნელ წლებში, ეკონომიკური დანაშაულის ეროვნული საზღვრების ფარგლებიდან გასვლასთან დაკავშირებით, სულ უფრო მწვავედ იგრძნობა ამ მოვლენასთან საერთაშორისო დონეზე ბრძოლის აუცილებლობა. მსოფლიო გამოცდილება მოწმობს, რომ ეს ბრძოლა უნდა დაიწყოს ხელისუფლების მართვის ორგანოების თანამდებობრივი პირების საქმიანობის შესახებ კანონის მიღებით, იმ დარღვევებისა და ქმედებების განსაზღვრით, რომელიც დანაშაულს წარმოადგენს და პასუხისმგებლობა მის ჩადენაზე. საჭირო და აუცილებელია სახელმწიფო სამსახურის შესრულების წესის რაც შეიძლება კონკრეტული რეგლამენტაცია, ხოლო უმაღლესი თანამდებობის პირებისათვის – განსაკუთრებული ფინანსური კონტროლი ქონებრივი მდგომარეობის შესახებ, რისთვისაც ქონებრივი მდგომარეობის დეკლარაციის მხოლოდ წარმოდგენა საკმარისად ვერ ჩაითვლება, შემოსავლების წყაროების ზუსტი მითითების გარეშე. ყველაფერი ეს ზუსტად უნდა იყოს ასახული კანონში “სახელმწიფო სამსახურის შესახებ,” აგრეთვე იმ სხვა ნორმატიულ-სამართლებრივ აქტებში, რომლებიც უკლებლივ ყველა უმაღლესი თანამდებობის მქონე პირების საქმიანობას ეხება. ხოლო სახელმწიფო ორგანოების საქმიანობის ძირითადი მიმართულებები განსაზღვრული უნდა იყოს კანონით “კორუფციასთან ბრძოლის შესახებ.” ნათქვამის განზოგადებისათვის აღვნიშნავთ, რომ ჩრდილოვან ეკონომიკასთან ბრძოლას შეიძლება ჰქონდეს მხოლოდ სისტემური, კომპლექსური ხასიათი. ის ერთდროულად უნდა მიმდინარეობდეს ყვე-

ლა დონეზე და ყველა სფეროში და არ შეიძლება შემოიფარგლოს მხოლოდ ლოკალური და ცალკეული ღონისძიებებით.

წრდილოვან ეკონომიკასთან ბრძოლის ეკონომიურ-სამართლებრივ მიმართულებასა და საშუალებებთან ერთად მნიშვნელოვანი როლი საზოგადოებრივი ურთიერთობების სრულყოფის სხვა ასპექტებსაც ენიჭება.

ეკონომიკაში არსებული კრიზისული სიტუაცია, როგორც ცნობილია, უარყოფითად აისახება ყველაფერზე და მათ შორის სამართალდამცავი ორგანოების მუშაობაზე. ამიტომ, როდესაც ვსაუბრობთ სამართალდამცავი ორგანოების როლისა და მნიშვნელობის გაძლიერების შესახებ ეკონომიკურ დანაშაულთან ბრძოლის საქმეში, უნდა გავითვალისწინოთ, რომ ამ ორგანოების თანამშრომლებიც საჭიროებენ გარკვეულ მხარდაჭერასა და მოტივაციის გაძლიერებას სახელმწიფოს მხრიდან. არ შეიძლება 60-100 ლარი ხელფასის მქონე თანამშრომელს მოსთხოვო უმწიკელო, შემოქმედებითი და თავდადებული მუშაობა. ჩვენი აზრით, ამ მიმართულებით გასატარებელ ღონისძიებათა შორის მთავარია:

- სამართალდამცავი ორგანოების მუშაკებისათვის სამსახურის ნორმალური პირობებისა და სოციალური გარანტიების შექმნა და უზრუნველყოფა (ნორმალური ხელფასი, სიცოცხლისა და ჯანმრთელობის სოციალური დაზღვევა, სოციალური და სამართლებრივი დაცვა, ნორმალური საყოფაცხოვრებო პირობები და პენსიები და ა.შ.);

- სამსახურის თანამედროვე მატერიალურ-ტექნიკური და საბრძოლო აღჭურვილობა, კომპიუტერული და ინფორმაციული უზრუნველყოფა;

- ეკონომიკური სახის დანაშაულის სამეცნიერო-კვლევითი, სოციოლოგიური და სტატისტიკური დამუშავება;

შსს საგანმანათლებლო ქსელში სპეციალიზებული სასწავლო დაწესებულების შექმნა თანამშრომელთა მომზადებისა და გადამზადებისათვის ეკონომიკურ დანაშაულთან ბრძოლის საქმეში. სპეციალიზებულ უმაღლეს სასწავლებლებში ახალი კათედრების შექმნა, რომლებიც ორიენტირებული იქნებიან ეკონომიკურ დანაშაულთან ბრძოლის ახალი მეთოდებისა და პრაქტიკის კვლევის საკითხებზე. სპეციალიზებულ უმაღლეს სასწავლებლებში ისეთი ახალი

სასწავლო დისციპლინების შემოღება, რომელიც მის მსმენელებს მისცემს ცოდნას კომერციული სტრუქტურების ფუნქციონირების სპეციფიკაზე, მეთოდუკას კომერციული ფინანსური საქმიანობის აუდიტ-ანალიზის ჩატარებაზე, გაუღრმავებს ცოდნას გადასახადებით დაბეგვრის საკითხებში, საბაჟო კანონმდებლობაში, ეკონომიკური დანაშაულის გამოვლენისა და გახსნის მეთოდოლოგიაში.

უკანასკნელი 10 წლის განმავლობაში, ჩრდილოვან ეკონომიკასთან არაერთხელ გამოცხადებულმა ბრძოლამ სასურველი შედეგი ვერ მოიტანა, სწორედ მისი ცალმხრივობისა და არასისტემურობის გამო. თვით კორუმიპირებულ მთავრობას, რომელშიც სახელმწიფო ორგანიზებულმა დანაშაულმა არნახულ მასშტაბებს მიაღწია, არ შეეძლო და არც სურვილი ჰქონდა ჩრდილოვან ეკონომიკასთან რეალური ბრძოლა ეწარმოებინა. ყველა მათგანი თავისი კლანებისა და საკუთარი კეთილდღეობისათვის ბრძოლით იყო დაკავებული, მხოლოდ ახლა “ვარდების რევოლუციის” შემდეგ, როდესაც კორუფციის გენერლების წინააღმდეგ ბრძოლის იმპულსი სახელმწიფოს პირველი პირიდან წამოვიდა, საზოგადოება მასმედის საშუალებით იგებს იმას (რასაც ადრე ინტუიციით ხვდებოდა) თუ რამდენად კორუმიპირებული ყოფილა ჩვენი ყოფილი ხელისუფლების ზოგიერთი (იქნებ უმრავლესიც) მაღალი თანამდებობის პირი, რამდენი მილიონი ლარის მიტაცება მოუხერხებია. ახლა ისინი სასწრაფოდ გარბიან თავისი მილიონებიანად და ახალ ხელისუფლებას დამალობანას ეთამაშებიან. თუმცა საეჭვოა ეს დიდხანს გაგრძელდეს. ახლა, მართლა გაჩნდა ჩრდილოვან ეკონომიკასთან რეალური ბრძოლის შესაძლებლობა, რამდენადაც, ჩვენი აზრით, ქვეყანაში ჯერ კიდევ დარჩა იმ პირთა საკმარისი რაოდენობა, რომელთაც ამისი გაკეთების ზნეობრივი და მორალური უფლება აქვთ. ეს სურვილი რეალურად რომ გადაიქცეს, ჩვენი აზრით, საჭიროა შემდეგი ღონისძიებების გატარება:

1. ჩრდილოვანი ეკონომიკის სტრუქტურიდან იმ, ჩვენთვის განსაკუთრებით მნიშვნელოვანი, ასპექტების გამოყოფა, რომელთანაც ბრძოლა ამ ეტაპზე ყველაზე მნიშვნელოვანია, მაგალითად გადასახადების ამოღება, ბრძოლა

კორუფციასთან და კონტრაბანდასთან, უკანონოდ მითვისებული სახელმწიფო ქონების საზოგადოებისთვის დაბრუნება და სხვა, რომელთა დაზუსტება და თანმიმდევრობა სამთავრობო დონეზე უნდა მოხდეს და კანონმდებლობით განმტკიცდეს.

2. უნდა შეიცვალოს გარემო, ანუ თანდათანობით აღმოიფხვრას ის მიზეზები, რომელიც ხელს უწყობს ჩრდილოვანი ეკონომიკის წარმოშობასა და განვითარებას. ამასთან უნდა მომზადდეს საზოგადოებრივი აზრი ჩრდილოვანი ეკონომიკასთან ბრძოლის მხარდაჭერისა და იმ ნეგატიური ზემოქმედების აღიარებისათვის, რომელსაც ჩრდილოვანი ეკონომიკა საზოგადოების განვითარებასა და სახელმწიფოს უსაფრთხოებაზე ახდენს.

3. ქვეყნის მოქალაქეებს, პირველ რიგში საბიუჯეტო ორგანიზაციებში დასაქმებულებსა და მოქალაქეებს უნდა მიეცეთ თუნდაც აუცილებელი საარსებო მინიმუმის მოცულობის ხელფასი და პენსია. მხოლოდ ამ შემთხვევაში ჩამოსცილებიან ჩრდილოვან ურთიერთობებს სუსტი და დაუცველი ფენების წარმომადგენლები, სხვა შემთხვევაში ჩრდილოვანი ეკონომიკის წინააღმდეგ მიმართული ყველა კამპანია ჩასაფუშად იქნება განწირული და მხოლოდ ლოზუნგების დონეზე დარჩება.

4. ქვეყანაში უნდა გაძლიერდეს იდეოლოგიური ხასიათის ღონისძიებები და მუშაობა ამ მიმართულებით. უნდა აღმოიფხვრას დაუსჯელობის სინდრომი და შეიქმნას პირობები, რომ ყველამ აღიაროს კანონის უზენაესობა და გაუჩნდეს მისდამი დამორჩილების სურვილი და ამისი მაგალითის მიმცემი უპირველეს ყოვლისა თვითონ ხელისუფლების წარმომადგენლები უნდა იყვნენ.

ჩვენ გვესმის, რომ ჩრდილოვანი ეკონომიკასთან ბრძოლა საკმაოდ რთული იქნება, რამდენადაც მისი გამხრწნელი მოქმედება ჯერ კიდევ დიდხანს იქნება შენარჩუნებული; ამასთან სახელმწიფო სტრუქტურებში და სამართალდამცავ ორგანოებში, კადრების თვით საყოველთაო შეცვლის პირობებშიც კი, ბევრი ძველი მენტალიტეტისა და ჩვევების მქონე თანამშრომელი შემორჩება, რომელიც ყველა ღონისძიებით შეეცდება ჩრდილოვანი ეკონომიკასთან ბრძოლის ხელის შეშლის

და ძველებურად მოქმედებას. მათი წინააღმდეგობა მხოლოდ მაშინ შესუსტდება თუ ყოველი მათგანი აშკარად დაინახავს ხელისუფლების უკომპრომისო ბრძოლას და ძველი მეთოდებით მუშაობის სრულ უპერსპექტივობას.

საბოლოოდ, შეიძლება გავაკეთოთ შემდეგი დასკვნა:

1. ჩრდილოვანი ეკონომიკური პროცესები უძველესი პერიოდებიდან მომდინარეობს და სახელმწიფოს მაკონტროლებელი ფუნქციის ჩასახვასა და განმტკიცებას უკავშირდება, თუმცა მისი, როგორც ეკონომიკური და არა მარტო ეკონომიკური მოვლენის კვლევა ძირითადად XX საუკუნეს უკავშირდება;

2. ჩრდილოვანი ეკონომიკა აღიარებულია საქმიანობად ეკონომიკის სფეროში და წარმოადგენს კრიმინალური ხასიათის მოვლენას, რომლის შემდგომი განვითარებით ხდება მისი სხვადასხვა სტრუქტურული ელემენტის ფორმირება; ამასთან, სულ უფრო საგრძნობია მისი გავლენა საზოგადოებრივ ცხოვრებაზე და ამ პრობლემის თეორიული კვლევის აუცილებლობა;

3. ჩრდილოვანი ეკონომიკური ურთიერთობები დამახასიათებელია ყველა საზოგადოებრივი წყობისათვის და ადგილი აქვს თითქმის ყველა ქვეყანაში. განსხვავება მხოლოდ მის მასშტაბებში და სტრუქტურაშია. აგრეთვე საზოგადოებრიობის მისდამი დამოკიდებულებაში.

4. ჩრდილოვანი ეკონომიკა სოციალისტური წყობის განმტკიცების პირობებში (30-იანი წლებიდან) აღიქმებოდა, როგორც კაპიტალისტური ხასიათის მემკვიდრეობა, რომელთაა აუცილებელია შეურიგებელი კლასობრივი ბრძოლა. შემდგომში, სოციალისტური ეკონომიკური ურთიერთობების განვითარების პირობებში, ჩრდილოვანი ეკონომიკა განიხილებოდა, როგორც ცალკეული ნაკლოვანებების შედეგი სამეურნეო მექანიზმსა და სამართალდაცვით საქმიანობაში. 80-იანი წლების მეორე ნახევრიდან სულ უფრო ბევრი სპეციალისტი განიხილავდა მას, როგორც არსებული სამეურნეო მექანიზმის სრულყოფის ნაწილს, რომლის აღმოფხვრა სწორედ სამეურნეო მექანიზმის სრულყოფით იქნებოდა შესაძლებელი;

5. ამჟამად, ჩრდილოვანი ეკონომიკა განიხილება,

როგორც საზოგადოების მიერ გაუკონტროლებელი საქონლურ-მატერიალური ღირებულებისა და მომსახურების წარმოება, განაწილება, გაცვლა და მოხმარება, დაფარული სახელმწიფო მართვის ორგანოებისათვის; საზოგადოების ცალკეულ მოქალაქეთა და სოციალურ ჯგუფებს შორის არსებული სოციალურ-ეკონომიკური ურთიერთობები სახელმწიფო საკუთრების ანგარებითი გამოყენების მიზნით პირადი ან ჯგუფური ინტერესებისათვის; ის თავისთავში მოიცავს ყველა აღურიცხავ, არარეგისტრირებულ, ნორმატიულ დოკუმენტებში გადმოცემულისაგან და მეურნეობის წესებისაგან განსხვავებული ეკონომიკური საქმიანობის სახეებს. მის ძირითად სტრუქტურულ ელემენტებს წარმოადგენენ: კრიმინალური ეკონომიკა, ფიქტიური ეკონომიკა, არაფორმალური ეკონომიკა, არალეგალიზებული მეორე ეკონომიკა. ხოლო შემოსავლის ამოღების ძირითად წყაროს – დისპროპორცია მოთხოვნასა და მიწოდებაში და მასთან დაკავშირებული დეფიციტი;

6. საბაზრო ურთიერთობებზე გადასვლის პირობებში მკვეთრად ფართოვდება ჩრდილოვანი ეკონომიკური საქმიანობის სპეციფიკური სფერო, მისთვის დამახასიათებელი მატერიალური კეთილდღეობის წარმოების სტრუქტურით, განაწილებით, გაცვლითა და მოხმარებით, ეკონომიკური და სხვა ურთიერთობების სისტემით, თავისი საფუძვლით დესტრუქციული სოციალურ-ეკონომიკური შინაარსით, რომელიც ფუნქციონირებს სამართლებრივი ველის გარეთ. ეკონომიკურ-სამართლებრივი პოზიციით ჩრდილოვანი ეკონომიკის სტრუქტურა შედგება: ტრადიციული სისხლისსამართლებრივი დანაშაულისაგან ეკონომიკის სფეროში, ეკონომიკური დანაშაულისაგან, ორგანიზებული დანაშაულისაგან და არალეგალური საქმიანობის სხვა სახეებისაგან, რომელსაც უკანასკნელი ათი წლის განმავლობაში დაემატა სახელმწიფო ორგანიზებული დანაშაული, რომელშიც მონაწილეობენ მაღალი დონის სახელმწიფო მოხელეები. კონკურენციული ბრძოლის არაეკონომიკური ხერხების გამოყენებით, ჩრდილოვანი ეკონომიკური ურთიერთობების სუბიექტები (უპირველეს ყოვლისა ორგანიზებული დანაშაულებრივი ჯგუფები), ფასებზე კონტროლით და ყველაზე უფრო ხელსაყრელი სფეროე-

ბის მიტაცების გზით უზრუნველყოფენ მისაღები შემოსავლების მაქსიმიზაციას, სახელმწიფო საკუთრების მიტაცებას და მის გამოყენებას პირადი გამდიდრების მიზნით.

7. ჩრდილოვანი ეკონომიკის ფუნქციონირების დესტრუქციული ხასიათი მდგომარეობს იმაში, რომ ასეთი საქმიანობა ძირის უთხრის და არყევს იმ საფუძვლებს, რომელზედაც შენდება ლეგიტიმური ადამიანური საზოგადოება, უარყოფს და ძირს უთხრის აღიარებულ სამართლებრივ, ეკონომიკურ, ეთიკურ, მორალურ და სულიერ იმპერატივებს. შედეგად არყევს შემოქმედებითი და ნაყოფიერი შრომის ეკონომიკურ სტიმულებს, ეკონომიკის განვითარება განუსაზღვრელობაში გადაჰყავს, იწვევს სოციალური წონასწორობისა და ერთიანი ნორმატიული საზოგადოებრივი წესრიგის რღვევას.

8. რადიკალური ადმინისტრაციულ-ბიუროკრატიული რეფორმების სწრაფი ჩატარების ცდები არაადექვატურ გარემოში (დსთ-ში და კერძოდ, საქართველოში, რომელშიც ფართოდ არის წარმოდგენილი კრიმინოგენული, განსაკუთრებით ეკონომიკური და სოციალური ფაქტორების მთელი კომპლექსი) ხდება კვაზიბაზრის გაჩენის ერთ-ერთი მნიშვნელოვანი ფაქტორი. სწორედ ასეთ პირობებში წარმოიქმნება და ფორმირდება იმის წანამძღვრები, თუ რომელი გზით წავა რეფორმები: ჩრდილოვანი ეკონომიკის, კორუფციის, ტრანსსაქციური დანახარჯების გიგანტური ზრდის, ინფლაციისა და ეკონომიკის დაცემის თუ საწინააღმდეგო გზით. ამასთან მეტად მნიშვნელოვანია სახელმწიფოს მიერ მისი კრიმინალიზაციის ხარისხის, ანუ ამა თუ იმ ჩრდილოვანი ეკონომიკური ქმედების განსაზღვრა, როგორც დანაშაულისა ეკონომიკის სფეროში, რომელიც, თავის მხრივ, შესაძლებელს გახდის, განისაზღვროს მისი გაერცვლების მასშტაბები.

9. განსაკუთრებით დიდ საზოგადოებრივ საშიშროებას წარმოადგენს კრიმინალური ეკონომიკური ურთიერთობები, რომლებიც შემდგომში ორგანიზებულ დანაშაულებრივ ჯგუფებად გარდაიქმნებიან და საქმიანობენ იმ სფეროებში, სადაც არის სწრაფი გამდიდრებისა და დაუსჯელი პარაზიტობის შეუზღუდავი შესაძლებლობები: საცალო და საბითუმო ვაჭრობა, განსაკუთრებით ფალსიფიცირებული პროდუქციით, მოქალაქეთა საცხოვრებელი ბინები, მიწა, საფინანსო

საკრედიტო სფერო, საგარეო სავაჭრო ოპერაციები (ნედლეულისა და მასალების ექსპორტი), ფართო მოხმარების სხვადასხვა პროდუქციის იმპორტი, ნარკობიზნესი, პროსტიტუცია, იარაღით ვაჭრობა, საავტორო უფლებების დარღვევა, კომპიუტერული დანაშაული და სხვა), რომლის გავრცელების მასშტაბები რეალურ საფრთხეს უქმნის ეროვნულ უშიშროებას ქვეყანაში, მთელი საზოგადოებრივი ცხოვრების კრიმინალიზაციით და ასეთი ურთიერთობების განვითარებით საერთაშორისო მასშტაბით.

10. განსაკუთრებულ მნიშვნელობას იქენს სახელმწიფოს საქმიანობა ჩრდილოვანი ეკონომიკის აღმოფხვრისა და ეკონომიკურ დანაშაულთან ბრძოლის საქმეში, რამდენადაც არის იმისი საშიშროება, რომ მიმდინარე რეფორმები საზოგადოების მიერ უარყოფილი და ჩასაფუშად იქნეს განწირული. გადაუდებელი ღონისძიებების განხორციელებას მოითხოვს მოქალაქეთა და კოლექტივების საკუთრების სამართლებრივი დაცვა, ზომებს მეწარმეობის განვითარებისა და დაცვისათვის ადმინისტრაციული განუკითხაობისა და დამნაშავე ელემენტების ხელყოფისაგან, სერიოზულ გარდაქმნებს საჭიროებს საგადასახადო და საბაუო სისტემა, შემდგომი გაუმჯობესებისა და სრულყოფის მოლოდინშია მთელი კანონშემოქმედებითი მუშაობა და საერთოდ კანონმდებლობა, ეკონომიკის სფეროში რეფორმირებისა და სამართალდამრღვევთა პასუხისმგებლობის ამაღლების საქმეში, განსაკუთრებით დანაშაულის სახიფათო სახეებში (ორგანიზებული დანაშაული, გადასახადების დამალვა, დანაშაულებრივი შემოსავლის ლეგალიზაცია და ა.შ.); თავის განვითარებას მოითხოვს საზოგადოების სხვა ინსტიტუციური საფუძვლებიც. აუცილებელია სერიოზული მუშაობა წესრიგის დასამყარებლად და კორუფციასთან უკომპრომისო ბრძოლისათვის ყველა სახელმწიფო ორგანოში. ჩვენი აზრით, სწორედ ახლა “ვარდების რევოლუციის” შემდეგ გაჩნდა ამისი შესაძლებლობა, ანუ ელინდება სახელმწიფოს პირველი პირისაგან წამოსული ბრძოლის იმპულსი და სახელმწიფოს პოლიტიკური ნება; შემდგომ სრულყოფას მოითხოვს ეკონომიკურ დანაშაულთან ბრძოლის მთელი სამართალდამცავი საქმიანობა; გაჯანსაღებას ელოდება მორალურ-ზნეობრივი

ატმოსფერო საზოგადოებაში, რომლის წევრების უმრავლესობა მზად არის გვერდში დაუდგეს ახალ ხელისუფლებას ჩრდილოვანი ეკონომიკური ურთიერთობების წინააღმდეგ მიმართულ უკომპრომისო პოლიტიკაში. ეს პროცესი მით უფრო გაძლიერდება და განვითარდება, რამდენადაც საზოგადოება დაინახავს, რომ მას აქვს სისტემური და არა ერთჯერადი და კამპანიური ხასიათი.

ეკონომიკური პროგნოზირების სრულყოფის პრობლემა რისკის გათვალისწინებით საბაზრო ურთიერთობათა პირობებში

3.1. პროგნოზირება და რისკი საბაზრო

ურთიერთობათა პირობებში

3.1.1. მიზნის დასახევა

ცივილიზებული სამყაროს განვითარების ამჟამინდელი სინამდვილე ისეთია, რომ ყოველი მოქალაქე ცდილობს, ეკონომიკის მომგებიანობის პრინციპის დაცვით გადაწყვიტოს შემოსავლის რა ნაწილს დახარჯავს, რამდენს შეინახავს და მას, როგორც დანაზოგს, სად დააბანდებს.

სახელმწიფო დონეზე აყვანილი ასეთი გადაწყვეტილებების უნიკალურობა და სისწორე ჩვენი სინამდვილის შესაბამისობისათვის წინდაწინ სხვადასხვა მაკონტროლებელი ხერხით ან ჭრილში უნდა შემოწმდეს ისე, რომ მასზე თვალყურის მიდევნება ნებისმიერი “საყრდენი ადგილიდან” იყოს შესაძლებელი. ამასთანავე, იგი მომავლის გათვალისწინებით უნდა ჩატარდეს. მაშინ ცივილიზაციის განუსაზღვრელობის შესაბამისად, ყოველი ფიქსირებული დროის მომენტში რისკის წინაშე აღმოვჩნდებით. ამდენად, შესაბამისი პროგნოზი გადაწყვეტილების დროული მიღების ორგანულად აუცილებელი შემადგენელი ნაწილი ხდება.

ყოველივე ეს ბუნებრივად შეესაბამება სამყაროს ხედვის უნიკალურ სტილს, რომლითაც ეკონომიკა ნორმალური ქვეყანაში ცდილობს იმ ფუნდამენტური საკითხების დასმასა და გადაწყვეტას, რომლებიც საზოგადოების წინაშე დგას. რაც ძირითადად ეხება ცხოვრების ეკონომიკას და არა მარტო მოკლევადიან, არამედ გრძელვადიან პერსპექტივასაც, განსაკუთრებით მაშინ, როდესაც კოლოსალური რაოდენობის ინფორმაციაში გარკვევაა აუცილებელი, ხოლო მონაცემები არაერთგვაროვანია და განუსაზღვრელი.

ინფორმაციის სირთულის დასაძლევად კი საჭიროა შევისწავლოთ აუცილებელი და არა ყველაფერი, რაც გზად

შეგხედება (სოკრატე). წინააღმდეგ შემთხვევაში ინფორმაციის “ქაოსის ტყვეობაში” აღმოჩნდებით.

ეკონომიკური მოვლენის შესწავლა ინფორმაციული საზოგადოების განვითარების თანამედროვე პირობებში, ანალიზი, “სრული სპექტრის აზროვნების” მიხედვით მოითხოვება, სხვაგვარად ჩვენი აზროვნება შემოქმედებითი არ იქნება.

როდესაც ყოველმხრივი ანალიზით ჩვენი წარმოდგენა საკვლევ მოვლენაზე “გამჭვირვალე” გახდება, მაშინ გადაწყვეტილება დაეყრდნობა მხოლოდ აუცილებელს და არა ყველაფერს, რაც გზად შეხედება.

ასე მაგალითად, ოთახში სკამთან უმოკლესი გზით პირველად შესვლისას ვირჩევთ უმოკლეს გზას სწორი მონაკვეთის მიხედვით. მაშინ მცირე ინფორმაციით ვიღებთ გადაწყვეტილებას, საწყისი – კარი, საბოლოო – სკამი. თუ ამ გზაზე წინააღმდეგობა შეგეხედება, გადაწყვეტილებაში ამ შემთხვევის შესაბამისად, ახალი მონაცემი ჩაერთვება, თუმცა ინფორმაცია ოთახში განლაგებულ საგნებზე ბევრად მეტია.

უფრო რთულია შემთხვევა, როდესაც წარსულისა და აწმყოს მონაცემთა მოძიებისას ეკონომიკური მაჩვენებლებისათვის, მიმართავენ მათემატიკური სტატისტიკის მეთოდების გამოყენებას. ხოლო შედარებით დახვეწილია ეკონომეტრიკული მიდგომა. ამ შემთხვევებში აპრობირებულია კორელაციური, რეგრესიული და დისპერსიული ანალიზი, ხოლო რაოდენობრივთან ერთად, მნიშვნელობა ენიჭება თვისებრივ კვლევას.¹ თუმცა დიდი ალბათობით, სანდო პროგნოზების მიღებისა და რისკზე წასვლის საჭირო პირობები ჯერ კიდევ არ შექმნილა. ჩვენთან უფრო მიმდინარეობს დასახულ მიზანთან მიმართებაში მონაცემთა ვიზუალური ფილტრით კორექტირე-

¹ ე. კილასონია, თ. მახვილაძე. პერსპექტიული ეკონომიკური ანალიზი. თბილისი “მეცნიერება” 1995; ნ. ლაზრიშვილი, მ. მანია, გ. მარი, ა. მოსიძე, ა. ტორონჯაძე, თ. ტორონჯაძე, თ. შერვაშიძე. ალბათობის თეორია და მათემატიკური სტატისტიკა ეკონომისტებისათვის. თბილისი, ფონდი “ევრაზია” 2000; ჯ. ყვავილაშვილი. მათემატიკური მეთოდების გამოყენება ფსიქოლოგიაში (გაზომვა და სტატისტიკა) თბილისი, თსუ გამომცემლობა. 1990 გვ. 86-122.

ბა და ერთმანეთთან შეჯერება.

3.1.2. მოსალოდნელი შედეგების მიმოხილვა

ჩვენი ქვეყნის ეკონომიკის პერსპექტიული ანალიზისათვის მიმდინარე კვლევაში და უახლოესი წარსულის კრიტიკით ჩატარებული დახვეწილი მსჯელობის პროცესში საბაზრო ეკონომიკასთან დაკავშირებით მსჯელობა ჩაღდება არა მარტო წარმოების განვითარების ტემპების არაეფექტიანობაზე. იგი ჩვენს სინამდვილეში პოსტსაბჭოთა სახელმწიფოთა ნაკლოვანების კრიტიკითა და გამოსავლის ძიების მიმართულებით წარიმართა, რაც ამჟამად პესიმიზმის ატმოსფეროდან გზას ოპტიმიზმისაკენ იკაფავს.

მბრძანებლური ეკონომიკიდან საბაზრო ეკონომიკაზე გადასვლისას ქვეყნის ნგრევით მიმდინარე პროცესებმა და რიგმა სხვა მიზეზებმა პოსტკომუნისტური სახელმწიფოები ააცილა ისეთ გარდაქმნას, რომლის შედეგი იქნებოდა ეკონომიკური ზრდა. ქვეყანაში ამჟამინდელი რეალობის უარყოფითი მხარე ისეთია, რომ ვლინდება წინააღმდეგობები და კრიზისების გამწვავების საშიშროება, რომ არაფერი ეთქვათ, ჩვენი აზრით მოსალოდნელ ახალ კატასტროფებზე.

ბოლომდე არც ახალი შესაძლებლობები არის გამოვლენილი. მდგომარეობა ისეთია, რომ პოსტსაბჭოთა სახელმწიფოები ტრადიციულ-აგრარულ და თითქმის პატრიარქალური წარმოებიდან ცდილობენ საბაზრო ურთიერთობის ახალ შემოქმედებით პროცესებზე გადასვლას. ასეთ პირობებში პოსტსაბჭოთა საქართველოს ეკონომიკური და სოციალური განვითარების სცენარი მეტწილად პესიმისტური ხასიათისაა, თუმცა მას იმედები მაინც ახლავს.¹

¹ ი. მესხია. საქართველოს სოციალურ-ეკონომიკური განვითარების პროგნოზული სცენარის შესახებ. გარდამავალი ეკონომიკის სოციალურ-ეკონომიკური პრიორიტეტები. საქართველოს ეკონომისტთა სამეციერო-პრაქტიკული კონფერენციის მოხსენებათა კრებული. ივ. ჯავახიშვილის სახელობის თსუ სოხუმის ფილიალი. თბილისი 2002 გვ. 10-12; ი. ანანიაშვილი, კ. აჩელაშვილი, ი. მესხია, ვ. პაპავა, ა. სილაგაძე, გ. წერეთელი. მაკროეკონომიკური

გარემოს ბოლომდე შეცნობის დაუსრულებელ და განუსაზღვრელ პროცესში სასოგადოების მიღწევები ეყრდნობა ადამიანების გონიერულ მოქმედებებს, ტალანტს და მათი შემეცნების უნარს, რომელშიც არსებითია ყველაზე დიდი სიმდიდრის – ცოდნის დაგროვება და გააზრებული გამოყენება მოსახლეობის სასიკეთოდ. მას, როგორც ეკონომიკის ამოცანას, შეუძლია გადააჭარბოს საბაზრო ეკონომიკის ამჟამინდელ მიღწევებს. რაც საკმაოდ დიდი იმედის მომცემია პოსტ-საბჭოთა ეკონომიკაშიც.

გლობალიზაციის სიკეთის მიუხედავად, ამჟამად პოსტ-საბჭოთა ეკონომიკა სირთულეების წინაშე დგას, რომელთა წინააღმდეგობრივი ბუნება მელანდება იმაში, რომ როდესაც გადაილახება ერთი წინააღმდეგობა, მის ნაცვლად წარმოიქმნება რამდენიმე და ქვეყანა წინააღმდეგობათა ლაბირინთებში ექცევა, რომელთა ახსნა და მდგომარეობის გამოსწორების დაკვალიანება მიმდინარეობს,¹ მაგრამ პროცესი მაინც განუსაზღვრელი რჩება, როდესაც ქვეყანაში კორუფციის მიზეზით არსებობას განაგრძობენ ზარალიანი საწარმოები და თვითორგანიზების მეტად დაბალი დონეა. ყოველივე ეს ბრალდება წილოსნობის გააქტიურებასა და წარსულის გადმონაშთებს დეფიციტის ახალი ვარიანტების სახით. ასეთ პირობებში თითქოს იქმნება თვითრეგულირების სინერგიული ეფექტის გამოვლინების იმედი პოსტსაბჭოთა საქართველოში, რომლის ათწლიანი გამოცდილების გადასახედიდან და მრავალჯერ დანახული ეკონომიკური სიძნელეებიდან ჩანს ის, რომ მოკლევადიანი პროგნოზებით “გატაცება” გამოსავლის ძიების პროცესშივე უკან წევს გრძელვადიანი პროგნოზების გათვალისწინების აუცილებლობას, რომ არაფერი ეთქვათ საშუალოვადიან პროგნოზებზე, რომლებიც პოსტ-

მოდელების მეთოდები და მოდელები. თბილისი “შეცნიერება” 2003 გვ. 675-681;

¹ გ. პაპავა. საბაზრო ეკონომიკის გამოჯანსაღების და ნორმალიზაციისათვის საქართველოში. თბილისი 2000; საბაზრო ეკონომიკის კონცეპცია საქართველოში. თბილისი, “სიახლე” 2003

М. А. Чешков. Синергетика: за и против хаоса ж. Российская АН, Общественные науки и современность. Москва «Наука» 1999 №6.

საბჭოთა ეკონომიკაში მეცნიერულ-ტექნიკურ პროგრესთან ერთად თითქმის უგულველყოფილია.

წინამდებარე ნაშრომის ამ თავში მსჯელობა წარმართულია ადამიანის, როგორც ექსპერტის, აზროვნების იმ თავისებურებათა წინა პლანზე წამოწევით, რომელიც წარსულს ექსტრაპოლაციით აჯერებს მომავლის გრძელვადიან პროგნოზთან და ითვალისწინებს მინიშნებული მომავლისაკენ სელაგეზით მიმართულების აღების აუცილებლობას. ამასთან ერთად დახასიათებულია პროგნოზისტიკის მოღვაწეობის სიძნელეები პროგნოზის შესაძლო ვარიანტის გამოყოფისა და შეფასებისას მოკლევადიან პერიოდში გადასვლის შემთხვევისათვის, როდესაც მიმდინარეობს რისკზე წასვლის გათვალისწინება და პროგნოზიც დამაჯერებელია. დასახული მიზნის შესაბამისად გამოყოფილია პროგნოზისტიკის პასუხისმგებლობის გარკვევის ამოცანა.¹ პროგნოზირების პროცესისათვის წინა პლანზეა წამოწეული გარემო პირობების შექმნა და ეკონომიკურ მონაცემთა სისტემაში რისკთან ერთად ევრისტიკული მიდგომით ვიზუალური ფილტრის მოწესრიგება. ყურადსაღებია ასევე ტექნოლოგიურ პროგნოზირებასთან კავშირში შემუშავებული ფიქსირებული მიზნის მისაღწევი ექსტრაპოლაციის სქემა, რომლის თანახმად ეკონომიკური მაჩვენებლის ცვლილების ამსახავი დინამიკური მწკრივი წარმოდგენილია თანმიმდევრული და ერთმანეთში გარდამავალი დროის შუალედებით, რომლებსაც აერთიანებს დინამიკური მწკრივის ერთი მიმართულებით მოგებული გარდაქმნა. რაც ემყარება დროის პირველ შუალედში მოცემული დინამიკური მიმდევრობის მონაცემებზე ფორმირებულ წარსულით და მომავლის რეკურენტული დამოკიდებულებით წარმოდგენილ სქემას, რომელიც კორექტირდება დროის მეორე შუალედში და დროის მესამე შუალედიდან მიმდინარეობს ტექნოლოგიუ-

¹ ამ მიმართულების საკითხები წამოჭრილია სტატიებში რ. სარჩიმელია, ლ. ჩარეკიშვილი ტექნოლოგიური პროგნოზირებისა და ექსტრაპოლაციის პრინციპის ერთობლივი ანალიზისათვის ეკონომიკაში. ჟ. მაცნე, ეკონომიკის სერია, ტ. II 2003 №4; ეკონომიკური პროგნოზირების შემოქმედებითი ხასიათი ჟ. მაცნე. ეკონომიკის სერია ტ. 12, 2004 №12

რი პროგნოზირების შესაბამისი მიზანდასახულობით მიმართულების აღება. საორიენტაციო ფუნქციის გამოყოფით საშუალო არითმეტიკულისა და საშუალო გეომეტრიულის გამოყენების სქემა ემყარება მომავალთან შეჯერებული ექსტრაპოლაციის პროცედურის დახვეწას.

განხილულია მაგალითები პროგნოზირებასა და რისკზე წასვლაზე, დამყარებული “სრული სპექტრის აზროვნების” მიხედვით გადაწყვეტილების მიღებაზე. სესხის აღებით გამოწვეული იძულებითი რისკზე წასვლის¹ შესაძლო შემთხვევაში მინიშნებულია რისკის შედეგების პროგნოზირებისათვის მათემატიკური მეთოდების გამოყენების აუცილებლობაზე. გარდა ამისა, განხილულია მაგალითი ზამთრისათვის ქალაქის სათბობით მომარაგების გადასაჭრელად ჯერ კიდევ ზაფხულის პერიოდში.

ეკონომიკური პროგნოზირებისა და რისკის ერთიანი პროცესის კვლევა მიმართულია ფირმის ფუნქციონირებაში მომგებიანობის შემთხვევის ანალიზისა და მოსალოდნელი კატასტროფის გამოსაელენი მოდელის წარმოსადგენად.

დახასიათებულია ეკონომიკური პროცესისათვის მათემატიკური მოდელირებით მიღებული შედეგების ეკონომიკური პროცესთან შედარებით “წინგასწრების” დაზუსტების ამოცანა, მისი შესაძლებლობების აღიარებით და ეკონომიკურ-მათემატიკური მეთოდების ფართო გამოყენების პერსპექტივა დაკავშირებულია “სრული სპექტრის აზროვნებასთან” და მიმართულია გარემოს ღრმად შესაცნობად.

ეკონომიკური პროცესის მათემატიკური მეთოდებით ანალიზისა და მიღებული შედეგების ეკონომიკური პროცესის დინამიკასთან წინგასწრების შესაძლო გამოვლენასთან დაკავშირებით ჩატარებულია მსჯელობა აზრობრივი მოდელით მიღებული შედეგის შემდგომი გაღრმავების მიზნით, როდეს-

¹ რ. სარჩიმელია. რისკის ფაქტორი და იძულების ზემოქმედებები დეფიციტურ ეკონომიკაში ჟ. მაკრომიკროეკონომიკა 1999 №9,10.

რ. სარჩიმელია, ფ. კიკნაძე ეკონომიკური რისკი პროგნოზების გააქტიურებითა და უარყოფითი შედეგების “მოთოკვის” პირობით. სამეცნიერო შრომების კრებული საბაზრო ეკონომიკის განვითარების პრობლემები საქართველოში. ტ.II თბილისი “მეცნიერება”. 2002

საც აზრობრივი ექსპერიმენტით ვლინდება წინააღმდეგობის განმუხტვის შესაძლებლობა, რაც მიმართულია საბაზრო ეკონომიკაზე გადასვლის პროცესში პოსტსაბჭოთა ეკონომიკისათვის შესაბამისი ახალი თვისების მატარებელი ადამიანის სრული სპექტრის აზროვნების დასაკვალიანებლად.

ამ პროცესის შესაბამისად სასურველია, რომ სრული სპექტრის აზროვნებამ შესაძლებელი გახადოს ეკონომიკურ-მათემატიკურ მოდელს მიაღწიოს უნარი: წინ გაუსწროს მოვლენას და ამით ეკონომიკური პროგნოზირება საქმიან გადაწყვეტილებაში ჩაერთოს, რათა მან შესძლოს (სრული სპექტრის აზროვნებამ ეკონომიკურ-მათემატიკურ მოდელთან ერთად) წინ გაუსწროს მოვლენას და ამით ეკონომიკური პროგნოზირება საქმიან გადაწყვეტილების მიღებაში ჩაერთოს, რამაც, თავის მხრივ, მოვლენის განვითარება საჭიროებისამებრ უნდა წარმართოს ოპტიმუმისაკენ, გამოიყენოს რისკზე წასვლა როგორც აპრიორი და ამით დროულად ჩაერიოს მოვლენის პესიმიზტურ პროგნოზში, შეიცნოს მათი კორექტირებით მიღებული ოპტიმისტური ვარიანტი და მომზადებული შეხედვს გარდაუვალ შემთხვევებს.

მნიშვნელობა ენიჭება იმასაც, რომ გამოყენებულ იქნეს შედარებით სრულყოფილი ეკონომიკურ-მათემატიკური მოდელი და გააქტიურდეს ისეთი “მოღვაწეობა”, როდესაც შესაძლებელი იქნება მოვლენის მიმდინარეობასთან შედარებით პროგნოზის წინგასწრებით სარგებლობა და შესაბამისი გადაწყვეტილების დროულად მიღება.

ყოველივე ამას სამეწარმეო საქმეში მეტ შესაძლებლობას მისცემს გონიერული რისკის დასაბუთებული გამოყენება, როდესაც შეიქმნება საფუძვლები მიკროეკონომიკაში რისკიანი აქტივების დასამკვიდრებლად და ეკონომიკურ-მათემატიკური ანალიზის ჩასატარებლად.¹

¹ კ. რ. ვარიანი. მიკროეკონომიკა, თანამედროვე მიდგომა. წიგნი 1. თბილისი “ლიოგენი” 1998 (თარგმანი ინგლისურიდან) გვ. 268-306.

3.2. ეკონომიკური პროგნოზირება, როგორც ქვეყნის პერსპექტიული ანალიზის ერთერთი საშუალება

პროგნოზირება, რისკზე წასვლასთან ერთად, არის ადამიანის, კომპიუტერის, ადამიანთა ჯგუფის, სამეცნიერო საზოგადოების და ექსპერტების შემოქმედებითად წარმართული საქმიანობა. პროგნოზისტი ფილოსოფიის, სტატისტიკისა და მათემატიკის გამოყენებით, ამასთან მკვლევარის საკუთარ მიდგომათა ჩართვით, ეკონომიკური პროცესების განვითარების დამახასიათებელ პროცესზე და ქვეყნის პერსპექტივაზე იძლევა ალბათური შეფასებით დამაჯერებლურ წარმოდგენას. ამ შემთხვევაში ალბათური მსჯელობა მოვლენის დადგომამდე ისედაც განუსაზღვრელია, ხოლო ჭეშმარიტებასთან მიახლოება იმ კანონზომიერების დადგენით ხორციელდება, რომლის გამოვლენა შესაძლებელია პროგნოზირების პროცესში. რაც უფრო კონკრეტიზირდება მოვლენა, პროგნოზირება რთულდება, ხოლო შესაძლებლობა ფართოვდება. რაც უფრო ზოგადი კანონზომიერებაა დასაზუსტებელი ეკონომიკურ მოვლენაში, იგი მით მაღალი დონის მეცნიერულ მიდგომას მოითხოვს, რომლის შესაბამისად ტარდება ანალიზი მომავლის ცვლილების განჭვრეტის დაზუსტებით დროსა და სივრცის ურთიერთობის კონკრეტული ცვლილებების პირობებში.¹

ეკონომიკური პროგნოზის მიღებასა და მის გამოყენებასთან დაკავშირებით ყურადსაღებია აზრი იმის შესახებ, რომ არანაკლები მნიშვნელობა ენიჭება პროგნოზისადმი ნდობასა და პროგნოზისტის შრომის დაფასებას, საერთოდ კი, ეკონომიკური პროგნოზირებისათვის პირობების შექმნას.

ეკონომიკური პროგნოზის უზულველყოფა ან მისი ბოლომდე გამოყენების შეუფასებლობა გარემოს სრული შეცნობის შეუძლებლობით არის გამოწვეული. პროგნოზირების გარეშე ადამიანის მომავალზე არც მსჯელობა და არც

¹ რ. სარჩიმელია, ლ. ჩარეჟიშვილი. ტექნოლოგიური პროგნოზირების და ექსტრაპოლაციის პრინციპის ერთობლივი ანალიზისათვის ეკონომიკაში. საქართველოს მეცნიერებათა აკადემიის მაცნე – ეკონომიკის სერია ტომი II, 2003, №4.

ქვეყნის პერსპექტიული ანალიზის ჩატარება შეუძლია. ეკონომიკაში პროგნოზირებისათვის პირობების შესაქმნელად საჭიროა პროგნოზისტს გააჩნდეს მიზნისა და იდეალის თავისუფალი შეცნობის უნარს, რისკზე წასვლის შესაძლებლობა და მოგების მიღების დიდი იმედი, განსაკუთრებით მაშინ, როდესაც იგი ეხება ქვეყნის პერსპექტივას.

თავისუფლება პროგნოზირებაში შემოქმედებითობის მნიშვნელოვან წანამძღვარს წარმოადგენს. იგი გონიერების საზღვრებში იდეალის შერჩევის შესაძლებლობასაც გულისხმობს, თუმცა სახიფათოა, რადგან გაურკვეველობის ელემენტები ბრმა რისკის წინაშეც გვაყენებს. ამიტომ დასაწყისიდანვე სასურველია ელემენტარულ ლოგიკაზე დაყრდნობილი პროგნოზების გამოყენება, განსაკუთრებით ინფორმაციის უკმარისობის პირობებში, როდესაც მოსალოდნელია გადაწყვეტილების მიღება რისკზე წასვლას მოითხოვდეს.

ჩვენი დღევანდელი ყოფა წარსულის ინერციულობას ეყრდნობა. ხოლო მისი პროგნოზი, ეკონომიკური პროცესების დაჩქარებული განვითარების პირობებში, მომავალზე გადადის. ამიტომ ჩვენი აზროვნება წინ უნდა უსწრებდეს ეკონომიკური მოვლენას. ამის გარეშე ქვეყნის ეკონომიკის ანალიზის ჩატარებას შეიძლება აზრი არ ქონდეს. იგი ყოველთვის ასე უნდა ყოფილიყო, თუმცა ეკონომიკის ისედაც დაბალი ტემპებისა და მცირე ცვლილებების, თითქმის უძრაობის პირობებში, ნაკლებად შესამჩნევი ხდებოდა.

პირველადი ეკონომიკური მონაცემების დასამუშავებლად ადამიანს მოცემულ მომენტში შეიძლება არ გააჩნდეს შესაბამისი ტექნიკური საშუალებები. ინფორმაციის დასამუშავებლად სათანადო მეთოდის არ არსებობის გამო შეიძლება შეუძლებელი გახდეს “სრული სპექტრის აზროვნების” ჩატარება. ასეთ შემთხვევაში იქმნება იმის აუცილებლობა, რომ ადამიანმა აპრიორულად და ვიზუალური ფილტრით უკუაგდოს ძიების შედარებით ნაკლებად პერსპექტიული მიმართულება და ამით შეამციროს მონაცემთა გადარჩევის სიმრავლის არე, დახვეწოს ინფორმაცია და გააძლიეროს მასთან დაკავშირებული რისკის ეფექტი. ყოველივე ეს, თავის მხრივ, ნიშნავს ხელოვნური ინტელექტის სისტემაში მოხდეს ადამიანის შემოქმედებითობის, როგორც თვისების მოდელირება.

ასეთმა მიდგომამ, თვითგადარჩევის ოპტიმიზაციის პრინციპის აღიარებით შემთხვევითი გადარჩევის სისტემაში, მიიღო ევრისტიკულის სახელწოდება, როდესაც ტრადიციული ალგორითმული სისტემებისაგან განსხვავებით ექსპერტის ცოდნის შესაბამისად მიმდინარეობს ევრისტიკული მეთოდების გამოყენება და მნიშვნელობა ენიჭება ფუნდამენტალური ცოდნის გამოყოფას. აქედან გამომდინარე, ამოცანის დასმისა და მისი შემდგომი ამოხსნის ანალიზში გარკვევა მიღწეულ ექსპერტთა ძალისხმევით მიმდინარეობს რა ბაზრის შესწავლა, წარმოებს დიდი მოცულობის ევრისტიკული ინფორმაციის გამოყენება და მისი გათვალისწინება პროგნოზირებაში. მათზე ზემოქმედებას ახდენს ვიზუალური ფილტრი, რომელიც ადამიანთა საზოგადოებას გამომუშავებული აქვს და იგი დახვეწილია შემდგომი ზემოქმედებითი პროცესისათვის.

პროგნოზირება ამოუწურავია თავისი მრავალმხრივობითა და კომპლექსურობით, განსაკუთრებით მაშინ, როცა იგი ეხება პერსპექტიულ ეკონომიკურ ანალიზს. იგი იზომება არა მხოლოდ საიმედოობის ხარისხითა და სიზუსტით, ამასთანავე ობიექტურობით. ოპერატიული პროგნოზული მონაცემების გამოყენება ამცირებს გადაწყვეტილების მიღების დროს, აძლიერებს მისი დასაბუთების ხარისხს და ზრდის შედეგიანობას.

ჯერ კიდევ არ არსებობს სრული ინფორმაცია პოსტ-საბჭოთა საქართველოში სამეცნიერო-კვლევითი სამუშაოთა კავშირზე საწარმოო პროცესებთან, განსაკუთრებით კერძო სექტორთან დაკავშირებით სამუშაოთა წარმოებაზე. ამასთან ერთად, კიდევ უფრო მეტი მნიშვნელობა ენიჭება ქვეყნის წინსვლისათვის შემუშავებულ კომპლექსურ პროგრამებში გარკვევას და მათი კავშირების დაზუსტებას გრანტის ტიპის სამუშაოს პროექტებთან.

ასეთ პირობებში საჭიროა საწარმოო პროცესებისათვის

¹ იგულისხმება, რომ შესწავლილ იქნება ადამიანის აზროვნების ოპერაციების ბუნება სხვადასხვა ამოცანების ამოხსნის პროცესის განზოგადოებით. გამოიყენება დაგროვილი გამოცდილება, შეცდომების გასწორების შესაძლებლობები და ინტუიცია (შესაბამისი ევრისტიკული პროგრამა განკუთვნილია ადამიანის აზროვნებისა და ქცევის ალგორითმების მოდელირებისათვის).

დამახასიათებელი მაჩვენებელთა ცვლილებების სწორ ორიენტაციაში გარკვევა და მათი დაკავშირება მეცნიერულ-ტექნიკურ პროგრესთან, კაპიტალდაბანდებთან შეფასებებთან, კადრებით უზრუნველყოფასთან და ა.შ.

გასათვალისწინებელია ისიც, რომ ამჟამად მიკროდონეზე საქართველოს საწარმოებში შრომითი საქმიანობა მიმართულია უახლოესი ოპერატიული ამოცანების გადასაწყვეტად და უგულველყოფილია გრძელვადიანი მიზნების ამოქმედების აუცილებლობა. ამის პარალელურად მთელი ყურადღება გადატანილია მოკლევადიან პროგნოზირებაზე დაყრდნობით გადაწყვეტილების მიღებაზე და ელემენტარულ რისკზე. თითქმის უგულველყოფილია შორეული პერსპექტივა და შემთხვევითობის გათვალისწინების აუცილებლობა. არ მიმდინარეობს რისკის ანალიზი გრძელვადიან სესხებთან დაკავშირებით და მასთან კავშირში მომგებიანი პროდუქციის ფასების ცვლილებების განხილვა, მაშინ როდესაც კომერციული რისკების ზრდა გრძელვადიან პერსპექტივაში საწარმოს კონკურენტუნარიანობის შენარჩუნების პირობაა.

ამ მიმართულებით მნიშვნელოვანია გამოყენებულ იქნეს ამერიკული ბიზნესის გამოცდილება მცირე ფირმების სტიმულირების მეცნიერული კვლევის სფეროშიც, როდესაც მეცნიერულ-ტექნიკური საქმიანობა “სარისკო” კაპიტალის მეშვეობით არა მარტო ნერგავს სიახლეებს, ამასთან ბაზრის მოთხოვნების შესაბამისად ტრანსფორმირებას უკეთებს იდეებს, სამეცნიერო-კვლევით სამუშაოთა შედეგებს და ა.შ.

ამერიკული ბიზნესის მცირე ფირმების სტიმულირებისაკენ აპრობირებული მეთოდების გამოყენება ხელს შეუწყობს ჩვენი ქვეყნის ეკონომიკის აღმავლობას, რაც, როგორც მრავალმხრივი პროცესი, ეხება “სარისკო” კაპიტალის მეშვეობით სიახლეების დანერგვას, ბაზრის მოთხოვნათა შესაბამისად სამეცნიერო-კვლევითი შედეგების ტრანსფორმაციას და სხვ.

მეცნიერულ-ტექნიკურ პროგრესს ენიჭება გადამწყვეტი მნიშვნელობა თავისი წამყვანი ხასიათით და ქვეყნის ეკონომიკის პერსპექტივით. მიუხედავად ამისა, პოსტსაბჭოთა საქართველოში მეცნიერულ-ტექნიკური პროგრესის პროგნოზირება სათანადო სიმაღლეზე არ არის აყვანილი. პოსტ-

საბჭოთა საქართველოში ეკონომიკურმა პროგნოზირებამ ჯერ კიდევ ვერ დაიმკვიდრა თავისი საპატიო ადგილი მეცნიერულ-ტექნიკურ პროგნოზირებაში და რისკის გამოყენებაში სახელმწიფოს მომავლის დაგეგმვასა და მართვაში. თანამედროვე ტექნიკურმა პროგრესმა თითქმის არ დატოვა ადგილი ადამიანთა შრომის აღმავლობის გამოსაყენებად. მეცნიერულ-ტექნიკურმა პროგრესმა თავისი ზემოქმედება ადამიანთა საზოგადოებაზე არაერთგვაროვანი გახადა. მან ადამიანთა ერთი ნაწილი დაუმსახურებლად გაამდიდრა. ისინი მეტწილად “ბიუროკრატ-ბიზნესმენებს” წარმოადგენენ (უკეთეს შემთხვევაში) და “ეხერხებათ” სხვისი შრომის მითვისება. ამის შედეგად მეცნიერება თავისი სტრუქტურითა და პერსპექტივით “ცარიელზე რჩება.” ეს ძირითადად ეხება პოსტ-საბჭოთა სახელმწიფოებში მეცნიერ კადრებს და განსაკუთრებით საქართველოს სინამდვილეს, სადაც ტექნოკრატიამ მეცნიერთა შრომა ნაკლებად ეფექტიანი, არაშემოსავლიანი და თითქოს არაშემოქმედებითი გახადა. ამით “ახალი უბედურება ემუქრება” არა მარტო ცალკეულ შემომქმედ მეცნიერს და მის დამხმარე პერსონალს, არამედ ქვეყნის მომავალსაც.

საქმე ისე წარიმართა, რომ ტექნიკა სულ უფრო ართმევს ადამიანს მის ადგილს შემოქმედებით შრომაში, რომელიც მას ქვეყნიერების დასაბამიდან ებოძა. ამის ერთ-ერთი მიზეზია გრძელვადიანი პროგნოზირების დაუფასებლობა სახელმწიფო დონეზე, იმის მიზეზით, რომ ტექნიკური პროგრესი უკონტროლოდაა დარჩენილი. ეს მოკლევადიან დროის პერიოდში მცირე მომგებიანობით ხასიათდება და ამითაც მიმზიდველია ბიზნესმენებისთვის. თუმცა ამ შემთხვევაში, საჭიროების მიუხედავად, არ ხდება ჭეშმარიტი რისკის არსში გარკვევა.

ტექნიკურმა პროგრესმა მეოცე საუკუნის მეორე ნახევრიდან ადამიანის შრომას ვერ მიაღწია შემოქმედებითი ხასიათი ისე, რომ ადამიანთა კოლექტივი დამოუკიდებლად მოაზროვნე და კომპიუტერებისაგან ბევრად განსხვავებულად ყოფილიყო წარმოდგენილი. ცალკეულ შემთხვევაში, მეცნიერების ზოგიერთ დარგში ასეც მოხდა, საერთოდ კი ადამიანი ტექნიკას უფრო “მიეჯახება”, მისთვის კეთილსინდისიერი და მწარმოებლური შრომა მტანჯველი და დაუფასებელი

გახდა. რასაც ისიც ემატება, რომ ცივილიზაციის შესაბამისად და განათლების ზრდასთან ერთად გაჩნდა მოთხოვნები და პრეტენზიები კარგ ცხოვრებაზე. ეს განსაკუთრებული სიძლიერით გამოხატულია მოსახლეობის მდიდარ ფენაში უკონტროლო ბიუროკრატიის დაუმსახურებელი გაძლიერებით, რაც განსაკუთრებით შემაშფოთებელია პოსტსაბჭოთა საქართველოში სიღარიბის პრობლემასთან თანახების შემთხვევაში.

ასეთ პირობებში, თითქოს დაიძაბა ადამიანთა მდგომარეობა და გართულდა მათი შრომის პროცესი, განსაკუთრებით ხელის შრომა. ტექნიკამ სარგებელზე მეტი ზიანიც კი მიაყენა “არაადამიანურ მდგომარეობაში ჩაყენებული” მოსახლეობის ღარიბ ფენას. შეიქმნა გარემოს ყოველმხრივი სუფიერი და მატერიალური “დაბინძურების მორევი”, რომლის გამოსასწორებლად ადამიანთა საზოგადოებამ უნდა ეძებოს ბუნებასთან უერთიერთობის ახალი საშუალებები. თუნდაც ამისათვის საჭირო გახდეს ის, რომ ადამიანი ბუნებას მოერგოს თავისი შესაძლებლობათა გარდაქმნებით. არა ისე, როდესაც ადამიანი ცდილობს ბუნება მაქსიმალურად თავის ინტერესებს დაუმორჩილოს მოსალოდნელი შედეგების გაუთვალისწინებლად. რაც ცივილიზაციის პირობებში უფრო ბრმა რისკით მიმდინარეობს და მეტწილად ზიანის მომტანია. სინამდვილეში საჭიროა ადამიანი გათავისუფლდეს ბუნებასთან ცხოველური დამოკიდებულებისაგან და იგი გადაიზარდოს ადამიანის სულიერ ჩვევათა განვითარება-გაძლიერებაში.

იპოვის კი თანამედროვე გარემო პირობების შესაბამისად ადამიანი სულიერ წონასწორობას მაშინ, როდესაც იგი მატერიალურად გაუმადლარია და ცხოვრების მოწყობის თვალსაზრისით “ღორობის თვისებას დაეუფლა” (როდესაც ზედმეტი ქონის არ იყოს ზომაზე მეტად, არაკეთილსინდისიერი გზითაც კი ცდილობს დააგროვოს რაც “შეიძლება მეტი ქონება და რაც “მდიდრებისა და ღარიბების პრობლემას” კიდევ უფრო ამწვავებს).

სანამ ადამიანი ბუნებაზე მცირე ტექნიკით მოქმედებდა, იგი შედარებით უკეთ ასერხებდა ბუნებასთან ჰარმონიულ დამოკიდებულებას და მას მინიშნებული ქონდა თავისი საპატიო ადგილი დედამიწაზე.

გლობალიზაციის პირობებში ადამიანთა ფართო მასისათვის გაუცნობიერებელმა ტექნიკამ, თითქოს პროგრესმა, ადამიანს წაართვა თავისი რეალური ადგილი სამყაროში, იმდენად რომ თანამედროვე ადამიანს არ ძალუძს მოთოკოს თავისი მტაცებლური დამოკიდებულება ბუნების მიმართ. ამასთან დაკავშირებით, პროგნოზები უფრო პესიმისტურია.

ეკონომიკაში ასეა, რომ წარსულის მხრებზე აწმყოდგას, ხოლო მომავალი წარსულისა და აწმყოს ერთიანობაში მოიაზრება, მაგრამ სირთულე წარმოიშობა მეტწილად იმის გამო, რომ თანამედროვე ეკონომიკა იძულებულია ყოველი მოვლენა წარმოადგინოს წარსულის, აწმყოსა და მომავლის ერთიანობაში შესაძლო დაკონკრეტებით და საგარაუდო დასკვნებითაც კი, თანაც ისეთი დინამიკურობით, რომ არ მოწყდეს ეკონომიკას რეალობის ისტორიით და თავისივე ლოგიკით.¹ როდესაც აწმყოში არ ხერხდება, როგორც წარსულზე, ასევე მომავალზე დამაჯერებელი ინფორმაციის მიღება, მაშინ “ნელდება” ინტერესი პროგნოზის მიმართ, ხოლო აზრობრივი დაშვება სასარგებლო ხდება მისი ეტაპობრივად გამოყენებისას, დაშვებისა და შემოწმების, რეკურენტული დამოკიდებულების განხორციელების პროცესში.

ადამიანის საზოგადოების მომავალი მისი დროული გაცნობიერების შესაბამისად, აწმყოდან იმართება, ამასთან ერთად, მასზე არის წარსულის გავლენაც. ეს ეკონომიკაში წარმოშობს მიზნობრივი დაგეგმვისა და პროგნოზირების აუცილებლობას, რაც ერთიანდება სისტემური ანალიზის გამოყენებით.

ეკონომიკური პროგნოზირებისათვის დინამიზმის მინიჭება საფუძვლად ედება მომავლის კონტურების გამოვლენას და მისი საშუალებით ტექნოლოგიური პროგნოზების ეფექტიანობის ამაღლებას. პასიური გეგმა-ორიენტირი თუ წინ უსწრებს პროგნოზირებას, მაშინ მისი მნიშვნელობა იზრდება. პროგნოზების გააქტიურების შემთხვევაში გეგმა ორიენტირს წარმოადგენთ, როგორც, უკუკავშირების გარეშე მოქმედ მართვის ერთჯერად ელემენტს, რომელიც საფუძვლად

¹ ე. კოდუა. ისტორიის ფილოსოფია. თბილისი 1966. გვ. 360-371, გვ. 404.

ედება ინდიკატურ დაგეგმვას.

პროგნოზი, როგორც მომავალზე მეცნიერული მსჯელობა, ეფუძნება სუბიექტის აზრს, დამყარებულს ობიექტის კანონზომიერი ცვლილების საიმედოობაზე, რომლის დამაჯერებლობაზე გარკვევა ემყარება ექსპერტის განჭვრეტის უნარსა და შესაძლებლობებს.

მეცნიერულ-ტექნიკური პროგრესის პროგნოზირებისათვის ჩატარებული შემოქმედებითი მუშაობის შედეგები თავს იჩენენ ამ მიმართულებით აუცილებელ პროგნოზების მიღებასა და მათ გააქტიურებაში. მაშინ ეფექტიანი ტექნოლოგიური პროგნოზირება დროითი ლაგით ორიენტირებულია ცოდნის საწყისი ბაზისიდან მომავალზე გადატანაზე. რასაც ახლავს იმის რწმენა, რომ ტექნოლოგიური პროგნოზირება, თავის მხრივ, წარმოადგენს ტექნოლოგიის მომავალს, როდესაც იწყება მომავლის შემთხვევითობის დაშვების შესაბამისად რეალური მიზნის მინიშნება, რაც მთლიანობაში ერთიანდება და ფასდება მომავლის განვითარების შესაძლო ვარიანტების ეტაპობრივი გადარჩევით და მინიშნებული მომავლიდან საწყისისაკენ უკუსვლით, მიმდევრობითი ანალიზით და ოპტიმალური ამორჩევით შემდგომი საფეხურისათვის.¹

ნორმატიული ტექნოლოგიური პროგნოზირება დამყარებულია ექსტრაპოლაციის პრინციპზე, რომელიც გამოიყენება ქვეყნის ეკონომიკისათვის დამახასიათებელი მცირე ცვლილებების, მდგრადობის შენარჩუნებისა და მისი სიმარტივის პირობებში. რაც აისახება შესაბამის ეკონომიკურ მაჩვენებელთა განმსაზღვრელ პარამეტრთა მცირედ ცვლილებებით. უფრო ზოგად შემთხვევაში იგი უკავშირდება გრძელვადიან ეკონომიკურ პროგნოზების ჩასატარებლად მიმართულ ექსტრაპოლაციის პრინციპს და მასში ერთეუბა ტექნოლოგიური პროგნოზირების იდეა. რასაც ემატება ექსტრაპოლაციის მეთოდის მოდიფიკაციით მინიშნებული მიზნისაკენ, როგორც მომავლისაკენ, სელა-გეზის აღება. მაშინ, ცალკე სწარმოებს მიზნის განჭვრეტა იმ შესაძლებლობის გამოყენებით, როდესაც პარამეტრთა

¹ Э. Янч Прогнозирование научно-технического прогресса, Москва, «Прогресс» 1974 г.в. 31.

დასადგენად და რამდენიმე ვარიანტით ექსტრაპოლაციის ჩატარებისას გამოიყენება სცენარის მეთოდი. ამ შემთხვევაში, ექსპერტთა დახმარებით გადაწყვეტილების მიღებასთან ერთად, მიზანშეწონილია რისკზე წასვლის გათვალისწინება.

3.3. “სრული სპექტრის აზროვნება” ეკონომიკურ-მათემატიკურ მოდელირებაში

ეკონომიკაში მათემატიკის გამოყენება მრავალმხრივია და როცა მისი მიზანი რეალურ ეკონომიკურ მოვლენას უშუალოდ და შინაარსობრივად დაუკავშირდება, მაშინ მოსალოდნელია წარმატებები, ზოგჯერ იმაზე მეტი, ვიდრე ამას ითვალისწინებს მათემატიკური კვლევით განპირობებული აბსტრაქცია. იგი შეიძლება უკავშირდებოდეს რთული შრომატევადი გამოთვლების ჩატარებას და მათემატიკა შეფასდეს როგორც მექანიკური ინსტრუმენტი ლოგიკური აზროვნებისათვის, შესაძლებელი გახდეს ეკონომიკის წინააღმდეგობრიობიდან გამოყოს ამოხსნადი ამოცანები და ა.შ.

ასეთი თვალსაზრისით პერსპექტიულია ეკონომიკის მათემატიზირებულ მეცნიერებად ფორმირება, რომელიც ჯერ კიდევ განვითარების საწყის ეტაპზეა. იგი საბაზრო ეკონომიკის სრულყოფის პროცესებში მოითხოვს რეალურად მიმდინარე ეკონომიკური პროცესებისათვის მათემატიკური მოდელით მიღებული შედეგების წინგასწრების დაფუძნებას.

მათემატიკური აპარატის ეკონომიკასთან შეერთების ნათელი გამოხატულებაა ეკონომიკურ-მათემატიკური მოდულებისა და მეთოდების ფართო სისტემა, როდესაც ობიექტის კვლევისათვის გამოიყენებული ეკონომიკურ-მათემატიკური მოდელირების მეთოდი “კონსტრუირებულია” ეკონომიკური მოვლენის კვლევის გასადრმაგებლად. ხოლო, როდესაც ამ მოვლენის შინაგანი სტრუქტურის პარამეტრები უცნობია, მაშინ კვლევით პროცესს წარმოადგენენ გარედან ზემოქმედებით განპირობებული ცვლილებების კანონზომიერების დადგენის საფუძველზე შავი ყუთის მეთოდით. რაც სისტემური ანალიზის პოზიციებიდან მოითხოვს ყოველმხრივ ანალიზს და

სხვადასხვა ნიუანსებში ჩაწედომას. ამდენად იგი უკავშირდება “სრული სპექტრის აზროვნებას”, რომლისათვის დამახასიათებელია (შესაძლებლობათა ფარგლებში) გარემოს ყოველმხრივი აღქმის განხორციელება შვიდი პრინციპით. ამ პრინციპებს ნაშრომის¹ მიხედვით შემდეგი თანმიმდევრობით წარმოვადგენთ:

1. უნიკალურობის პრინციპი. ყოველ პრობლემას თავისი “კონკრეტული ხელწერა” გააჩნია, ამიტომ უნდა ვეცადოთ დავაზუსტოთ სხვა პრობლემისაგან მისი განმასხვავებელი ნიშნები და თავისებურებები.
2. მიზანდასახულობის პრინციპი. რომლის გამოყოფითა და დაცვასთან ერთად შესაძლებელი უნდა გახდეს მიზანთა ხის აგება და მისი იერარქიული თანმიმდევრობით დაფიქსირება.
3. საყრდენის ამონახსნის გამოვლენა, რომელიც საფუძველს იძლევა, ვეძებოთ იდეალური ამოხსნა, საჭიროა ნებისმიერი ამონახსნის ისეთი ფიქსირება, რომ მისგან შესაძლებელი იყოს გამოვლინდეს დასახული მიზნის მისაღწევი გზა.
4. სისტემურობის პრინციპი. საჭიროა პროცესის ერთიანობაში წარმოდგენა (რადგან მისი ელემენტები თავისთავად “არ დაეწყობა” და მას დაცვაც სჭირდება).

ყოველი ცალკეული ამოხსნა სისტემაში წარმოადგენს ზოგადი ამონახსნის ნაწილს ისე, რომ მასში წარმოშობილი პრობლემის ცალკეული ნაწილი მეორისაგან გვიბიძგებს. მისი ყოველი ელემენტი ერთმანეთთან ორგანულ კავშირშია და გადაწყვეტილების ერთიანობა თვითორგანიზების პირობებში დალაგებულობის შესაძლებლობას წარმოშობს.

5. ინფორმაციის მოპოვების შეზღუდულობის გათვალისწინების პრინციპი. მისმა სიძნელეებმა მოსალოდნელია, რომ ადამიანი-მკვლევარი ჩამოაშოროს პრობ-

¹ Дж. Надлер Ш. Хибино Дж. Фаррелл. Мышление полного спектра (перевод с английского) Серия – бизнес-нестандартно. Минск «Попурри» 2001 г. 19-21

ლემის ძირითად მიმართულებას, რაც თავიდანვე ირკვევა და მიიღება შესაბამისი ზომები.

6. ადამიანებთან მუშაობის ორგანიზაციის პრინციპი. ამონახსნის ძიებისას და გადაწყვეტილების მიღების პროცესში ადამიანთა მინიმალურმა რიცხვმა უნდა მიიღოს მონაწილეობა. საჭიროა ოპტიმალური რაოდენობის მუშა კოლექტივის ფორმირება და ზრუნვა ამ კოლექტივში შემავალ ადამიანთა ეფექტიანი მოღვაწეობის პირობების შესაქმნელად.

7. პროგრამის დროული შედგენისა და მუდმივი სრულყოფის პრინციპი. იგი გულისხმობს ამონახსნის ძიების დროულ დაწყებას და მასში აუცილებელი ცვლილებების გათვალისწინებას. ამას ახლავს “სიცოცხლისუნარიანი” ამონახსნის მისაღები პროგრამის შედგენა და მიზნის მისაღწევად ორიენტირებული თანმიმდევრული ოპერაციების შესასრულებელი პირობების შექმნა, რაც განსაზღვრულ ვადებში უნდა ჩატარდეს.

ამ შეიდივე პრინციპით მოქმედება ადამიანის სრული სპექტრის აზროვნებას ნიშნავს, რომელიც წინააღმდეგობას აწყდება, განსაკუთარებით არაერთგვაროვან გარემოში, თავის მრავალმიზნობრიობითა და გაურკვევლობით (გარემოს ყოველმხრივი აღქმა და მისი პერსპექტივის დროული შეცნობა წინააღმდეგობის გამწვავების შემთხვევაში კიდევ უფრო რთულდება).

დაესვათ კითხვა, რომელია მთავარი: წინააღმდეგობრიობა თავისი მიზეზებით, თუ წინააღმდეგობის კონკრეტული შეფასების დეტალები? ორივეს არსებითობის დაშვებასთან ერთად ცხადია ისიც, რომ წინააღმდეგობრიობის კონკრეტული შეფასების დეტალები, რაც უფრო გამჭვირვალედ იქნება, “სრული სპექტრის აზროვნების” მიხედვით, გაანალიზებული და ახსნილი მისი წარმოშობის მიზეზები, მაშინ დიდი ალბათობის იქმნება შესაძლებლობა, რომ გადალახულ იქნეს ეს წინააღმდეგობები.

ჯონ მეინარდ ქეინზის მიხედვით ეკონომიკა შეიძლება ასეც დავახასიათოთ, რომ იგი არის მეცნიერება, რომელიც მიზნად ისახავს ხალხთან ერთად გაამდიდროს სახელმწიფო. იგი გონიერების ინსტრუმენტია და აზროვნების ტექნიკაა.

ეკონომიკის დინამიკის ლაბორინტების კიდევ უფრო გართულების პირობებში სრული სპექტრის აზროვნებამ უნდა შეასრულოს ეკონომიკის გაჯანსაღების ამომცნობი ინდიკატორის როლი და ქვეყანას მისცეს ეკონომიკის განვითარების მიმართულებით წინსვლის შესაძლებლობა.

სრული სპექტრის აზოვნების შესაბამისად შესაძლებელია ეკონომიკურ-მათემატიკური მოდელირებით მიღებულმა გადაწყვეტილებებმა ეკონომიკურ მოვლენას წინ გაუსწროს, ამაში ჩართულმა პროგნოზებმა კი უნდა მიიღონ აქტიური როლი და მოვლენა წარმართონ ოპტიმალური შედეგისაკენ. რაც განუსაზღვრელობის პირობებში ნიშნავს გამოყენებულ იქნეს რისკზე წასვლა, როგორც აპრიორი და იმავდროულად დაიწყოს ზრუნვა შედეგების საუკეთესო ვარიანტის ოპტიმუმისაკენ წარსამართავად.

ასეთ სამუშაოთა შესრულებისას დიდი მნიშვნელობა ენიჭება მოვლენისათვის ეკონომიკურ-მათემატიკური მოდელის შერჩევას ან მოდელირებას. ამასთან ერთად არსებითია ამ მიმართულებით საზოგადოების მოღვაწეობის გააქტიურება, რომლის გამო შედეგიანი გახდება კონკრეტულ შემთხვევაში მოდელის გამოყენება.

ამის გარეშე სრული სპექტრის აზროვნება და ეკონომიკურ-მათემატიკური მოდელირება ვერ მიაღწევენ სასურველ შედეგს (რა აზრი ექნებოდა ელექტრო ნათურის გამოგონების მხოლოდ იდეას, რომ ადამიანთა საზოგადოებას ცხოვრებაში იგი არ გამოეყენებინა).

მოვიყვანოთ მაგალითი სამედიცინო ეკონომიკიდან, რომელიც ერთი მხრივ ეხება ადამიანის აეადმყოფობის გამწვავების მიზეზებს, მეორე მხრივ – მკურნალობის პროგრამის შემუშავებას. ამ შემთხვევაში მიზანდასახულობითა და სისტემური ანალიზით წინა პლანზე წამოიწევა მკურნალობის ოპტიმალური ორგანიზაცია, როგორიცაა მინიმალური დანახარჯით აეადმყოფის მორჩენა, ხოლო მისი შესაბამისი გადაწყვეტილებების მიღების დეტალური ანალიზი წარმართება სრული სპექტრის აზროვნების მიხედვით.

განიხილოთ სხვა მაგალითი, რომელიც ეხება საქონლისა და მომსახურების დეფიციტის გამწვავებას მოსახლეობის დაბალი მსყიდველუნარიანობის პირობებში (მაგალითი

1). ამ შემთხვევაში აუცილებელი ხდება კონკრეტული შემთხვევის შესაბამისი მოთხოვნისა და მიწოდების პროცესების “ანატომიის განხილვა”, მათი საშუალებით ძირითადი მიზეზების დახასიათება, მათ შორის მოსახლეობის დაბალმსყიდველუნარიანობაში გარკვევა, როდესაც პროდუქციის ხარისხი უარესდება, მისი ფასის მცირედი ცვლილების პირობებში. ყოველივე ამას პოსტსაბჭოთა საქართველოს სინამდვილეში ადრე ერთეოდა ხელფასის “გაყინვა” ძვირი ფულის პოლიტიკით და მისი წარმართვა დეფიციტის სიმწვავის შესარბილებლად.

ამასთან დაკავშირებით არაერთი მაგალითის მოტანა შეიძლება პოსტსაბჭოთა საქართველოს მეოცე საუკუნის 90-იანი წლების დასაწყისიდან, რომელსაც საერთო აქვს სრული სპექტრის აზროვნებასთან.

მაგალითი 2. ეკონომიკურ მეცნიერებას არ უნდა დარჩეს ყურადღების გარეშე ის, რომ ადამიანს, როგორც მოაზროვნე სუბიექტს აქვს დამახასიათებელი უნიკალურობა, თუმცა მაინც მოსალოდნელია მისი იგნორირება, როდესაც ეკონომიკაში მსჯელობა გადააქვთ უფრო მეტად ადამიანთა ჯგუფურ ერთობლივ შრომაზე. ამისაგან განსხვავებით, სრული სპექტრის აზროვნების შემთხვევაში ადამიანები განიხილებიან არა უბრალო გროვისა ან სიმრავლის სახით, არამედ უნიკალურობის ხაზგასმით, ორგანული ურთიერთკავშირებით, მიზანდასახულობით, თვითორგანიზების უნარითა და სისტემურობით.

სრული სპექტრის აზროვნებას შეუძლია აგვაცილოს წინააღმდეგობასთან “დაჯახება”. იგი მარტივ შემთხვევაში გვაცილებს უარყოფით შედეგებთან ურთიერთობას, გვიქმნის ახალ შეხედულებათა ვარიანტებს და შესაძლებლობებს სასურველი მიმართულებით ჩამოყალიბდეს ნოვატორული აზროვნების პირობები, რომლის მიზანია შრომისუნარიანი კოლექტივის ფორმირება და მისი საქმიანობის უზრუნველყოფა.

ასეთი თვისებებით “დამუხტული” და მოღვაწე ადამიანები “არ იბნევიან” კომფლიქტურ სიტუაციაში. ისინი თითქმის ყველაფერს უკუაგდებენ, რაც მათ ადრე ასწავლეს და ახერხებენ ადრე ნასწავლის ანალიზის საფუძველზე დაეყრდნონ

საკუთარ შეხედულებას, რომლის სიმბოლიკა (რითაც ადამიანი მსჯელობს) ადამიანის განათლების შესაბამისად თავისებურია.

ამასთან დაკავშირებით, მიზანშეწონილად მიგვაჩნია შეიქმნას პირობები ეფექტიანად მოაზროვნე, “ოპტიმალური ადამიანის” აზროვნების მოდელის ჩამოყალიბებაზე, რომელიც მიმართული იქნება კომპიუტერის გამოყენებით ეკონომიკურ-მათემატიკური ამოცანების წარმატებით გადასაწყვეტად და შედეგების ცხოვრებაში გადასატანად. საქმე იმაშია, რომ რამდენადაც არ უნდა გაღრმავდეს “ადამიანი-მანქანა” ურთიერთობის სრულყოფაზე ზრუნვა და ხელოვნური ინტელექტის განვითარება, არ შეიძლება უგულველყოფილ იქნეს ადამიანის ფილოსოფიის არსი ეკონომიკასთან მიმართებაში და ეკონომიკურად მოაზროვნე სუბიექტის წამყვანი როლი საზოგადოებრივ ცხოვრებაში, სახელმწიფოს მართვაში, ქვეყნის პერპექტივის განსაზღვრაში და ა.შ. მათ რიცხვშია სოციალური სისტემების აზრობრივი მოდელები.¹

ამ მხრივ მოსალოდნელია შედეგები, რომელსაც მოგვცემს “აზრობრივი მოდელირების” შესაძლებლობები და აზრობრივი მოდელებით მიღებული შედეგების შემდგომი გაგრძელება: აზრობრივი ექსპერიმენტები და წინააღმდეგობათა განმუხტვის ახალი შესაძლებლობები.

თანამედროვე ადამიანის გონება დაპროგრამებულია მის გარშემო მიმდინარე ცხოვრებითა და მიღებული გამოცდილებით. ცივილიზაციის შესაბამისად ყოველ ადამიანს გააჩნია თავისი შესაძლებლობების ფარგლებში მოდელირების ჩატარებისა და გამოყენების უნარი. ადამიანში დაგროვილი ცოდნა ქმნის თეორიული განსოგადებისა და ამით აზროვნების გაღრმავების შესაძლებლობებს. იგი, სუბიექტისათვის დამახასიათებელი შემტვეი ხასიათით, საზოგადოებაში ურთიერთობით იხვეწება. მაშინ თეორია მოქმედებს როგორც “გონების თვალი” და, რომლის გამოყენების პრაქტიკა საჭირო მიმართულებით მოქმედი ხელია. შემთხვევითობის გათვალისწინებით, რაც უფრო ღრმად იხედება “გონების თვალი” ეკონომიკურ ცხოვრებაში, მით უფრო შედეგიანია მის ბაზა-

¹ Дж. Форрестер. Мировая динамика. Москва «Наука» 1978 გვ. 26, 27, 139.

ზე წარმოშობილი პრაქტიკა. იგი ძლიერია და მასთან ერთად ტევადი, როდესაც მოდელი, როგორც შემომქმედ ადამიანთა მიერ მრავალჯერ გასინჯული აზროვნების შედეგი, მწყობრი ლოგიკით არის შექმნილი და დაზუსტებულია შესაძლო დაკონკრეტებით.

ოპერაციათა გამოკვლევის მათემატიკური მეთოდების გამოყენებით დაპროგრამებული აზროვნება ეფექტიანია ეკონომიკაში წარმოების ორგანიზაციისა და მართვის ამოცანების გადასატრელად, რადგან იგი მოიცავს სრული სპექტრის აზროვნების ელემენტებს. ამის რეალობაა ეკონომიკის მოთხოვნილებების შედეგად შექმნილი წრფივი დაპროგრამება, როგორც მათემატიკური დისციპლინა თავისი ოპტიმალურობით, აზროვნების აბსტრაქციითა და ეკონომიკაში გამოყენების არეალით. ასევე, თავისი უნიკალურობით ეფექტიანია ვექტორული ოპტიმიზაცია გადაწყვეტილების მიღების პროცესში, მასთან ერთად ევრისტიკული აზროვნება და იმიტაციური მოდელების სრულყოფა ეკონომიკურ-მათემატიკური გამოკვლევისათვის რისკის პირობებში.

მაგალითი 3. თვითრეგულირება ენერგომომჭირნეობაში. საბაზრო ეკონომიკის პირობებში ენერგომომჭირნეობა თვითრეგულირებით მიიღწევა (და არა ზემოდან სახელმწიფო დიქტატით). ყურადსაღები მსჯელობა აქვს ჩატარებული პროფ. რამაზ აბესაძეს ენერგიის ეკონომიურად გამოყენებასთან დაკავშირებით. ენერგიაზე მოთხოვნისა და მიწოდების რეგულირება დევს საბაზრო მექანიზმში, როდესაც თითოეული მეწარმე დაინტერესებულია პროდუქციის წარმოებისათვის საჭირო რესურსის, მათ შორის ენერგოტევადობის შემცირებით, რადგანაც ეს მას აძლევს დამატებით მოგებას და დანახარჯების შემცირების შესაძლებლობას: სადაც იგულისხმება, რომ წარმოება მონოპოლიური არ არის და კონკურენტუნარიანობის გაძლიერების შესაძლებლობა გააჩნია. საბაზრო ეკონომიკა დამოუკიდებლად და მთლიანად ვერ ამოწურავს ენერგომომჭირნეობის ყველა შესაძლებლობას. მათში შედარებით უნიკალურის წინა პლანზე წამოწევით საჭიროა სისტემური ანალიზი ენერგომომჭირნეობის რეგულირებაში,¹ ამას-

¹ რ. აბესაძე. ენერგომომჭირნეობა, როგორც რაციონალური ბუნება-

თან აუცილებელია გადაწყვეტილების მიღების საყრდენი ვარიანტის შეჯერება სხვა შესაძლო ვარიანტებთან.

მრავალმხრივია ენერგომომჭირნეობის რეგულირების ბერკეტები. მათში შედის ენერგომომჭირნეობის განხორციელება საბაზრო ფასების ზრდით, განსაკუთრებით, ენერგორესურსების დეფიციტის პირობებში, ამასთან ენერგომომჭირნეობის განხორციელება საკანონმდებლო უზრუნველყოფა და ადმინისტრაციული ბერკეტების ქმედითუნარიანობისათვის პირობების შექმნა.

ამის საწინააღმდეგოდ, ენერგიაზე დაბალი ფასების დროს, როგორც მეწარმე, ასევე მოსახლეობა და სახელმწიფო ვერ შესძლებს მიაღწიოს ენერგიის ეკონომიურ ხარჯვას. ფაქტი ფაქტად დარჩება როგორიცაა ენერგიის უყაირათო გამოყენება, რასაც განაპირობებს უფრო ძვირადღირებული პროდუქციისა და რესურსების ხარჯვა, რაც თავის მხრივ ქმნის ენერგიის წარმოების დეფიციტურობას. ამის ერთერთი მაგალითია ყოფილ საბჭოთა კავშირში ენერგორესურსების მფლანგველობითი ხარჯვა 70-80-იან წლებში. მაშინ ენერგიაზე დაწესებული იყო დაბალი ფასები, რამაც მფლანგველობითი ენერგომომხმარების ტრადიციებიც კი დაამკვიდრა, როგორც წარმოებაში, ისე ყოფაცხოვრებაში, რაც გამოიხატება დაბალი ენერგოეფექტიანობის მქონე ტექნოლოგიებისა და ენერგომომარაგების არარაციონალური ორგანიზაციის არსებობაში.¹

ენერგომომჭირნეობის განხორციელების ერთ-ერთ მძლავრ ინსტრუმენტად უნდა ჩაითვალოს ენერგომომხმარების ორგანიზაციის სრულყოფა არა მარტო საბაზრო ფასებით, არამედ სახელმწიფოს მიერ ორგანიზაციულ-ტექნიკურ ღონი-

ოსარგებლობის ერთერთი მთავარი ფაქტორი და მისი სახელმწიფო რეგულირების ბერკეტები, სამეცნიერო შრომების კრებული. საბაზრო ეკონომიკის განვითარების პრობლემები საქართველოში. ტომი I თბილისი "მეცნიერება" 2000 გვ. 359.

¹ იქვე, გვ. 358.

სიძეებათა გატარებით.¹

ენერგიაზე მოსახლეობის მოთხოვნის დაკმაყოფილების პროცესში მომჭირნეობა წინააღმდეგობრივია, ენერგიის დანახარჯების ისეთი აღრიცხვის პირობებში, როდესაც შეუძლებელი ხდება ცალკეული მომხმარებლის მიმართ ენერგიის ხარჯვაზე მკაცრი კონტროლის განხორციელება.

მხოლოდ ფასების ზრდა ელექტროენერგიის დანახარჯებზე არ არის საკმარისი ღონისძიება მიმართული დეფიციტის აღმოსაფხვრელად. მაშინ, როდესაც მოსახლეობის დაბალმსყიდველობით უნარიანობის პირობებში ამ მხრივ თითქოს გამოუვალ მიდგომა რეობაა.

ეთქვათ, 100 ოჯახს ერთი საერთო კვანძიდან მიეწოდება ელექტროენერგია, სადაც მკაცრად აღირიცხება ელექტროენერგიის ხარჯვა. მთლიანობაში ამ ელექტროენერგიაზე წინდაწინ გადახდილი თანხით ელექტროენერგიის მიწოდება ლიმიტირებულია. გამომდინარე იქიდან, თუ თვის ბოლოს ელექტროენერგიის მოხმარება გადააჭარბებს მის ლიმიტს, მაშინ ამ ასივე ოჯახს შეუწყდება ელექტროენერგიის მიწოდება, ელექტროენერგიის ზოგიერთი მომხმარებლის მიერ უყაირათო ხარჯვის მიზეზით. ეს ნაწილობრივ უსამართლობაა, მაგრამ სხვა გამოსავალი ამ შემთხვევაში არ არის, მაგრამ მაინც ისეთი ბიუროკრატიები, რომლებიც მომჭირნეობას ვერ ეგუებიან, ამის საწინააღმდეგოდ განეწყობიან.

კანონს მორჩილი ბიუროკრატიის უდიდესი ნაწილი ქვეყნისათვის სასარგებლო საქმიანობას ეწევა, თუმცა არის “უკონტროლო ბიუროკრატია”, რომელთა მიერ დაშვებული შეცდომები ქვეყანაში საშიშია, რადგან იგი დიდი მასშტაბებით ხასიათდება.

ქვეყანაში, სადაც სახელმწიფო კონტროლი მაღალ დონეზეა დაყენებული, მოსახლეობის ქონების უპასუხისმგებლო განიარაღების შესაძლებლობები ბიუროკრატიას არ გააჩნია, ისინი სახელმწიფო ქონებას უფრო ხილდებიან და ქვეყნის ერთგულნი რჩებიან. როდესაც სახელმწიფო კონ-

¹ რ. აბესაძე. თუ დარგში წესრიგი არ დავამყარეთ, უარეს შედეგებს უნდა ველოდეთ. გაზეთი “საქართველოს რესპუბლიკა” №243, 20 სექტემბერი. 2003 წელი.

ტროლის სისტემა მოშლილია და ჩინოვნიკურ საქმიანობაში გაწაფული ბიუროკრატია დარწმუნებულია, რომ მცირე დანაშაულზეც იგი მკაცრ პასუხს არ აგებს, ასეთ შემთხვევაში ბიუროკრატია ადვილად მიდის დანაშაულებრივ საქმიანობაზე, განსაკუთრებით მაშინ, როდესაც გარემო მას ამისათვის უქმნის ხელსაყრელ პირობებს. ასეთ ბიუროკრატias ეუწოდებთ უკონტროლო ბიუროკრაციას.

2000 წლის ბოლოსათვის პოსტსაბჭოთა საქართველოში პრივატიზების ჩატარების საბაბითა და სახელმწიფოს საგრძნობი დასუსტებით ისარგებლა უკონტროლო ბიუროკრაციამ. მან გაააქტიურა თავისი “კეთილდღეობისათვის” მოსახლეობის გადატაკებისა და თავისი უსამართლო გამდიდრებისათვის მიმართული საქმიანობა. რაც იქამდე მივიდა, რომ ქვეყანაში ჩამოყალიბებული ქურდული ფსიქოლოგიის ფონზე, დანაშაულებრივი საქმიანობა და კორუფცია თითქოს ახალ დარგად მოგვევლინა, რომელიც ქვეყნის საზიანოდ ნებისმიერ უსამართლო საქმიანობაში პოულობდა თავის წილს და ქვეყანა მიჰყავდა გაჩანაგებისაკენ. აქედან გამოსავალი კეთილსინდისიერი სამართლიანი ელიტისა და სამოქალაქო საზოგადოების მოქმედების გააქტიურება იყო. საქართველო ამ გზაზე ეგრეთწოდებული “ვარდების რევოლუციით” დადგა.

მაგალითი 4. განვიხილოთ შემთხვევა, როდესაც ქვეყანას ყავს ეკონომიკურ საქმიანობაში გამოუცდელი მთავრობა, ამასთან ქვეყანაში პირველადი მოხმარების საკვები პროდუქტების დეფიციტია და კატასტროფის მუქარაა. აქედან გამოსავალის ძიების შესაბამისად მთავრობა იძულებული ხდება აიღოს გრძელვადიანი სესხი უცხოეთის სახელმწიფოებიდან. ასეთ პირობებში ქვეყანაში უკონტროლო ბიუროკრაციას და ქარაფშუტული აზროვნებით დაბრმავებული მოსახლეობის დიდ ნაწილს ექმნება ფსიქოლოგიური განწყობა ამ სესხის მიმართ, რომ იგი მიიჩნიოს როგორც საჩუქარი. ამას კი მოყვება ამ სესხით მიღებული ფულის არადანიშნულებით ხარჯვა, რაც კონტროლს არ ემორჩილება. ეს განსაკუთრებულ სახეს იღებს იმ შემთხვევაში, როდესაც ამ ფულის მოხმარების შესაძლებლობები არის ბიუროკრატიის ისეთი ფენის უფლებებში მოქცეული, რომლებიც ახერხებენ მისი

გამოყენებით მიღებული მოგება, როგორც რისკის მიმზიდველობა საკუთარი გამდიდრებისაკენ წარმართონ. სქემა ასეთია, ზარალის ანაზღაურება მოსახლეობის საშუალო და ღარიბ ფენებს დაეკისრება, ხოლო მოგებას უკონტროლო ბიუროკრატია ინაწილებს.

ასეთ შემთხვევებში ადვილი მოსალოდნელია ნაღდი ფულის სახით აღებული ვალი სიმდიდრედ იქნეს ჩათვლილი, ხოლო უკონტროლო ბიუროკრატია დაიწყოს ამ ფულის (თანხის) საკუთარი შეხედულებებით “განაწილებაზე” ზრუნვა. მაშინ, ფული როგორც კაპიტალი, კარგავს თავის ძირითად თვისებას, როგორიცაა ქვეყნის ეკონომიკის აღმავლობის გზაზე დაყენება და ფულის მიმოქცევის მრავალმხრივი შესაძლებლობის გამოყენება (იქმნება მსგავსი პროცესი იმისა, როცა უკონტროლოდ დარჩენილი მფლანგველი ბუღალტერი თანამშრომელთა ხელფასს პირადი მიზნებისაკენ მიმართული შეხედულებით ანაწილებს. ამის არაერთ შემთხვევას ქონდა ადგილი პოსტსაბჭოთა საქართველოს 90-იანი წლების დასაწყისში).

“ფულის განაწილება ან გადანაწილებაზე” აბსტრაქციით მსჯელობა, სიმდიდრესთან მათი უშუალო დაკავშირების გარეშე, პოულობს ანალოგებს ადამიანის ორგანიზმში სისხლის მოძრაობის ნაცვლად ფლაკონებში მოთავსებული დონორთა სისხლის ხელოვნურ განაწილებასთან. ანალოგიური მსჯელობა ტარდება რეგიონებისათვის აკუმულირებული თანხის გამოყოფა და “განაწილებაზე”, როდესაც იგი მიმართულია სიღარიბის წინააღმდეგ. აღსანიშნავია ისიც, რომ განვითარებულ ქვეყნებში ნაღდი ფული სიმდიდრის დაგროვების კარგ საშუალებად არ ითვლება, რადგან მას ღიდი სარგებელი არ მოაქვს.¹

მხოლოდ დამნაშავეებისათვის არის ნაღდი ფული დაგროვების საუკეთესო საშუალება. ამორფულ ეკონომიკაში “ფულის განაწილება-გადანაწილება” ასრულებს სამარცხვინო როლს მოსახლეობის გაძარცვა-გადარიბებაში უსაქონლო ოპერაციებითა და მოტყუებით, რომელსაც პირობები შეექმნა

¹ გ. მენქიუ. ეკონომიკის პრინციპები. თბილისი. “დიოგენე”. 2000 გვ. 788.

მეოცე საუკუნის 90-იანი წლების დასაწყისისათვის პოსტ-საბჭოთა საქართველოში. ამის მსგავსად მოსალოდნელია ის, რომ “ნეკროეკონომიკის” ნიშნებით გამოხატულ ამორფულ ეკონომიკაში აზრი ქონდეს “ფულის განაწილება-გადანაწილებაზე” წარმოსახვით მსჯელობას, შესაბამისი გამაფრთხილებელი აბსტრაქტული ხასიათის სცენარის წარმოსადგენად და პროგნოზირებისათვის. ამის აუცილებლობას ისიც განაპირობებს, რომ ეკონომიკას ახასიათებს სამყაროს ხედვის უნიკალური სტილი.¹

ფულის მიმოქცევა ქვეყნის ეკონომიკის აუცილებელ დინამიზმშია ჩართული ისე, როგორც სისხლის მოძრაობა ადამიანის ორგანიზმში. ანალოგიით მსჯელობა იმაზე “აგვიხელს თვალს”, რომ დონორ სახელმწიფოებიდან ხანგრძლივი დროის განმავლობაში დიდი მოცულობის ფულის სესხის სახით მიღება დამოუკიდებლობის უპირობო მოსურნე მცირე ქვეყანას მხოლოდ სიკეთეს არ მოუტანს. სესხის აღებასა და გადახდის გადავადებას მიჩვეული ქვეყანა ფულზე დამყარებულ ამორფული ეკონომიკის გაძლიერების პირობებს წარმოშობს, რაც სასიფათოა, განსაკუთრებით მაშინ, როდესაც კეთილსინდისიერი მწარმოებლური შრომის მაღალ პრესტიჟს ფულის “მომხვეჭელობა სჯაბნის”.

როდესაც ფული უშუალოდ არ მონაწილეობს პროდუქციის წარმოებაში, იგი უნარმოკლებულად და თითქმის უმოძრაოდ “დევს” ან სხვა მიზნით არის გამოყენებული, მაშინ მისი “განაწილება-გადანაწილების” უსაქონლო ოპერაციები არის მომძლავრებული და ინფლაციის შესაბამისად იგი თანდათანობით კარგავს მსყიდველუნარიანობას. ხოლო ასეთ გარემოში “გზააბნეული მთავრობა” თუ სენიორაჟს მიმართავს (ფულადი ნიშნების გამოშვებით შემოსავლების ზრდას), მაშინ ქვეყანაში ნეკროეკონომიკის ნიშნით კიდევ უფრო უარესი ცხოვრების პირობები იქმნება, განსაკუთრებით უსაქონლო ოპერაციების ჩატარების შემთხვევაში და ფულის მომხვეჭელობის გააქტიურებით.

ფული პროდუქციის წარმოების დამხმარე და ამასთან მთავარი საშუალებაა. მიუხედავად ამისა, ფულის მასამ

¹ იქვე, წინასიტყვაობა მასწავლებელს VII

საზოგადოებაზე არ უნდა “იბატონოს” ისე, რომ მან ქვეყანაში მიმდინარე აღწარმოებას ხელი შეუშალოს. ეს კი (ხელის შეშლა), მაშინ იქნება შესაძლებელი, როდესაც საზოგადოება ნაღდ ფულს მიანიჭებს უპირატესობას დაკავშირებულს წარმოების პროცესებთან.

საგანგაშოა ის, რომ გლობალიზაციის მიუხედავად, პოსტსაბჭოთა სახელმწიფოებში ფინანსურმა სისტემებმა თანდათანობით და თითქოს შეუმჩნევლად იწყეს პროდუქციის კელაფწარმოებითი პროცესების უკანა პლანზე გადაწევა და ყურადღება საბაზრო ეკონომიკის მხოლოდ მთავარი მიზნის, მოგების მაქსიმიზაციის უპირობო დამკვიდრებაზე გადაიტანეს.¹

ეთქვათ გამდიდრების მიზნით ქვეყანაში მიმდინარეობს ლატარიის და მისი მსგავსი აზარტული თამაშები, რასაც რისკი ახლავს. მაშინ “მოგების დროებით გაყიდვის იმედით” მოსახლეობა თავისივე ნებით იძარცვება, ხოლო მომწყობთათვის ლატარიის გაყიდვით მოგროვილ ნაღდ ფულს აქვს ვირტუოზული ძალა. ამ შემთხვევაში ნაღდი ფულის უსაქონლო ოპერაციებით მიმდინარეობს “ფულის გადანაწილება”. ასეთი და მსგავსი თამაშების “თავაშეებული მოქმედებათა მასიურობა” ხელს უშლის ქვეყანაში წარმოების აღორძინებას.

აზრობრივი მოდელირების მეთოდს და მის შემდგომ პერსპექტივას ეკონომიკაში შესაძლებლობა ეძლევა გამოიყენოს ევრისტიკული, ანალოგიის და სცენარის მეთოდები. ამით მათი არეალი კიდევ უფრო ფართოვდება, განსაკუთრებით სრული სპექტრის აზროვნების ჩართვის შედეგად ეკონომიკურ-მათემატიკურ მოდელირებაში.

თუკი ყოფილ საბჭოთა კავშირის სინამდვილეში, ეკონომიკურ-მათემატიკური მოდელირება ეკონომიკურ მოვლენას ერთი მიმართულებით აღწერდა და კვლევაში ჩაღრმავება სწარმოებდა მათემატიკური მეთოდების გამოყენებით, სრული სპექტრის აზროვნება შესაძლებლობას იძლევა მოვ-

¹ რ. კაკულია გ. ჯულაყიძე. ფინანსურ-საბანკო სისტემის მდგრადობისა და რისკების მართვის სტრატეგია გლობალიზაციის პირობებში. ჟ. “სოციალური ეკონომიკა,” 2003 №3 გვ. 119.

ლენა აღწერილ იქნეს სისტემურად, მთლიანობაში და უნიკალურობით. ასეთი მიდგომისას მოსალოდნელია მოვლენასთან უფრო “ახლოს მისვლა”, როდესაც შესაბამის მათემატიკურ ამოცანას ამონახსნი არ გააჩნია. ეს თითქოს წინააღმდეგობრივია. ასე მაგალითად, წრფივი დაპროგრამების სატრანსპორტო ამოცანაში, როდესაც ერთგვაროვან პროდუქციაზე მოთხოვნა არ უდრის მის მიწოდებას. ამ და მსგავს შემთხვევაში უმცირეს კვადრატთა მეთოდით ამოცანის მიახლოებითი ამოხსნა საშუალებას იძლევა “განიმუხტოს” წარმოქმნილი წინააღმდეგობა და გამოვლინდეს ამ მოვლენისათვის დამახასიათებელი უნიკალურობა, პროდუქციის ქრონიკული დეფიციტიც.

სასოგადოების განვითარების შესაბამისად მრავალმხრივია ადამიანის აზროვნება, რაშიაც “გონების იერიშის” მეთოდი თუ ჩაირთვება, მაშინ იქმნება იმის შესაძლებლობა რომ კელევა გაღრმავდეს ნიჭიერების ისეთი ჩამონათვალით, როგორიცაა ცოდნა, თვითსწავლების უნარი, ცნობისმოყვარეობის დაკმაყოფილება, დამკვირვებლობის დაფასება, ინტელექტუალური სისპეტაკე, მახსოვრობის გაფართოება და მისი გამოყენება ინტერნეტთან ერთად, სკეპტიციზმისა და ენთუზიაზმისადმი ყურადღების გამოჩენა, ობიექტურობის დაცვით მოვლენისადმი კრიტიკული განწყობილების შექმნა; წარმოსახვისა და დაეინების დოზირებულად გამოყენების უნარის გამომჟღავნება. მათი სისტემური წარმოდგენისას აზროვნება ფართოვდება და იგი ამასთან იხვეწება, შედეგად შესაძლებელი ხდება მიზანთა ხის აგება, რისკის გამოყენება და ა.შ. რაც საბოლოო ჯამში სინერგიული ეფექტით “დაგვირგენდება.”

ასეთ პროცესში ადამიანი, სამგანზომილებიან სივრცეზე მეოთხე განზომილების (დროის) დამატებით ცხოვრების ეკონომიკის აქტუალურ პროცესებს წარსულის, აწმყოსა და მომავლის ერთიანობაში წარმოიდგენს. იგი მოვლენის ეკონომიკას დინამიკაში, რისკთან ერთად განიხილავს. მაშინ ადამიანი ცხოვრებისეული პროცესების ეკონომიკურ ნაწილს შემოქმედებითად აღიქვამს, აზროვნებს ფართო სპექტრით და პროგნოზებთან ერთად რისკს იყენებს.

ყოველი ადამიანის ცხოვრების მიმდინარე ლოგიკას, შე-

მხედრ წინააღმდეგობების გადალახვის პროცესში, მარტივ თანამამრავლებად წარმოდგენილ მულტიპლიკაციური გარდაქმნებით თუ წარმოვიდგენთ, მაშინ აბსტრაქცია გამჭვირვალე იქნება და პროგნოზირება ადამიანის ქცევის შესახებ გამართიელდება. სირთულე წარმოიშობა ამ მარტივ ოპერაციებში დაშვებული სხვადასხვა სახის შეცდომებით და მათგან გამოწვეული გადახრებით. ადამიანების ერთმანეთთან განუსაზღვრელი ურთიერთობის მრავალმხრივ პროცესები დიდ ძალას ქმნიან. ამიტომ, რომ ცალკე ადამიანი სუსტია, ხოლო ძლიერია საკმაოდ დიდი ჯგუფის ადამიანთა სიმრავლე, როგორც საზოგადოება გამოვლენილი თვითორგანიზაციითა და მასში სინერგიული ეფექტის ფორმირების პოტენციალური შესაძლებლობით.

3.4. პროგნოზირების ფაქტორი და “სრული სპექტრის აზროვნება” რისკით

არ შეიძლება ის, რომ პროგნოზირება თავისი არსით, უხილავი ხელის ფენომენის მსგავსად, გამოვყოთ ადამიანის მიერ მომავლის განჭვრეტის ჯერ კიდევ გაუცნობიერებელი ფენომენისაგან. ამიტომ მკითხველის ყურადღებას მივაპყრობთ წინასწარჭვრეტის არსის გარკვევის მიმართ, რომლის ქვეშ იგულისხმება მატერიალური სამყაროს ყოველგვარი მოვლენის აღქმის უნარი, რომლებიც ჩვენი ხორციელი გრძნობებისათვის (მატერიალური თვალსაზრისით) ნორმალურ მდგომარეობაში მიუწვდომელია.¹

საერთოდ, “წინასწარჭვრეტა” არ შემოიფარგლება დროითა და სივრცით, ასტრალური სამყაროს მოვლენები სურათების სახით განიხილება, ამიტომ ასეთი შეგრძნებების შედეგები შორსმჭვრეტელობით ზუსტდება. ეს განსაკუთრებით არსებითი ხასიათის არის იმ შემთხვევაში, როცა ფენომენი ნორმალური მხედველობის არეში მოხვედრილს ასახავს და არა მხოლოდ შინაგანს. ყოველივე ეს ადამიანის გონიერების გააქტიურებით მიმდინარეობს, სადაც არსებითია

¹ ბ. პრახტი. ოკულტიზმი თბილისი 1991 გვ. 168

“სულიერი მზერა”, რომელსაც აქვს ნათლად გამოხატული მოვლენის დანახვის უნარი.

ზუსტად ისევე, როგორც ტვინი წარმოადგენს აზროვნების ორგანოს (სოფი წყაროსაც უწოდებს), ამ პროცესის პროდუქტი შეიძლება განვიხილოთ მხოლოდ ტვინის შემეცნებითი თვისებებით, როგორიცაა ინტელექტი, შემოქმედობითობა და ინტუიცია. ასეთ ცნებებში აღიწერებიან ფარდობითი დონეები, რომელთა მიხედვით ადამიანს აქვს უნარი იაზროვნოს და გამოხატოს ამ პროცესის შედეგები სიტყვებში, უკეთეს შემთხვევაში გენიალურ ნახატებში, სქემების ან ფორმულების სახით.¹

თუკი ბუნებრივი წინასწარჭვრეტა გაძლიერდა (სენსიტივობა – როგორც ბუნებრივი მდგომარეობის გამოხატულება, მაგალითად ცხოველთა სამყაროში ცხოველის წინასწარჭვრეტით შეგრძნების უნარი, რომელიც გამოხატულია ძლიერი შიშის ნიშნებით), მაშინაც წარმოიქმნება შორსმჭვრეტელობა. ამ შემთხვევაში “დრო და სივრცე ქრება და წლების მიღმა მომხდარი მოვლენები” ხილვების სახით გვევლინებიან ისე ნათლად და გამოკვეთილად (სენსიტივთან ერთად), რომ თითქოს უყურებდე დღევანდელ სინამდვილეს. თუმცა, შეიძლება მომავალმაც “ფარდა გადაიხადოს” და სენსიტივი ხედავდეს მოვლენებს, რომლებიც უწვრილმანეს დეტალებში მოხდება შორეულ მომავალში ზუსტად ისე, როგორც მან იხილა.² ამას კი ძალა ემატება და მისი მნიშვნელობა არ დაიკარგება, თუკი ასეთ ხილვას საზოგადოება ირწმუნებს და სასიკეთოდ აყვება. ეს დიდ რისკთანაა დაკავშირებული, როგორც მხილველის - პროგნოზისტის, ასევე საზოგადოების მხრიდან, განსაკუთრებით მაშინ, როცა იგი აწმყოში დამაჯერებლობის დეტალებს არ შეიცავს.

ადამიანთა საზოგადოებაში ადამიანებს ერთმანეთთან საერთო მიზნები აერთიანებენ. თუმცა მოსალოდნელია, ისინი მაინც მოხვდნენ წინააღმდეგობაში. ასეთ შემთხვევაში ადამიანებს უნდა მიეცეთ შესაძლებლობა, რომ თავისი თავი სხვებთან ურთიერთობაში შეიმეცნონ ისე, რომ დაუშვან და

¹ იქვე, გვ. 238

² იქვე, გვ. 170

ასწორებს მცირე მასშტაბის შეცდომები, რომლებიც სამართლიანობას არ არღვევენ. მაშინ ადამიანებს შესაძლებლობა ეძლევა, ჩაიხედონ სიღრმისეულ მოვლენებში და განახორციელონ წინასწარჭერება, რაც შეიძლება პროგნოზირებას დაედოს საფუძვლად.

საერთოდ ასეა, რომ ადამიანი “უგუნურობით” და ხელოვნურადაც თავს უცოდინარობით იმახინჯებს. ეს მის სულსაც ეხება, როდესაც ადამიანი თავს უეიცობით იზღუდავს. ეს განსაკუთრებული იყო მაშინ, როდესაც ადამიანთა საზოგადოება გაუცნობიერებლად იკრძალავდა იმას, რაც ზემოდან ღმერთისაგან არასოდეს ეკრძალებოდა. ცოდნის პორიზონტის გაფართოება და სრული სპექტრის აზროვნების მოშველიება ადამიანებს შესაძლებლობას აძლევს მოგცეს დამაჯერებელი პროგნოზები, ზოგჯერ საბაზრო ეკონომიკის შემთხვევაშიც. (თუკი ამას ადამიანის გონება ალბულ მომენტში ვერ ერევა ან გონებრივი შრომის შემსუბუქების მიზნით, საზოგადოება კომპიუტერს გამოიყენებს საჭირო ინფორმაციის დახარისხებული მიწოდებისა და საქმიანი გარდაქმნის შესასრულებლად).

მრავალმხრივია ადამიანის შემოქმედების შესაძლებლობები. ადამიანის სულიერ საგანძურში ჩახედვისა და საზოგადოების განვითარებასთან მისი შეთანაწყობის გამოყენებით. მოსალოდნელია შეიქმნას კოლექტიური აზროვნების ახალი შესაძლებლობები და არსებულის შემდგომი დახვეწის პირობები, რაშიაც საიმედოა ჩაირთოს უხილავი ხელის ფენომენი ეკონომიკურ ავტომატიზმთან ერთად.¹ ხოლო მათში დამაკვალიანებელ გავლენას მოახდენს სრული სპექტრის აზროვნება, განსაკუთრებით მაშინ, როდესაც შესაძლებელი გახდება “გონების იერიშის” მეთოდის რიგი შესაძლებლობის გამოყენება, როგორიცაა ცოდნა, თვითსწავლების უნარი, ცნობისმოყვარეობისათვის პირობების შექმნა, დამკვირვებლობის დაფასება, მახსოვრობის გამოყენება ინტერნეტთან ერთად, ინტელექტუალური სისპეტაკის დაცვა, სკეპტიციზმისა და ენთუზიაზმისადმი ყურადღების გამოჩენა.

¹ გ. პაპავა. საბაზრო ეკონომიკის კონცეპცია საქართველოში თბილისი “სიახლე”, 2003 გვ. 17

მოვლენებისადმი ობიექტურობის დაცვით კრიტიკული განწყობის შექმნა, წარმოსახვისა და დაუინების დოზირებულად გამოყენების უნარის გამომჟღავნება. მათი ერთიანობა ინფორმაციის არასაკმარისი რაოდენობისა და არსებული ნაკლებად დამაჯერებლობის პირობებში ამ საქმეს ართულებს მაშინ, როდესაც გადაწყვეტილება მისაღებია, პროგნოზი გამოსაყენებელი, ხოლო რისკზე წასვლა – აუცილებელი. ასეთია რეალური სინამდვილე, მაშინ, როდესაც სრული სპექტრის აზროვნებისა და “გონების იერიშის” მეთოდის (მხოლოდ ნაწილობრივად) ასპექტების გამოყენებაა შესაძლებელი. შესაბამისი ვარიანტების გადარჩევისა და დაფიქსირებისათვის არსებითია შემოქმედებითი აზროვნება და მიზანთა ხის აგება ისე, რომ გამოვლენილ ვარიანტთა სიმრავლეში არ დაიკარგოს ოპტიმალური გადაწყვეტილება. მაშინ ადამიანი სამგანზომილებიან სივრცეში (სიგრძე, სიგანე, სიმაღლე) მეოთხე განზომილების (დრო) დამატებით წარმოიდგენს წარსულს, აწმყოსა და მომავლის ერთიანობაში, რასაც მომავლის ეკონომიკისა (დინამიკაში) და რისკის ფაქტორის გარეშე ვერ განიხილავს.

ასეთი თვალსაზრისით ადამიანი, ცხოვრებისეულ პროცესების იმ ნაწილს, რომელსაც ეკონომიკა წარმართავს, შემოქმედებითად აღიქვამს და აზროვნებს ფართო სპექტრით. თუ კი ეს შესაძლებელი არ არის, მაშინ ან ეკონომიკური განვითარების პროცესის ტემპი შესამჩნევად უნდა შენეღდეს ან დაჩქარდეს ეკონომიკის უმნიშვნელოვანესი მაჩვენებლების პროგნოზირების გამოყენებისას და გაძლიერდეს რისკით გადაწყვეტილებით მიღების და დაზღვევის შესაძლებლობები, მოსალოდნელი ზარალის გათვალისწინებით.

როგორც ნორბერტ ვინერი აღნიშნავდა, ეკონომიკა დინამიკურია ყველა შემთხვევაში, და თუ მის შესახებ გვაქვს მხოლოდ სტატიკური მონაცემი, საჭიროა ვიზრუნოთ დინამიკურობამდე მის შევსებაზე. უკიდურეს შემთხვევაში, იგი ხელოვნურად მაინც უნდა გავხადოთ დინამიკური. თუ შესაძლებელია, ჯერ დაეხიოთ რამდენიმე “ნაბიჯით” უკან, მიზანშეწონილია ისეთ სასურველ წარსულში, რომელიც დამაჯერებელი იქნება და მას არ მოჰყვება გართულება. ამასთან, ექსტრაპოლაციით შეგვეძლება ვიმსჯელოთ იმ რეალურ

აწმყოზე, რომლის შესახებ გვაქვს მონაცემი, რადგან აწმყო სახეზეა და უახლოესი მომავალი მისი ინერციულობის დაშვებით მოსალოდნელია იყოს განჭვრეტილი, მაშინ შესაძლებლობა უნდა შეიქმნას დაისახოს მიზანი და ამ მიზანდასახულობისაკენ მისწრაფებით მოხდეს პროგნოზირება.

ასეთი მანიპულაცია რეალურ ეკონომიკაზე გადასვლის კონტურების გამოვლენის წინაშე გვაყენებს, რაც აპრიორით მოწმდება და მისი სამართლიანობის დადგენით მიიღება გადაწყვეტილება.

როდესაც ქვეყნის ეკონომიკა აღმოჩნდება პროგრესისაკენ სვლის მიმართ უძრაობის მდგომარეობაში, ხოლო დაღმავლობაც თითქოს შენელებულია და კინეტიკის ელემენტებით იგი მდგრადობის გარეშე არის წარმოდგენილი, მაშინ მისი სტატისტიკა “ხისტია”, ხოლო პროგრესისაკენ სვლის ვარიანტები განუსაზღვრელი ხდება. ასეთ პირობებში საბაზრო ეკონომიკაზე გადასვლის მხოლოდ სურვილებმა საეჭვოა რაიმე სიკეთე მოგვიტანოს. უფრო მოსალოდნელია კატასტროფის მუქარა, რომლის ახსნა იქნება ის, რომ “გაჩერებულ ეკონომიკას” მომავალი არ გააჩნია.

ადვილი მოსალოდნელია, ყოველივე ზემოთ აღნიშნული პოსტსაბჭოთა საქართველოს რეალობად დარჩეს დიდი ხნის განმავლობაში, მაშინ როდესაც წარსული არ იძლევა ოპტიმისტურ მომავალს, ხოლო აწმყოს შესახებ ნეკროეკონომიკაზე ეჭვი გვაფრთხილებს ქვეყნის უძრაობაში მუდმივად დარჩენის გაურკვეველ მდგომარეობაზე. სხვა მხრივ კი იქმნება პირობები იმისათვის, რომ ქვეყანამ არ შეწყვიტოს ფუნქციონირება. რასაც განაპირობებს ადამიანთა საზოგადოების სიცოცხლისუნარიანობა და ისტორიული დამკვიდრებული ცხოვრების წესები.

ზემოთ ჩატარებული მსჯელობის დასაკონკრეტებლად, ქვემოთ წარმოვადენთ პროგნოზირებისათვის სრული სპექტრის აზროვნების ჩატარების რამდენიმე მაგალითს, რომელიც თავის მხრივ მოითხოვს რისკზე წასვლას.

მაგალითი 1. შემთხვევა, როდესაც სესხის სახით ნაღდი ფული არ მიეწოდება საწარმოებს ისეთი რაოდენობით, რომ საწარმოებმა (ფირმამ) შესძლონ მოგება საქონლისა და მომსახურების დეფიციტის პირობებში, როდესაც მოსახლე-

ობა დაბალმსყიდველობითუნარიანია. ამასთან გასათვალისწინებელია, რომ წარმოების ასაღორძინებლად გამოყოფილი სესხის დიდი ნაწილი 90-იანი წლების პოსტსაბჭოთა საქართველოს სინამდვილეში, პირდაპირი დანიშნულებით, მოსახლეობის სასიკეთოდ არ იქნება გამოყენებული. რაც თავის მხრივ, განპირობებულ იყო ნაღდი ფულის ხარჯვისადმი მფლანგველობითი დამოკიდებულებით და იმ რისკის გაუთვალისწინებლობით, რომლის თანახმად მათი პროგნოზი ნათელს გახდიდა სესხით გათვალისწინებული ვალდებულებების შეუსრულებლობა ქვეყანას რა ზიანის წინაშე დააყენებდა.

ეთქვათ, შემთხვევითი სიდიდე x აღნიშნავს უცხოეთიდან აღებულ სესხის ნაწილს, რომელიც მთლიანი a მოცულობის სესხიდან მოგების ან წაგების სახით მოგვევლინება ვალის გადახდის დროს. კონკრეტულად x ალბათობით p ტოლი გახდება γa -ს, სადაც γ არის მოგების წილი (შეიძლება იგი პროცენტებით იყოს გამოსახული, როცა γ არის გამოსახული 50 პროცენტით, მაშინ $\gamma=0,5$). ზარალის შემთხვევაში x ალბათობით $1-p$ უდრის δa -ს, სადაც δ არის ზარალის წილი, ისიც a -სთან, ანუ მთლიან სესხთან მიმართებაში.

ამოცანა მდგომარეობს იმაში, რომ შეფასდეს თუ რამდენად მიზანშეწონილია სესხის აღება, რომელსაც რისკზე წასვლა ახლავს. პარამეტრებით x , a , γ , δ , p შესაძლებლობა გვეძლევა დავადგინოთ სესხის აღების შემთხვევაში რისკზე წასვლის ალბათური მიზანშეწონილობა. ამის გამოსარკვევად განისაზღვრება შემთხვევითი სიდიდის განაწილების კანონის საფუძველზე შემთხვევითი სიდიდის მათემატიკური ლოდინი Ex და დისპერსია (რისკი) σ^2 .

რადგან რისკზე წასვლა რეალურია, ამიტომ $0 < p < 1$. სესხის აღების პროცესში საჭირო ხდება გაანალიზდეს გარემო პირობები და პერსპექტივა, რაც პირველ რიგში ეხება მოგების ალბათობისა და წაგების მოსალოდნელ შემთხვევებს.

სავარაუდოდ, რისკზე წასვლის მომგებიანობისათვის დასაშვებია p -ს ერთთან მაღალი მიახლოება. საერთოდ, რისკზე წასვლის მიზანშეწონილობის დასადგენად მსჯელობა წარიმართება მათემატიკური ლოდინისა და

დისპერსიის გამოყენებით.

$$Ex = a[(\gamma + \delta)p - \delta], \quad \sigma^2 = a^2(\gamma + \delta)^2 p(1 - p).$$

1. როდესაც p ერთთან ახლოსაა, ხოლო δ მცირე, მაშინ მოსალოდნელია დიდი ალბათობით სესხის აღების შედეგი გახდეს მომგებიანი, თუმცა შეიძლება რისკიც დიდი იყოს.

2. p და γ მცირე სიდიდეებია, ხოლო δ დიდი, მაშინ თუ Ex უარყოფითია, ადვილი საკარაუდოა, რომ დიდი ალბათობით სესხის აღებას ზარალი მოჰყვეს.

3. სხვა შემთხვევებშიც რისკზე წასვლის მიზანშეწონილობის დადგენა დამოკიდებულია Ex -ისა და σ^2 -ის კონკრეტულ მნიშვნელობებზე. ამ შემთხვევის რისკის მართვა კი ჩატარდება Ex -ის ზრდითა და σ^2 -ის შემცირებით.

რისკზე წასვლის რაოდენობრივი შეფასება რთულია, მაგრამ უფრო ზუსტი, ვიდრე რისკის ხარისხობრივი შეფასება (ამ შემთხვევაში იგი ნიშნავს დიდ ან მცირე რისკს) თუმცა, “გონების იერიში” და მისი მოდიფიკაციების (დელფის მეთოდის გამოყენების შემთხვევაში) დაკონკრეტებისას რისკის კვლევას თავისებური სირთულე გააჩნია. რაც აპრიორით სარგებლობის უპირატესობის აღიარების წინაშე გვაყენებს. ეს უკანასკნელი ნიშნავს, რომ ვაძლევთ p , γ , და δ -ს შესაძლო მნიშვნელობებს იმ რეალობის გათვალისწინებით, რაც კონკრეტულ შემთხვევაში სესხის აღებას ახლავს, ხოლო შემდგომ მათგან მოსალოდნელ შედეგებს აზრობრივი ანალიზით ვამოწმებთ. ამ ანალიზისას მიზანშეწონილია σ^2 -სა და Ex შორის მათი შესაძლო ცვლილების შესაბამისად ფუნქციონალური დამოკიდებულების გამოყენება. თუ კი შესაძლებელი გახდება ამ შემთხვევის შესაბამისი ფუნქციონალური დამოკიდებულება განურჩევლობის წირის სახით გამოისახოს, ხოლო მათი შესაბამისი მოგების მაჩვენებლის მათემატიკური ლოდინი დადებითია და მისი ზრდა რისკის ზრდასაც იწვევს, მაშინ რისკის მართვა გაადვილდება. ამასთან შესაძლებელია თვალსაჩინოდ, გრაფიკულად გამოისახოს გარანტირებული მოგება (ან შემოსავალი), გამოვლინდეს რისკის ვარიანტების შესაძლებლობები: დიდი მოგებისას (შემოსავლისას) დიდი რისკის დაფიქსირება ან რისკის შემ-

ცირებაზე ზრუნვის შესაძლებლობის გამოვლენა მოგების მაქსიმუმის ძიებისას.

შეცდომა იქნებოდა გეფეიქრა რისკის რაოდენობრივი მეთოდების უშუალო გამოყენება საკმარისია სესხის აღების შემთხვევის წარმატებით დასამთავრებლად. მწირი ინფორმაცია არ იძლევა საშუალებას გამოყენებულ იქნეს სრული სპექტრის აზროვნება. ამიტომ ერთგვარი გამოსავალია რისკის პროგნოზირებისათვის ხარისხობრივი მეთოდების გამოყენება.

მაგალითი 2. პარლამენტის სხდომის შედეგებზე მეცნიერული მსჯელობა კიდევ უფრო მეტად გვარწმუნებს მის დიდ მნიშვნელობაზე ქვეყნის განვითარების მიმდინარეობის შეფასებასა და პერსპექტივის დაკვალიანებაში. თუმცა, დიდი აუცილებლობის მიუხედავად არც ისე ადვილია პარლამენტის სხდომების წარმართვა ისეთნაირად, რომ მას მიესადაგებოდეს “გონების იერიშების” მეთოდი (თუმცა, პირიქით უნდა იყოს, პარლამენტის სხდომებზე პერსპექტიული გადაწყვეტილების მიღება “გონების იერიშისა” და პროგნოზირების დელფის მეთოდის პრინციპებზე დაყრდნობით უნდა წარიმართებოდეს). უფრო რეალურად მიგვაჩნია ცალკეული სექციური სხდომები გადაწყვეტილების მისაღებად გამიზნულად იმართებოდეს “გონების იერიშის” მეთოდის რომელიმე მოდიფიკაციიდან დელტა მეთოდის გამოყენებით.

პარლამენტის ყოველი წევრი თავისი საქმის მაღალხარისხოვანი სპეციალისტია, ღრმად განსაწავლულია და მოაზროვნე, ყოველივე ეს იძლევა იმის იმედს, რომ პარლამენტისა და მის ცალკეულ სექციური სხდომები წარიმართოს დელფის მეთოდის მიხედვით მიზანმიმართული კითხვარებით, რამდენიმე ტურის ჩატარებითა და სათანადო დაფიქსირება-შეფასებით სანდოობის მაღალი ხარისხით, რათა ქვეყნის კეთილდღეობისათვის მიღებულ დასკვნებს უფრო მეტი სიღრმე გააჩნდეს.

იგულისხმება, რომ ყოველივე ზემოთაღნიშნული გარკვეულწილად მიმდინარეობს საქართველოს პარლამენტში. თუმცა, უნდა აღინიშნოს, რომ 90-იანი წლების ბოლოს პოსტსაბჭოთა საქართველოს პარლამენტი თავის შემადგენლობით იმდენად მრავალრიცხოვანი და არაერთგვაროვანი

იყო, რომ აზრი არ ქონდა ზემოთ შემოთავაზებულ მეთოდების გამოყენებას გადაწყვეტილების მიღების პროცესში. აქედან გამომდინარე, მიგვაჩნდა, რომ პარლამენტის შემადგენლობა თავისი რიცხოვნობის თითქმის განახევრებას მოითხოვდა, ამასთან არსებითი იყო მისი გაძლიერება მაღალკვალიფიცირებული მეცნიერ ეკონომისტებით, რაც შესაძლებელს გახდიდა პარლამენტზე მიღებულ გადაწყვეტილებებს მისცემოდა მეცნიერული შინაარსი გადაწყვეტილების მიღებაში მონაწილეთა პასუხისმგებლობის დაფიქსირებითა და ქვეყნის ეკონომიკის განვითარების გზების გამოვლენისაკენ წარმართული პერსპექტიული ანალიზის ჩატარებით.

მაგალითი 3. ეთქვათ, ზაფხულის პერიოდში უნდა დამთავრდეს ქალაქის მზადება ზამთრისათვის სათბობი ენერგეტიკულ რესურსების მოსამარაგებლად. ამის ერთ-ერთ უნივერსალურ მიდგომად ჩაითვლება ის, რომ შესაძლებელი გახდება ყველაზე უარესი შემთხვევისათვის, ცივი, ან მკაცრის ზამთრის შემთხვევაში, ქალაქის სათბობით მომარაგების უზრუნველყოფა. რაც, თავის მხრივ, რეალური განხორციელების თვალსაზრისით რთულია და დიდ დანახარჯებთან არის დაკავშირებული. ამიტომ არ შეიძლება იგი მიშვებულ იქნას თვითდინებაზე, მოსახლეობის ცალკეული ჯგუფების და საწარმოთა ხელმძღვანელობის “პოსუაქტუმ” გადაწყვეტილების მიღების ანაბარა.

მოსალოდნელია ის, რომ თბილი ზამთარი დადგეს და დანახარჯები სათბობის მომარაგებაზე აღმოჩნდეს იმაზე ბევრად მეტი, ვიდრე ამას რეალობა მოითხოვდა იმ შემთხვევაში, თუ კი ზამთრის ხასიათს ზუსტად ამოვიცნობდით. რაკი ეს სინამდვილეში შეუძლებელია, ამიტომ აუცილებელია დაკონკრეტდეს სათბობის მომარაგება ზაფხულში, თუ როგორი სახის ზამთრისათვის იყო გათვალისწინებული: თბილი, ზომიერი, ცივი, შესაძლო მკაცრი. ამაში სიცხადეს შეიტანს ალბათური შეფასებების შემოტანა და რისკის დონეზე ამოცანის გადაწყვეტა, სადაც ამოხსნის პროცესში ყურადღება გამახვილდება გადაწყვეტილების მიღების შედეგობრივი მაჩვენებლების მდგრადობაზე.

ყოველივე ეს ეხება ასევე სათბობი რეზერვების მომარა-

გებას და მათი შესაძლო ვარიანტების დაზუსტებასაც ზამთრის სახეების შესაძლო ცვლილებების პირობებში. ამ შემთხვევებში მიზანშეწონილია საყრდენი ამონახსნის გამოყენება და მისი ვარიანტების სისტემური ანალიზის გამოყენებით. ბუნებრივია საჭირო ხდება პროგნოზების მიღება, რომელიც ეხება ზამთრის სახეებს, სათბობის ფასებს ზამთრის სახეების მიხედვით და სხვ. ამ პროგნოზებზე დაყრდნობით გადაწყვეტილება რისკის გარეშე არ მიიღება.

აღსანიშნავია ისიც, რომ ამ შემთხვევაში (და საერთოდაც), დიდი მნიშვნელობა ენიჭება საკვლევი მოვლენის “ასაკს”. რაც უფრო “ახალგაზრდაა” საკვლევი ეკონომიკური მოვლენა და რაც უფრო მოკლევადიანია მასზე მოქმედ ფაქტორებზე დაკვირვება, მიღებული პროგნოზის მაჩვენებლები მით უფრო ეყრდნობიან შედარებით საიმედო რისკს.

მაგალითი 4. კორუფციასთან ბრძოლა საქართველოში ისე, როგორც პოსტსაბჭოთა სიერცეში, არ შეიძლება დავტოვოთ ცალკეული ღონისძიებათა ჩატარების დონეზე. სინამდვილეში ცივილიზაციის უკონტროლო პროცესები და მათი გლობალიზაცია, დამნაშავეობის ზრდასთან ერთად, შეიძლება განვიხილოთ უარყოფითი შედეგებით, ზოგჯერ კი როგორც რისკიანი ბიზნესის სახეობა. ეს მაშინ, როდესაც დამნაშავეთა ორგანიზებული ჯგუფი ახერხებს ცივილიზაციის კეაღდაკეაღ ეფექტიანად გამოიყენოს მის განკარგულებაში არსებული ადამიანის კაპიტალი. ამასთან ერთად, ადვილი მოსალოდნელია, რომ მას გააჩნდეს ორგანიზებულად აგებული მართვის ბიუროკრატიული სტრუქტურა და კრიმინალურად ორიენტირებული როლებისა და ფუნქციების მკაცრი იერარქია. ამით იგი ახერხებს შეაღწიოს საზოგადოებრივი ცხოვრების ყველა სფეროში. ორგანიზებული კრიმინალური დაჯგუფება ფორმირდება და კონსპირაციულად ფუნქციონირებს, როგორც სტაბილური ორგანიზაცია, მკაცრი შიდა დისციპლინითა და შრომის მაღალი დანაწილებით, რაც დროში წარმოშობილი პირობების შესაბამისად იწვევს კრიმინალური სახელმწიფოს ჩამოყალიბებას, როდესაც სახელმწიფო აპარატის ტოტალური კორუმპირებულობა საფრთხეს უქმნის თვით ქვეყნის სახელმწიფოებრიობის საფუძველს, რადგან “მთლიანად სახელმწიფო მართვის სისტემა

ხდება კრიმინალური”.¹

ასეთ სახელმწიფოში დანაშაულს ჩადიან არა მხოლოდ შემთხვევითი პირები (რომელთა რაოდენობა უკონტროლოდ დარჩენილ საზოგადოებაში იზრდება), არამედ სხვადასხვა მასშტაბის მქონე დანაშაულებრივი ორგანიზაციები. მათი საქმიანობა რისკთანაა დაკავშირებული, რომელიც ქურდის შემოსავლის შეფასების შემთხვევაში ამერიკელი ეკონომისტის მაიკლ სენსოვიჩის მიხედვით.² თეორიული მოდელით გამოისახება: $R=S-pD$. სადაც R ქურდის შემოსავალია, S ნაქურდალის სიდიდე, p ალბათობა იმისა, რომ ქურდს დაიჭერენ და დასჯიან, D ქურდის დასასჯელად გაწეული ხარჯების ფულადი გამოხატულებაა. ბუნებრივია, ამ ფორმულით ფასდება არა მხოლოდ ქურდის შემოსავალი, არამედ დაისმის მისი მინიმისაციის ამოცანა p -სა და D -ს ზრდის საშუალებით.

კრიმინალურ სამყაროსთან ბრძოლის ამჟამინდელი პრაქტიკა პოსტსაბჭოთა საქართველოში ცხადყოფს დამნაშაევობის სახელმწიფო პრობლემად გადაქცევის რეალობას. ამის ერთერთი მიზეზთაგანი არის დამნაშაევობის ზრდისა და კორუფციის ხელშემწყობი პირობების აღმოსაფხვრელად ძლიერი მექანიზმის უქონლობა, რომლის თანახმად დამნაშაევობა უნდა განიხილებოდეს, როგორც მოვლენა, რომელიც უარყოფით ზემოქმედებას ახდენს ქვეყნის ეკონომიკურ და პოლიტიკურ უსაფრთხოებაზე. ეს განსაკუთრებულ ყურადღებას მოითხოვს, მაშინ როდესაც კრიმინალურ დაჯგუფებას ყავს ლიდერი, რომელიც ფლობს ფსიქოლოგიურ ძალაუფლებას დანაშაულებრივი აქციების დაგეგმვისა და ხელმძღვანელობის პროცესში, ახერხებს ქვეყანაში არსებულ სოციალურ-ეკონომიკური სიტუაციის თავის სასარგებლოდ წარმართვას, რაც ნოყიერ ნიადაგს პოულობს მდიდრებისა და ღარიბების პრობლემის გამწვავების შემთხვევაში. ეს კი განსაკუთრებით საშიშია მაშინ, როდესაც მთავრობის მცდარ

¹ რ. ოთინაშვილი. დამნაშაევობა როგორც რისკიანი ბიზნესის სპეციფიკური სახეობა ჟ. “სოციალური ეკონომიკა” 2003 №1 გვ. 22-24

² იქვე, გვ. 20

პოლიტიკას აქვს დამღუპველი გავლენა ეკონომიკაზე.¹

ასეთ პირობებში კიდევ უფრო მეტად აუცილებელია ქვეყანაში შეიქმნას და გაძლიერდეს სამოქალაქო საზოგადოება, რომელიც ჩადგება რა ხალხის სამსახურში, შესძლებს მოთოკოს უსამართლო გზებით გამდიდრებული მოსახლეობის მდიდარი ფენის “თავაშვებული მოქმედებები” და ჩააყენოს ისინი სახელმწიფოს გაძლიერების სამსახურში.

3.5. ეკონომიკური პროგნოზირება და რისკი ფირმის ფუნქციონირებაში

ფირმის საწარმოო-სამეურნეო პროცესების ოპერატიული მართვა არ უნდა იყოს მოწყვეტილია ქვეყნის პერსპექტიული განვითარებისაკენ მიმმართებელ რეგულირებისაგან. თუმცა შეიძლება დამოუკიდებლად მოქმედებდეს. მასში საწარმოო-სამეურნეო მოღვაწეობის საშუალო და გრძელვადიანი პროგნოზირება უნდა იქნეს მიმართული ოპერატიული გეგმა-ორიენტირის გზის გამკვლევად. ისინი ფირმათა განვითარების ერთიანობისათვის თანამოქმედებენ და მათი ნაწილი ქვეყნის განვითარების საბოლოო მიზნის ფორმირებაში პოულობს ადგილს.

შეიძლება ისიც ითქვას, რომ ყოველწლიურად დაუბალანსებელი ბიუჯეტი უარყოფითად მოქმედებს ამ სახელმწიფოში ფუნქციონირების მქონე დარგისა და ფირმების მუშაობის ეფექტიანობაზე, საერთოდ კი მიკროეკონომიკის სიძლიერეზე. საქონლისა და მომსახურების დეფიციტის გამწვავებაზე აისახება თითქმის ყველა სიძნელე, რომელიც ახლავს პოსტსაბჭოთა საქართველოს ეკონომიკას.

თავის მხრივ, მიკროეკონომიკას გააჩნია რიგი შესაძლებლობები, რომლითაც მას შეუძლია მაკროეკონომიკას გადასცეს განვითარებისაკენ მომგეზავი იმპულსები, ესაა კონკურენტუნარიან საწარმოთა ფორმირება.² ამ პროცესში აღსანიშნავია ისიც, რომ საბაზრო ეკონომიკაში ფუნქციონი-

¹ იქვე, გვ. 24

² გ. პაპავა. საბაზრო ეკონომიკის კონცეპცია საქართველოში. ეკონომიკა, უკუგება, ფინანსები. თბილისი “სიახლე” 2003 გვ. 86-100.

რების საიმედო დასაყრდენს მთლიანობაში კერძო მესაკუთრეთა “არმია” წარმოადგენს. თუმცა, იგი ძალას ცალკეული მეწარმის შემოქმედებიდან იღებს, ძლიერდება მაღალი დონის თვითორგანიზების პირობებში და აღწევს სინერგიულ დონესაც კი (რომელშიაც იგულისხმება უმაღლესი ეფექტი).

მესაკუთრეს, როგორც ინდივიდს, ჩართულს სამეწარმეო საქმეში, იმავდროულად საკუთარი რისკით და სამეწარმეო საქმის პასუხისმგებლობის აღებით, საშუალება ეძლევა ზეგავლენა მოახდინოს მიმდინარე სამეწარმეო საქმიანობაზე. აქ ვლინდება მისი თავისუფლებისა და რისკით მოსალოდნელი ხიფათის შეზღუდვის მიმართ ადვილად რეაგირების რეალობა (რისკის პესიმიზტური შემადგენლის მიმართ მეწარმის რეაქცია კმედითი და დროული უნდა იყოს. ბუნებრივია დაზღვევის მოშველიება).

ამ შემთხვევაში მესაკუთრე ძალაუნებურადაც მთელი თავისი შესაძლებლობითა და განცდებით უკავშირდება მეწარმეობას. ეუფლება მომავლის განჭვრეტის უნარს და შეიმუშაებს პროგნოზირებისათვის საკუთარ მიდგომებს, რომლებიც დიდი გამოცდილების მიღების შედეგად ხდება მესაკუთრის სამეწარმეო მოღვაწეობის ელემენტი.

საკითხავია, ასეთი შესაძლებლობის პირობებში პროგნოზირებისა და რისკის უნარს როგორ ეუფლება მეწარმე. ამჟამად პოსტსაბჭოთა საქართველოს სინამდვილეში რისკის გაცნობიერება თვითდინებაზეა მიშვებული. ამ მხრივ უმაღლესი სკოლები არ იძლევიან ცოდნის ელემენტებს. რასაც ისიც ამტკიცებს, რომ ჩვენი პირობების შესაბამის სასწავლებლებში, იშვიათი გამოჩენილის გარდა, არ ისწავლება ეკონომიკური პროგნოზირებისა და რისკთან მიახლოებული საკითხებიც კი.

ამჟამად მეწარმეთა შრომითი საქმიანობა პოსტსაბჭოთა საქართველოში არ მიმდინარეობს რისკისა და დაზღვევის ეკონომიკაზე ცოდნის დაგროვებით. პირიქით, მათი შრომითი საქმიანობა მხოლოდ დადებით შედეგებზეა გათვლილი, ხოლო ზარალის შემთხვევაში ისინი “პოსტფაქტუმ” იწყებენ მოქმედებას.

ამის ძირითადი მიზეზი არის ის, რომ ამ მიმართულებით კვლევის ძირითად წყაროს პრაქტიკული მნიშვნელო-

ბის ამოცანების ცალმხრივი ანალიზი წარმოადგენს, მხოლოდ მოგებაზე გაანგარიშებით და სამეურნეო შედეგების შეფასება მიმდინარეობს აღებული მომენტი სათვის რეალურ მასალებზე დაყრდნობით. აქედან გამომდინარე, სამართლიანია ის თვალსაზრისი, რომ პროდუქციის რეალიზება და მიღებული მოგება წარმოადგენენ არა მარტო ფირმების სიცოცხლისუნარიანობისაკენ წარმართველ ძალას, არამედ მათი საშუალებით ფორმირდება ეფექტიანობაის საერთო მაჩვენებელი, რომელიც არსებული გარემოების გამო არის ერთადერთი, ისიც მხოლოდ დადებითი შემადგენელი შესაბამისი დარგის და აქედან გამომდინარე, ქვეყნის განვითარებისაკენ მიმართულ ბაზრის შემოქმედებაში. მხოლოდ ასეთი მიმართულებით ფორმირებული ფირმები კონკურენტუნარიანი ვერ გახდებიან. თუმცა, ამჟამად სხვანაირად არ შეიძლება იქნეს წარმოდგენილი საბაზრო ეკონომიკაში ფუნქციონირებას “მონატრებული” ფირმა. ეს კი ძალიან ცოტას ნიშნავს იმასთან დაკავშირებით, რომ ფირმა, როგორც უჯრედი დარგისათვის ქვეყნის გაძლიერების პროცესში სინერგიული ეფექტით განუყოფელ სიცოცხლისუნარიან წყაროს უნდა წარმოადგენდეს.

ასეთ პირობებში ბუნებრივია ის აზრი, რომ პროგნოზირების მეთოდის და რისკის გამოყენების ეფექტიანობის გასაზრდელად არსებითი მნიშვნელობა ენიჭება მრავალფაქტორულ მოდელებს, გამოყენებადს მიმდინარე დღეების, კვირების, თვეებისა და კვარტალების საბოლოოდ წლის განმავლობაში დასაგეგმავად. მათი საშუალებით სწარმოებს ექსტრაპოლაციის პრინციპის ფორმირება და გამოყენება ფირმის ინტერესების შეჯერებით დარგის განვითარებასთან.

აღსანიშნავია ისიც, რომ ფირმის ფუნქციონირება ემყარება როგორც პროდუქციის რეალიზაციისა და მოგების მაჩვენებლებს, არსებითია სამეურნეო ფინანსური დამოუკიდებლობის მიღწევა, ფირმის კადრებით უზრუნველყოფის გადაჭრა და შრომითი რესურსების მაღალმწარმოებლურობის პირობებში გარკვევა, აგრეთვე ძირითადი ფონდების სრული აღრიცხვა და ეფექტიანი გამოყენება, მუშაობის რითმულობის პირობების შექმნა და მისი დაცვა, საწარმოო კონტროლის შესაძლებლობების გამოვლენა და მისი მაორ-

განიზებული ფუნქციის ეფექტიანი გამოყენება, ეკონომიკური სტიმულირების ბერკეტების ამოქმედების უნარის მოქმედებაში მოყვანა. ყველა ეს მაჩვენებელი საბაზრო ეკონომიკის პირობებში შეიძლება უსაფუძვლო და ზედმეტიც აღმოჩნდეს, თუ კი გამოშვებული პროდუქციის რეალიზაციისა და მოგების მაჩვენებლებთან ერთად ფირმის კონკურენტუნარიანობა არ იქნება გათვალისწინებული საბაზრო ეკონომიკის ცვალებად გარემოში. ბუნებრივია ზღერული პროდუქციის მიხედვით. თუმცა, არც ეს არის საკმარისი, თუ კი ფირმის ფუნქციონირებას არ დაეუკავშირებთ რისკს მოგებისა და შემოსავლის მაჩვენებლების ან ერთ-ერთის შეზღუდვის პირობებში, რასაც თან ახლავს მომგებიანობისა და წამგებიანობის (ზარალის) მაჩვენებლების ერთდროული ანალიზი.

ფირმის რისკში გარკვევა უკავშირდება ფირმის როგორც შიდა პროცესებს, ასევე მათ “მოქნილობას” გარემოსთან ურთიერთობაში, ამასთან, საშუალოვადიან პროგნოზებს, რომელიც ეხება რისკის შეფასებას მოკლევადიან მომგებიან გეგმა-ორიენტირის ფორმირების გათვალისწინებას, ამასთან ერთად პესიმისტურ პროგნოზებს და ა.შ.

საქმე იმაშია, რომ მიმდინარე თვეების მიხედვით მრავალფაქტორული მოდელების გამოყენება ფირმის ძირითად მაჩვენებელთა პროგნოზირებისათვის ითვალისწინებს არა მარტო საშუალო და გრძელვადიან პროგნოზებზე მინიშნებას და მათზე გადასვლის შესაძლებლობას რეკურენტული დამოკიდებულებით დროში ისე, რომ შესაძლებელი გახდეს პერსპექტივაზე ორიენტირის აღება ტრენდის დონეზე მაინც.

გადამწყვეტი არის იმის რეალობა, რომ ფირმა საბაზრო ურთიერთობის გზით სახელმწიფო პროცესებშია ჩართული, თუნდაც თავის მცირე წილით ქვეყნის ეკონომიკის გაძლიერებაში (ცალკეული ფირმა არ ქმნის სახელმწიფო ეკონომიკას. ფირმათა ერთობლიობა კი განაპირობებს ქვეყნის ეკონომიკის სიძლიერეს თვითორგანიზების მაღალი დონისა და ფირმების ფუნქციონირების პირობებში).¹

¹ გ. პაპავა სამრეწველო ფირმის ორგანიზაცია და მართვა თბილისი “სამშობლო” 1998

ყველა ეს პროცესი ეკონომიკაში მრავალმხრივია და ამდენად მრავალ ფაქტორზე არის დამოკიდებული. ამაში ჩაწვდომის მცდელობის შემთხვევა უფრო მეტ გაურკვევლობას ავლენს, ვიდრე ეს დასაწყისში შეიძლება მოგვეჩვენოს. ამიტომ, თუ სხვა შესაძლებლობა არ მოიძებნება, მაშინ აუცილებელი ხდება საექვო შემთხვევების გამოყოფა, აპრიორით დაშვება და ანალიზთან ერთად შემოწმება.

ამ მიმართულებით რისკის დონეზე გამოყენებული აპრიორი წარმატებით მთავრდება მაშინ, როდესაც რისკის მიმზიდველობა წინა პლანზეა წამოწეული და მისი მოხდენის ალბათობა მაღალია, ეს კი დამახასიათებელია ეკონომიკური რისკისათვის. პროგნოზის სიზუსტე და მისი ხარისხი უარესდება მაკროეკონომიკური კვლევიდან მიკროეკონომიკურ მაჩვენებლებზე გადასვლის დროს. ეს თითქოს გასაკვირია, როდესაც პირველადი მონაცემები (ფირმისა და მიკროეკონომიკის), დარგის დონეზე მოიპოვება. საქმე იმაშია, რომ მიკროდონეზე მონაცემების დაბალანსებით შემოწმება და კონტროლი პოსტსაბჭოთა საქართველოს სინამდვილეში შეუძლებელი ხდება, განსაკუთრებით კი კორუფციის პირობებში. ამას, თავის მხრივ, მოსდევს ინფორმაციით სარგებლიანობის დაქვეითება. ამის ერთერთი, და შეიძლება ითქვას ძირითადი მიზეზი არის ის, რომ საშუალოვადიანი კანონზომიერებანი კარგავენ თავიანთ დამაკვალიანებელ გავლენას მიკროეკონომიკურ პროცესებზე, იმდენად, რამდენადაც ისინი უფრო მეტად მაკროეკონომიკურ მაჩვენებელთა ზეგავლენას განიცდიან. ამას ისიც განაპირობებს, რომ მოკლევადიანი პროგნოზირება ყველაზე მიზანშეწონილია გამოყენებულ იქნეს დარგის დონეზე. თითქოს აქედან გამოსავალია ის, რომ გამოსაკვლევი ობიექტის სტატისტიკური მახასიათებლები მაკრომოდელირების არეალშია მოხედრილი, როდესაც იქმნება ამ მიმართულებით დაბალანსებისას მეტი კონტროლის შესაძლებლობები, მაშინ ისინი დამაჯერებლობის მეტ იმედს იძლევიან. მიკროეკონომიკაში მიმდინარე რეალურად ხელშესახები შემთხვევები პოსტსაბჭოთა ეკონომიკის ფირმის დონეზე ავლენს ინფორმაციულ წინააღმდეგობებს, რომელიც საწარმოს ზარალიანობის ან გაკოტრების შემთხვევებით შეიძლება იყოს განპირობებული. ამას შეიძლება ახლდეს თავი-

სუფალი ფასების შეზღუდულობა, მოსახლეობის დაბალმსყიდველუნარიანობის მიზეზით, საგადასახადო წნეხი, რომელიც მთელი სიმძიმით აწეება კეთილსინდისიერად გადამხდელთა მცირე ნაწილს, როდესაც ქვეყანაში მოქმედებს არაფორმალური და უკანონო დაბეგვრის მექანიზმი, როდესაც ხდება ფულადი სახსრების ფარული გადანაწილება არასაბიუჯეტო არხებით და კიდევ უარესი, როდესაც გადასახადებიდან ამოღებული თანხები ემსახურება ქვეყანაში არა მთელი მოსახლეობის, არამედ უკონტროლო ბიუროკრაციას და მათ როგორც თანამდებობის პირთა კერძო ინტერესებს. ამას ისიც ემატება, რომ ბიუროკრატია მეწარმეობაშიც ერევა და ცალმხრივ რისკს ეწევა, როდესაც სუბიექტი ახერხებს ისეთი რისკით მიიღოს გადაწყვეტილება, რომლითაც შესაძლებელი გახდება მოსალოდნელ წაგებაზე ნაკლები პასუხისმგებლობა ან მისი სხვაზე გადაკისრება.

როგორც ეხედავთ, ეკონომიკური პროგნოზირებისა და რისკის აუცილებელი გამოყენება ფირმის ფუნქციონირებისათვის აწყდება სირთულეებს პოსტსაბჭოთა ეკონომიკაში, საიდანაც ერთერთი გამოსავალი არის პროგნოზირებისა და რისკის ეკონომიკაში გამოყენების მეთოდოლოგიის სრულყოფა. ამ შემთხვევაში იგი მოითხოვს პრაქტიკაში ასახული მაჩვენებლების მიხედვით ნაღდი ფულის ხარჯვის სტრუქტურის დადგენას. ამ შემთხვევაში საჭიროა მოპოვებულ იქნეს ერთი წლის მონაცემები მაინც, მონაცემები რესურსებზე, დანახარჯებისა და კაპიტალდაბანდებათა საეარაუდო განაწილების შესახებ, შესაბამისი რისკის გათვალისწინებით და სხვ.

კონკრეტულ შემთხვევაში ეს იქნება დანახარჯები ტექნიკურ მოწყობილობაზე; ელექტროენერგიის მოხმარებაზე; სხვადასხვა ნედლეულზე; ხელფასზე, პრემიებზე და მივლინებებზე; რეკეტიორების შესაკავებლად უკიდურესი აუცილებლობის შემთხვევაში და დაზღვევაზე გადასახადი; რასაც უნდა ახლდეს ფირმისათვის რეზერვების შესაქმნელი თანხის გამოყოფაც.

ამ მაჩვენებლების მიხედვით საეარაუდო ფულად დანახარჯებთან ერთად, საჭიროა კაპიტალდაბანდების პროგნოზებზე დაყრდნობა, მისგან მოსალოდნელი მოგებისა და

წაგების გათვალისწინება შესაბამისი ალბათობით იმ დონეზე, რომ შესაძლებელი გახდეს მთლიანობაში დადგენილ იქნეს მოგების მათემატიკური ლოდინი და დისპერსია (რისკი). ამის შემდგომ განისაზღვრება მოგებიდან გადასახადი.

შევნიშნეთ, რომ ფირმის მოსალოდნელი მოგებისა და ზარალის ალბათობის დადგენა ძნელდება მონაცემთა არასაკმარისობის მიზეზით, საიდანაც ერთ-ერთ გამოსავალად მიიჩნევენ დაშვებისა და შემოწმების გამოყენებას ექსპერტთან თანამონაწილეობით. ცხადია ისიც, რომ ფირმის შემოსავლის მიხედვით გაანგარიშებული მოგების გადასახადის მატება არის დამოკიდებული მოგების და წაგების ერთიანობაში დადგენილ მათემატიკურ ლოდინსა და რისკის მაჩვენებელზე. დიდი რისკის შემთხვევაში მეტწილად იზრდება მოგებიდან გადასახადის მოსალოდნელი სიდიდე. მაგრამ თუ კი რისკმა არ გაამართლა, მაშინ გადამხდელის პოზიცია სადავო ხდება. მოსალოდნელია ფერმერმა მოგებიდან გადასახადის ზრდის მიზეზით დიდ რისკზე წასვლაზე უარი თქვას. ამიტომ მიზანშეწონილია ჩატარდეს რისკზე წასვლის შედეგების ანალიზი და მისი მართვის შესაძლებლობაში გარკვევა, თუ რა პირობებში იქნება შესაძლებელი მოგების მაჩვენებლის ზრდა.

რისკზე დაყრდნობით საჭირო ხდება სადაზღვევო სამსახურის მოწესრიგება და პროგნოზისტის პასუხისმგებლობის ამაღლებაზე ზრუნვა. რაც იმ დონეზე უნდა იქნეს აყვანილი, რომ რისკის შედეგად მოსალოდნელი ზარალი “ასატანი” გახდეს და მოგება წინა პლანზე იქნეს დაყენებული. ეს რისკის განმაპირობებელ “შავი ყუთის გათეთრების” მცდელობას ნიშნავს, რომელიც საბოლოოდ მაინც განუსაზღვრელი რჩება. თუმცა მოსალოდნელია, რისკის მართვას საფუძვლად დაედოს მოგების მიღების ალბათობის ზრდა და წაგების ალბათობის შემცირება.

3.6. ფიქსირებული მიზნისაკენ მომგეზავი ეკონომიკური მაჩვენებლის პროგნოზირების სქემა

საექსტრაპოლაციო ფუნქციათა სხვადასხვა კლასის ანალიზი და გადარჩევა საშუალებას იძლევა დინამიკურმა ეკო-

ნომიკურ-მათემატიკურმა მოდელებმა შეგვიქმნან ეკონომიკური მოვლენის განვითარების პროგნოზირების საფუძველი.

სხვა მხრივ, საბაზრო ეკონომიკაზე გადასვლის პროცესში ეკონომიკურ ფაქტორთა ურთიერთკავშირის სირთულე ააშკარავებს ერთგვაროვანი ეკონომიკური ინფორმაციის დეფიციტს. ამის შედეგად შეიძლება აღმოჩნდეს ის, რომ დაუზუსტებელი რჩება მოვლენის ცვლილების მახასიათებლები და რთულდება დამაჯერებლად გამოსაყენებელი მოდელის ფორმირების პროცესი.

ამასთან დაკავშირებით, აუცილებელი ხდება გამოიყოს დროზე უშუალოდ დამოკიდებული და საორიენტაციოდ მოსახერსებელი ცალკეულ ფუნქციათა კლასი, რომელიც შეიძლება წარმატებით იქნეს გამოყენებული ეკონომიკური მაჩვენებლების პროგნოზირებისათვის, ხოლო მასში ასახული ექსტრაპოლაციით იგი ჩაირთოს ეკონომიკურ-მათემატიკურ მოდელშიც. რაც საბოლოოდ იძლევა ეკონომიკური პროცესის დროში მიმდინარეობაზე დამაკვალიანებელ წარმოდგენას, ამასთან შესაძლებელი ხდება ყოველ კონკრეტულ შემთხვევაში გამოთვლების გამჭვირვალედ ჩატარება.

მიუხედავად ამისა, მოსალოდნელია გართულება მაშინ, როდესაც აუცილებელი ხდება დასახულ მიზანში ჩაირთოს აპრიორი, როგორც “შედგენი”. რაც განპირობებულია, ერთი მხრივ, მოვლენის ნაწილობრივი განუსაზღვრელობით და მეორე მხრივ მოვლენასთან საუკეთესო მიახლოების ჩატარების სირთულით, როდესაც საჭირო ხდება დინამიკური მიმდევრობის გაგრძელება.

ეკონომიკაში პროგნოზირებისათვის მხოლოდ ექსტრაპოლაციის პრინციპზე დაყრდნობა არ არის საკმარისი. ამასთან აუცილებელია აწმყოსთან ერთად მომავალზე დაყრდნობა. ამაში მონაწილეობს მიზანდასახულობისაკენ წარმართველი ძალა, რაც ახლავს ტექნოლოგიური პროგნოზირების არსს.

არ იქნება სწორი გადაწყვეტილება, რომ შორეული მომავლის განუსაზღვრელობის მიზეზით, არ ჩაებატაროთ გრძელვადიანი პროგნოზირება, მით უფრო მაშინ, თუ კი ამის საშუალებას იძლევა კომპიუტერების შემოქმედებითად გამოყენება. შესაბამისად ეკონომიკური მოვლენის კვალიფიცირებული განჭვრეტა რისკზე წასვლის აუცილებლობასაც ქმნის,

რაც ოპტიმიზაციის მეთოდების გამოყენებასაც მოიცავს. ეს კი პროგნოზირებისა და რისკის შედარებით რთული ნაწილია.

ამჯერად გამოვყოფთ რამდენიმე მარტივ შემთხვევებს, როგორცაა, მაგალითად მოსახლეობის რიცხოვნობის დინამიკასთან კავშირში მათი სიცოცხლისათვის აუცილებელი პირველად მოხმარების პროდუქტების წარმოება და მოხმარების დინამიკური მოდელის შედგენა პროგნოზირებაში გამოსაყენებლად, საიდანაც შეიძლება გამოიყოს, საშუალო არითმეტიკულისა და საშუალო გეომეტრიულის კომბინირებული გამოყენების სქემებთან მსგავსობით ლოგისტიური წირი. ასევე ინტერესს იწვევს ფირმის უკუგების დინამიკის მახასიათებელი და დინამიკური მიმდევრობის საფუძველზე მოდელის შედგენა, სადაც გათვალისწინებულ იქნება კატასტროფის შემთხვევაც.

დავაკონკრეტოთ მიდგომა, რომელიც ეკონომიკური მაჩვენებლის ცვლილებების ამსახავ დინამიკურ მწკრივს განიხილავს გარდამავალი დროის შუალედებით, როდესაც მათ ერთმანეთთან ერთი დინამიკური მიმდევრობა და ერთი მიმართულების გარდაქმნა აერთიანებენ.

ამას კი განაპირობებს პოპულაციის “ანალოგიური ინერცია,” დროის პირველი შუალედიდან;

საშუალო არითმეტიკულისა და საშუალო გეომეტრიულის კომბინირებული გამოყენებისათვის დინამიკური მწკრივის ფორმირება მიმდინარეობს დროის მეორე შუალედისათვის.

ამის გაგრძელება არის დროის ბოლო შუალედში მოქცეული საძიებელი დინამიკური მწკრივის ნაწილი, როდესაც იგი ეხება დინამიკური მიმდევრობის ცვლილების მიმართულების დაზუსტებას, ესაა სელაგეზის აღება მიზანდასახულობისაკენ, რაც დროის მეორე პერიოდიდან მწკრივის წვერების გარდაქმნით მიმდინარეობს.

მთლიანობაში ყველა შუალედი ერთ დინამიკურ მიმდევრობას მოიცავს $x_t > 0$, $t = 0, n + l + r$. მისი პირველი $n + 1$ წვერი $t = 0, n$ თავიდანვე მოცემულია დროის პირველ

შუალედში.

მეორე შუალედის x_t , $t = \overline{n+1, n+\ell}$ მწკრივის წევრები მიიღება წინა შუალედის წევრებისგანა საშუალო არითმეტიკულისა და საშუალო გეომეტრიულის კომბინირებული გამოყენების სქემით.

ამ შემთხვევაში იგულისხმება მწკრივის წევრების გარდაქმნა პირველ და მეორე შუალედებში. მათთვის შემოგვაქვს აღნიშვნები $\underline{x}_{t+1}$ და $\overline{x}_{t+1}$,

$$\underline{x}_{t+1} \equiv 2x_t - \lambda x_{t-1} \leq \frac{x_t^2}{\lambda x_{t-1}} \equiv \overline{x}_{t+1}, \quad t = \overline{1, n+\ell}, \quad (1)$$

$$2\underline{x}_{t+1} = \underline{x}_{t+1} + \overline{x}_{t+1}, \quad t = \overline{n+1, n+\ell} \quad \ell \geq 2 \quad (2)$$

სადაც λ პარამეტრი დადებითია. საწყისი პირობის თანახმად, როგორც ამოსავალი ნაშრომში¹ განხილულია შემთხვევა $\lambda=1$.

შევნიშნავთ, რომ (1) და (2)-ის სამართლიანობა ნებისმიერი $\lambda > 0$ -ისათვის გამომდინარეობს შემდეგი ტრივიალური უტოლობიდან:

$$\left(\frac{x_t}{\sqrt{\lambda x_{t-1}}} - \sqrt{\lambda x_{t-1}} \right)^2 \geq 0, \quad x_t > 0, \quad \lambda > 0, \quad t = \overline{1, 2, 3, \dots}$$

მაგალითის სახით განვიხილოთ ერთი განზოგადებული ეკონომიკური მაჩვენებლის ყოველწლიური მნიშვნელობის ამსახავი დინამიკური მაჩვენებლის ყოველწლიური მნიშვნელობის ამსახავი დინამიკური მიმდევრობა (რომელსაც ეკონომიკაში დინამიკურ მწკრივს უწოდებენ), $x_t > 0$, $t = \overline{0, 1, 2, \dots}$ ექვსწლიანი დროის პერიოდისათვის. ვთქვათ, იგი (1) და (2)-ის მიხედვით რეკურენტული დამოკიდებულების საფუძველზე, როცა $n=1$, $\ell=5$, დინამიკური მწკრივი, წარმოდგენილია საშუალო არითმეტიკულისა და საშუალო გეომეტრიულის კომბინირებული გამოყენებით.

(1), (2)-ში x_0 მაჩვენებლის ახლო წარსულის მნიშვნელო-

¹ რ. სარჩიმელია. ეკონომიკური პროცესების მათემატიკური მოდელები შეზღუდვათა ცვლილებების პირობებში. თბილისი "მეცნიერება" 1989 გვ. 81-84

ბაა და შეიძლება მიღებულ იქნეს წარსული წლების მონაცემთა მოსწორებით. x_1 აღნიშნავს მაჩვენებლის მნიშვნელობას აწმყოში, x_2 კი - ახლო მომავალში. x_3, x_4, x_5 მაჩვენებლის მნიშვნელობებია შემდგომ წლებში. λ პარამეტრია, რომლითაც (2) პირობის დაცვით შეიძლება მაჩვენებლის დინამიკის მართვა-რეგულირება. x_{t+1} და $\bar{x}_t$ შესაბამისად აღნიშნავენ x_{t+1} -ს მინიმალურ და მაქსიმალურ მნიშვნელობებს.

გამოვეყნოთ (1)-დან შემთხვევა, როცა $\lambda=1$ და სრულდება პირობები:

$$\left. \begin{aligned} \Delta x_{t-1} &\equiv x_t - x_{t-1} \leq x_{t-1} - x_{t-2} \equiv \Delta x_{t-2} \\ \frac{x_t}{x_{t-1}} &\geq \frac{x_{t-1}}{x_{t-2}} \quad t = 1, 2, 3, 4 \end{aligned} \right\} (3)$$

(3)-ის თანახმად მაჩვენებელი ასახავს Δx_{t-1} - ნაზრდის ტემპის ზრდასა და x_t/x_{t-1} ზრდის ტემპის შემცირებას დროში. ინტენსიური განვითარებასთან მიმგვანებით, ამ შემთხვევას ეუწოდებთ “ნორმალური განვითარების” მაუწყებელს, მოკლედ “ნორმალურ განვითარებას.”

თუ კი მოცემული Δx_t , $t=0, 1, 2, \dots, 5$ -სათვის $\lambda \neq 1$, ხოლო მისი მნიშვნელობა შეიძლება ისე შეირჩეს, რომ დაკმაყოფილდეს (3), მაშინ x_t -ს $t=0, 5$ ეუწოდებთ “ნორმალურ განვითარებაზე” დაყვანად დინამიკურ მიმდევრობას, რომელიც აკმაყოფილებს (2)-ის ექვივალენტურ უტოლობათა სისტემას.

$$\frac{2x_t - x_{t-1}}{x_{t-1}} \leq \lambda \leq \frac{x_t^2}{x_{t-1}x_{t+1}}, \quad t = 1, 2, 3, 4. \quad (4)$$

(1) პირობის დაცვით დავსვათ x_3, x_4 და λ -ს ძიების ამოცანა, როცა $x_t=a_t$, $t=0, 1, 2, 5$, რომლის a_t , ითვლება მოცემულად. თუ კი ეს შესაძლებელი გახდება $\lambda=1$ შემთხვევაში, მაშინ ჩავთვლით, რომ მოცემულმა მაჩვენებელმა ასახა “ნორმალური განვითარების” ერთი მხარე, ხოლო თუ ეს შესაძლებელია მხოლოდ, მაშინ როცა $\lambda \neq 1$, მაშინ საჭმე გვექნება დაყვანად მაჩვენებელთან. როცა ასეთი λ -ს შერჩევა (1), (2), (4) პირობებით შეუძლებელია, მაშინ a_3 და a_5 - ის კორექტირებას ვაწარმოებთ მიახლოებით (1)-ის დაცვით.

სქემის თვალსაჩინოებისათვის განვიხილავთ კონკრე-

ტულ შემთხვევას, როდესაც $a_0=2$, $a_1=3$, $a_2=5$, $a_3=10$, რომელთა-
ნაც ერთად λ , x_3 , x_4 უნდა აკმაყოფილებდეს (1). ამის
ერთბაშად განხორციელება λ -ს უშუალო პოვნით გართულებ-
ულია, ამიტომ მიემართავეთ გამარტივებულ სქემას.

ჯერ შევამოწმებთ, რამდენად შესაძლებელია (1) უტო-
ლობასთან მიახლოება, მხოლოდ (1), (2)-ის შემოწმებით, რამ-
დენიმე სავარაუდო λ -სათვის: $\lambda=1$; $\lambda=0,9$; $\lambda=1,1$; როცა $a_0=2$,
 $a_1=3$;

min $x_2=4$ ცხრილი 1

მაჩვენებელი	$a_0=2$	$a_1=3$	x_2	x_3	x_4	x_5
min Δx_{i-1}		1,0	1,0	1,0	1,0	1,0
$\frac{x_i}{x_{i-1}}$		1,5	1,33	1,25	1,20	1,16
x_i	2	3	4	5	6	7

ცხრილ 1-ში თავიდანვე გამოირკვეულია $x_2=a_2$ და $x_5=a_5$
შემთხვევა და იგი მიღებულია (3) უტოლობის საფუძველზე
წარმოდგენილი შემდეგი უტოლობების ამოხსნით:

$$a_1 - a_0 = 3 - 2 \leq x_2 - a_1 \leq x_3 - x_2 \leq x_4 - x_3 \leq x_5 - x_4,$$

$$\frac{a_1}{a_0} = \frac{3}{2} \geq \frac{x_2}{3} \geq \frac{x_3}{x_2} \geq \frac{x_4}{x_3} \geq \frac{x_5}{x_4}.$$

აქედან გამოვეყოფთ x_2 -ის ექსტრემუმის შემთხვევებს
min $x_4=4$ (ცხრილი 1) და max $x_4=4,5$ (ცხრილი 2)

max $x_2=4,5$ ცხრ. 2

მაჩვენებლები	$a_0=2$	$a_1=3$	x_2	x_3	x_4	x_5
Δx_{i-1}		1	1,50	2,25	3,37	5,56
max $\frac{x_i}{x_{i-1}}$		1,5	1,5	1,5	1,5	1,5
x_i	2	3	4,5	6,75	11,12	16,69

ამ ორი ცხრილიდან ვირჩევთ იმ ცხრილს, რომლის x_2
ახლოსაა a_2 -თან. ამ შემთხვევაში, იგი არის ცხრილი 2,
რადგან $x_2=4,5$. როგორც პირველი მიახლოება ცხრილი 1-ის
 x_4 -ს სტრიქონიდან ჩაიწერება მონაცემები.

$\lambda=1$; $x_2=4$; $x_3=7$, ხოლო როგორც მეორე მიახლოება ცხრილი 2-ის x_4 -ს სტრიქონის მიხედვით იქნება:

$$\lambda=1; x_2=4,5; x_3=16,69.$$

თუ კი ასეთი მიახლოება არ არის საკმარისი იმის გამო, რომ a_5 -საგან x_5 -ის გადახრა დიდია, ვაგრძელებთ λ -ს ვარირებას და ანალოგიური წესით ვადგენთ ახალ ცხრილს და ა.შ. ეს შემთხვევითი ძიება იმის გარკვევით λ ერთზე მეტი უნდა იყოს თუ ერთზე ნაკლები, რამაც რამდენიმე ვარირებით თუ არ დაგვაკმაყოფილა, გაგრძელებად არ ღირს. ამიტომ უფრო მოწესრიგებულად გამოთვლების ჩატარებით საყარაუდო ცხრილების მისაღებად მივმართავეთ (4)-ის მიხედვით λ - ს შერჩევას. მოცემული მაგალითის შემთხვევაში $t=1$ -სათვის იგი იქნება

$$\frac{2a_1 - a_2}{5} \leq \lambda \leq \frac{a_1}{a_0 \cdot a_2} \quad \text{ანუ, } 0,5 \leq \lambda \leq 0,9$$

აქედან ვირჩევთ ერთთან ახლოს $\lambda = 0,9$ შემთხვევას. მაშინ (1)-ის გამოყენებით შესაძლებლობა გვეძლევა გამოვთვალოთ x_2 , x_3 , x_5 მნიშვნელობები, რომლებიც მოცემულია ცხრილ 3-ში.

$\lambda=0,9$; ცხრ. 3

მაჩვენებლები	a_0	a_1	x_2	x_3	x_4	x_5
$\bar{x}_1$			5,0	6,4	9,6	11,22
x_1	2	3	4,2	5,7	7,62	$a_5=10$
$\underline{x}_1$			$x_2=4,2$	$x_3=5,7$	$x_4=7,62$	$x_5=10,09$
Δx_{i-1}		1,0	1,2	1,5	1,92	2,47
$\frac{x_1}{x_{i-1}}$		1,5	1,4	1,37	1,34	1,32

თუ კი ანალოგიური სქემით $\lambda=0,5$ -სათვის წარმოვადგენთ ცხრილს, მისთვის აღმოჩნდება, რომ $x_5=13,8$ რადგან იგი უფრო შორსაა a_5 -საგან, ვიდრე 10,09, ამიტომ ვირჩევთ ცხრილი 3-ის მიხედვით მიღებულ x_4 -ს დინამიკურ მიმდევრობას, რომლისთვისაც $x_0=2$; $x_1=3$; $x_2=4,2$; $x_3=5,7$; $x_4=7,62$; $x_5=10,09$; ამ მიახლოებას “ნორმალურ განვითარებასთან” ვაფასებთ

სხვაობებით $a_2 - x_2 = 0,8$ და $a_5 - x_5 = -0,09$.

შევნიშნავთ, რომ ზემოთ წარმოდგენილი სქემა შეიძლება გამოყენებულ იქნეს რამდენიმე მაჩვენებლისათვის ეკონომიკის “ნორმალური განვითარების” დინამიკის წარმოსადგენად ისე, რომ არ დაირღვეს ამ მაჩვენებლებს შორის არსებული დამოკიდებულება, რაც განპირობებულია ეკონომიკური მოვლენის შიდა პროცესებით. ეს თავის მხრივ (1)-ის გართულებას გამოიწვევს, თუმცა შესაძლებელია ახალი გარდაქმნებით გამარტივდეს და გამოვლინდეს მაჩვენებლებს შორის წრფივი კორელაციური კავშირის არსებობა.

3.7. დასკვნებისათვის

1. ადამიანში არსებული წინასწარჭერეტი ფენომენი მდგომაროებს მატერიალური სამყაროს არსებობისა და მისი ლოგიკური ცვლილებების აღქმის უნარში, რომელიც ჩვეულებრივ პირობებში მიუწვდომელია. იგი ღროით და სიფრცით არ შემოიფარგლება. მხოლოდ შორსმჭერეტელობით ზუსტდება.

ყოველივე ეს გონების ძალით მოდის მოძრაობაში, სადაც არსებითია “სულიერი მზერა”, რომელსაც გააჩნია მოვლენის სიღრმეში ჩაწვდომით მისი არსის დანახვის უნარი, რომლის რეალიზებაში არსებითია ადამიანის ინტელექტი, მისი ღრმა შემოქმედობითობა და ინტუიცია.

2. ადამიანი მის ირგვლივ ცხოვრებაში წარმოშობილ წინააღმდეგობათა ბოლომდე აღქმას ვერ ახერხებს. ამიტომ არსებითია ის, რომ მან, როგორც სუბიექტმა, პირველ რიგში ზედმეტი გაურკვევლობის აცილება მოახერხოს და მარტივად შეიმეცნოს იგი (გარემო), ხოლო რთულ შემთხვევაში გამოიყენოს “სრული სპექტრის აზროვნება.”

3. სრული სპექტრის აზროვნებით ცოდნის პორიზონტის გაფართოება ადამიანებს შესაძლებლობას აძლევს მოგვეცნო დამაჯერებელი პროგნოზები ეკონომიკაში. რაც ეფექტიანია იმ შემთხვევაში თუკი ადამიანები მოახერხებენ ეკონომიკურ მოვლენაზე საჭირო მონაცემების მოპოვებასა და კონცენტრაციას, ვიზუალური ფილტრის ჩატარებას.

4. არსებითია ეკონომიკის განვითარების შესაძლო ვარი-

ანტების დროული გამოვლენა და გადარჩევა ისე, რომ შემოქმედებითი აზროვნებით და მიზანთა ხის ფორმირების შედეგად არ დაიკარგოს ოპტიმალური გადაწყვეტილების შესაძლო ვარიანტები. მასთან ერთად საჭიროა გაანალიზდეს პესიმისტური პროგნოზები, გამოიყოს რისკის ამოცანები შემდგომი კვლევისა და ოპტიმალური გადაწყვეტილების მისაღებად.

5. მდგრადობის გარეშე ეკონომიკის “სტატისტიკა ხისტი” და ამიტომ მისი პროგრესისაკენ სვლის ვარიანტები განუსაზღვრელი რჩება. საბაზრო ეკონომიკაზე გადასვლის მხოლოდ სურვილებმა საეჭვოა სიკეთე მოგეიტანოს, უფრო მოსალოდნელია ეკონომიკური კატასტროფის მუქარა, რომლის ახსნა იქნება ის, რომ “გაჩერებულ ეკონომიკას” მომავალი არ გააჩნია.

6. პოსტსაბჭოთა საქართველოს ეკონომიკის უახლოესი წარსული არ იძლევა იმის საშუალებას, რომ მიღებულ იქნეს ქვეყნის განვითარებაზე ოპტიმისტური პროგნოზები, ხოლო აწმყოს შესახებ ნეკროეკონომიკის მოსალოდნელი რეალობა გეაფრთხილებს ქვეყნის ეკონომიკის უძრაობაში დარჩენის ვარიანტის არსებობაზე. ამასთან დაკავშირებით საჭიროა საზოგადოება დაადგეს შეცდომების დროულად გამოსწორების გზას ისე, რომ ქვეყნის ეკონომიკა მოიყვანოს მუდმივ მოძრაობაში პროგრესისაკენ სვლით, ამასთან საზოგადოებამ გონიერ რისკზე არ თქვას უნარი.

7. თუნდაც არაპირდაპირი გზით ფირმის საწარმოო-სამეურნეო მოღვაწეობა უნდა იყოს ჩართული ქვეყნის პერსპექტიული განვითარებისაკენ მიმართულ სახელმწიფო რეგულირებაში. ამაში წამყვან როლს ასრულებს ინდიკატური დაგეგმვის ასპექტით ფირმის საშუალო და გრძელვადიანი პროგნოზირება. ამაში ფირმის განვითარების გეგმა – ორიენტირი იხვეწება და იგი ქვეყნის განვითარების საბოლოო მიზანში პოულობს გამოსავალს, სადაც რისკსა და დაზღვევას ენიჭება დიდი მნიშვნელობა.

8. ფირმის ღონეზე მიკროეკონომიკას გააჩნია რიგი შესაძლებლობები, რომლითაც მას შეუძლია მაკროეკონომიკას გადასცეს განვითარებისაკენ მომგეზავი იმპულსები, ისინი კონკურენტუნარიან საწარმოთა მოქმედებებში ელინდე-

ბიან და შესაძლებელია ისიც, რომ მიაღწიონ სინერგიულ დონეს მეცნიერულ-ტექნიკური პროგრესის შედეგების ეფექტიანი გამოყენების პირობებში.

9. მესაკუთრეს ჩართულს სამეწარმეო საქმეში, იმაედროულად საკუთარი რისკით და სამეწარმეო საქმის პასუხისმგებლობის აღებით, საშუალება ეძლევა ზეგავლენა მოახდინოს მიმდინარე სამეწარმეო საქმიანობაზე. მაშინ ვლინდება მეწარმის თავისუფლებისა და რისკით მოსალოდნელი ხიფათის შეზღუდვის მიმართ აღვილად რეაგირების რეალობა.

10. რისკის პესიმისტური შემაღენლის მიმართ მეწარმის რეაქცია ქმედითი და დროული უნდა იყოს, ბუნებრივია დაზღვევის მოშველიება.

11. პოსტსაბჭოთა საქართველოს სინამდვილეში რისკის გათვითცნობიერება თვითდინებაზეა მიშვებული. ჩვენი პირობების შესაბამის კერძო სასწავლებლებში იშვიათი გამონაკლისის გარდა, არ ისწავლება ეკონომიკურ პროგნოზირებასა და რისკთან მიახლოების საკითხები, კერძო სექტორი რისკის მეცნიერული საფუძვლების გარეშეა დარჩენილი.

12. მეწარმეთა შრომითი საქმიანობა პოსტსაბჭოთა საქართველოში არ მიმდინარეობს რისკისა და დაზღვევის ეკონომიკაში ცოდნის დაგროვებით. მეწარმეთა შრომითი საქმიანობის პერსპექტიული ანალიზი მხოლოდ დადებით შედეგებზეა გათვლილი, ხოლო ზარალის შემთხვევაში ისინი “პოსტ-ფაქტუმ” იწყებენ მოქმედებას.

13. პროგნოზირების მეთოდებისა და რისკის გამოყენების ეფექტიანობის გასაუმჯობესებლად არსებითი მნიშვნელობა ენიჭება მრავალფაქტორული მოდელების გამოყენებას მიმდინარე დღეების, კვირისა და ა.შ. მონაცემთა ვიზუალური ფილტრით. ამ შემთხვევაში წინა პლანზე იწევს ერთგვაროვანი მონაცემებით ექსტრაპოლაციის სქემების გამოყენება ტექნოლოგიურ პროგნოზირებასთან ერთად და მნიშვნელოვანია მინიშნებული მომავლისაკენ ფირმის განვითარების გათვალისწინება.

14. ფირმა, საბაზრო ურთიერთობებით, ჩართულია სახელმწიფო პროცესებში, თუნდაც თავისი მცირე წილით ქვეყნის ეკონომიკის გაძლიერებაში. რისკის დონეზე გამოყენებული აპრიორი (ამ შემთხვევაში დაშვება-შემოწმება) წარმა-

ტებით მთავრდება, როდესაც რისკის მიმზიდველობა წინა პლანზე არის წამოწეული და დაწერილებითაა გაანალიზებული პესიმისტური პროგნოზები.

ПРОБЛЕМЫ ЭКОНОМИЧЕСКОГО РАЗВИТИЯ И ПРОГНОЗИРОВАНИЯ РЕЗЮМЕ

В работе изучены проблемы экономического развития и прогнозирования, их особенности в условиях пост-коммунистической трансформации в Грузии. В ней исследуются: связь между экономическим развитием и экономическим ростом; действующие на экономическое развитие такие факторы, как природно-ресурсный потенциал, физический и человеческий капитал, изобретательство и инновации, институции, теневая экономика, внешнеэкономические отношения, глобализация и др.; закономерности экономического развития при пост-коммунистической трансформации; проблемы совершенствования экономического прогнозирования в условиях рыночных отношений с учетом риска.

Экономическое развитие рассматривается как процесс качественных изменений экономики в направлении совершенствования, вызывающий изменения во всех элементах экономической системы как в формах собственности, так и в капитале, технологии и институциях, что, в конечном итоге, ведет к качественно новому положению человека в общественно-экономической системе.

Теневая экономика рассматривается как специфическая сфера экономической деятельности с характерной лишь для нее структурой производства, распределения, обмена и потребления, с

системой различных видов отношений, с деструктивным содержанием и криминальной основой, функционирование которой осуществляется вне официального законодательства, за пределами правового поля. Существование теневой экономики в широких масштабах значительно тормозит экономическое развитие, поскольку, препятствует осуществлению прогрессивных изменений в элементах экономической системы.

При рассмотрении проблем прогнозирования суждение направлено на выдвижение на передний план особенностей «мышления полного спектра» человека в процессе экономико-математического моделирования для выявления опережающих прогнозов.

THE PROBLEMS OF DEVELOPMENT AND FORECASTING

SUMMARY

The work studies the problems of economic development and forecasting, the peculiarities of their exposure in Georgia in post communist transformation conditions. There is analyzed the relationship between economic development and economic growth; such factors influencing economic development, as: nature-resource potential, physical and human capital, inventions and innovations, institutions, shadow economy, foreign economic relations, globalization etc.; the principles of economic development in post communist transformation; the problems of improvement of economic forecasting in the conditions of market relations with regard for some risk. Economic development is observed as improving process of qualitative change of economy, resulting in qualitative changes in all the elements of economic system both in the forms of property as well as in capital, technologies and institutions which in the end lead to qualitatively new position of a human in social-economic systems.

Shadow economy is discussed as a specific sphere of economic activity with regard for production, distribution, exchange and consumption structure characteristic only for it, relationship system of various kinds, destructive social-economic content and criminal basis the functioning of which takes place beyond legislative area.

Its existence in a large scale forms significantly deteriorates economic development as far as it hampers the realization of progressive

change in the elements of economic system.

When analyzing the forecasting problems the discussion is directed at putting forward the peculiarities of “total spectrum of human thinking” in economic-mathematical modeling process to show preceding forecasts.

წინასიტყვაობა	9
თავი I. ეკონომიკური განვითარების თეორიული პრობლემები	10
1.1. ეკონომიკური განვითარება და ეკონომიკური ზრდა	10
1.2. ეკონომიკური განვითარების ფაქტორები	17
1.3. ეკონომიკური განვითარების საგარეო-ეკონომიკური ფაქტორი	23
1.4. მსოფლიო ეკონომიკის გლობალიზაცია და ეკონომიკური განვითარების პრობლემები	27
1.5. ეკონომიკური განვითარების ეკოლოგიური ფაქტორი	33
1.6. ეკონომიკური განვითარების თავისებურებანი პოსტკომუნისტური ტრანსფორმაციის დროს	37
თავი II. ჩრდილოვანი ეკონომიკა და ეკონომიკური განვითარების პრობლემები	52
2.1. ჩრდილოვანი ეკონომიკის არსი და სტრუქტურა	52
2.2. ჩრდილოვანი ეკონომიკა რეფორმამდელ პერიოდში	72
2.3. ჩრდილოვანი ეკონომიკის წარმოშობის	

მიზეზები და ხელშემწყობი პირობები	85
2.4. ჩრდილოვანი ეკონომიკის გამოვლინების თავისებურებანი თანამედროვე პირობებში	103
2.5. კორუფცია – მიზეზები, სახეები, შედეგები	121
2.6. ჩრდილოვან ეკონომიკასთან ბრძოლის ძირითადი ფორმები და მიმართულებები	138
 თავი III. ეკონომიკური პროგნოზირების სრულყოფის პრობლემა რისკის გათვალისწინებით საბაზრო ურთიერთობათა პირობებში	156
3.1. პროგნოზირება და რისკი საბაზრო ურთი- ერთობათა პირობებში	156
3.1.1. მიზნის დასახვა	156
3.1.2. მოსალოდნელი შედეგების მიმოხილვა	158
3.2. ეკონომიკური პროგნოზირება, როგორც ქვეყ- ნის პერსპექტიული ანალიზის ერთერთი საშუალება	163
3.3. “სრული სპექტრის აზროვნება” ეკონომიკურ- მათემატიკურ მოდელირებაში	171
3.4. პროგნოზირების ფაქტორი და სრული სპექ- ტრის აზროვნება რისკით	185
3.5. ეკონომიკური პროგნოზირება და რისკი ფირ- მის ფუნქციონირებაში	196
3.6. ფიქსირებული მიზნისაკენ მომგეზავი ეკონო- მიკური მაჩვენებლის პროგნოზირების სქემა	202

3.7. დასკვნებისათვის	209
რეზიუმე (რუსულ ენაზე)	213
რეზიუმე (ინგლისურ ენაზე)	215